

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

HADİS İLMİNDE SÂLİH KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Şeyma ÇELEBİ**

**Danışman
Doç. Dr. İbrahim TOZLU**

MAYIS 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Şeyma ÇELEBİ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Hadis İlminde Sâlih Kavramı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin 04/05/2023 tarihinde IThenticate/Turnitin intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %16' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 04/05/2023

Danışman: Doç. Dr. İbrahim TOZLU

Öğrenci: Şeyma ÇELEBİ

KILAVUZA UYGUNLUK

“**Hadis İlminde Sâlih Kavramı**” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Şeyma ÇELEBİ

Danışman

Doç. Dr. İbrahim TOZLU

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. İbrahim TOZLU danışmanlığında **Şeyma ÇELEBİ** tarafından hazırlanan “**Hadis İlminde Sâlih Kavramı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı**’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

04/05/2023

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. İbrahim TOZLU (İmza)
Üye : Doç. Dr. Mehmet AYHAN (İmza)
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2023 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2023

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Yüce Allah, insanı en mükemmel şekilde yaratıp doğru ve yanlış ayırt edebilecek akılla donatmasına rağmen; dünya ve ahiret hayatı için yol gösterici olabilecek rehberliği, peygamberleri aracılığıyla gönderdiği dinlerle insandan esirgememiştir. Son ilâhi din olan İslâm ise kıyamete kadar kılavuzluğu geçerli olacak en mükemmel ve evrensel ahlâki ilkelere sahiptir. Bu sebeple dünya ve ahiret saadeti arzulayan insanoğlu İslâm'ın ilkelerini barındıran ayet ve hadislerdeki mesajları iyi anlamalı, hayatını bu esaslara göre şekillendirmelidir.

Bu çalışmada sâlih kavramı hadis usulü ve hadis rivayetleri bağlamında incelenmiştir. Hadis usulünde çeşitli anlam ve şekillerde kullanılabilen sâlih kavramının mahiyeti ve tarihî süreç içerisindeki gelişimi incelenerek Hadis Usulü ilmine katkı sunmak amaçlanmıştır. Sâlih kavramı ayet ve hadislerde Müslümanların sahip olması gereken özellikleri nitелеmek için de sıklıkla kullanılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kullarda bulunması gereken özellikler tespit edilerek sâlih kul olmanın önemini, bu ilkelere göre yetişen bir insanın evrensel ahlâki ilkeleri taşıdığını ve İslâm dininin gerici, çağ dışı, yobaz değil aksine çağdaş, evrensel ve her çağ ve topluma uygun esaslara sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmayı hazırlarken bilgileriyle ve yol göstericiliğiyle beni her zaman destekleyen, tüm soru ve sorunlarıma nezaket ve sabırla cevap veren çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. İbrahim TOZLU'ya, başta fakülte hocalarım olmak üzere ilimlerinden istifade ettiğim herkese teşekkürü borç bilirim. Ayrıca beni bu ilme yönlendiren, dini ve ilmi açıdan en iyi şekilde yetişmem için gayret ve desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Şeyma ÇELEBİ, Erzincan, 2023

HADİS İLMİNDE SÂLİH KAVRAMI

Şeyma ÇELEBİ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2023

Danışman: Doç. Dr. İbrahim TOZLU

ÖZET

Bu tez, sâlih kavramının hem hadis usulü hem de ayet ve hadislerdeki kullanımını ayrıntılı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sâlih kavramının lügat manasına, ilgili olduğu kavramlara ve diğer ilim dalları ile ilişkisine değinilmiştir. İkinci bölümde hadis usulünde sâlih kavramının mahiyeti ve tarihî gelişim süreci üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen amellerin ve kişilerin sahip olduğu özelliklerin tespitine, bu özellikleri taşıyanların elde edeceği mükâfatlara yer verilmiştir. Bununla da gün geçtikçe artan İslâm düşmanlığına ve İslâm'ın itibarının alçaltılmaya çalışılmasına karşı İslâm dininin yetiştirmek istediği insan profili olan sâlih kulun özelliklerinin evrenselliğini ve fitrata uygunluğunu göstermek amaçlanmıştır. Çalışmanın nihayetinde sâlih kavramının usul ilmindeki kullanım amacının dikkatle belirlenmesi gerektiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda sâlih kulların sahip olduğu özelliklerin inanan inanmayan herkes tarafından kabul edilebilecek ve kıyamete kadar geçerliliğini sürdürebilecek evrensel nitelikte olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Evrensel İslâm, Global Ahlâk, Hadis, Sâlih İnsan.

THE CONCEPT OF SÂLIH IN THE SCIENCE OF HADITH

Şeyma ÇELEBİ

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, May 2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İbrahim TOZLU

ABSTRACT

This thesis aims to examine in detail the usage of the concept of "sâlih" (righteous) both in the methodology of hadith and in verses and hadiths. The first section of the study discusses the lexical meaning of the concept of sâlih, its relationship to relevant concepts, and its connection to other branches of knowledge. The second section focuses on the nature of the concept of sâlih in the methodology of hadith and its historical development process. The final section involves identifying the characteristics of actions and individuals described as righteous in verses and hadiths, as well as highlighting the rewards that those possessing these characteristics will receive. The overall aim is to demonstrate the universality and compatibility with human nature of the characteristics of the righteous servant, who represents the ideal profile that the Islamic religion seeks to cultivate, in response to the increasing hostility towards Islam and attempts to undermine its reputation. The study concludes by emphasizing the importance of carefully determining the purpose of using the concept of sâlih in the methodology of procedural science. Furthermore, it is observed that the characteristics possessed by righteous servants are of a universal nature that can be accepted by both believers and non-believers and remain valid until the Day of Judgment.

Keywords: Universal Islam, Global Ethics, Hadith, Righteous Ertant.

İÇİNDEKİLER

HADİS İLMİNDE SÂLİH KAVRAMI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂLİH KAVRAMI VE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Anlamı ve Kullanımı	5
1.2. İlgili Kavramlar	10
1.2.1. Amel	10
1.2.2. Islah, Müslîh ve Sulh.....	13
1.2.3. İhsan ve Muhsin	18
1.2.4. İman ve Mü'min	19
1.3. Diğer İlim Dalları ile İlişkisi	21

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK HADİS USULÜ KAYNAKLARINDA SÂLİH KAVRAMI

2.1. Hadis Usulünde Sâlih Kavramı	31
2.1.1. İstilahî Manası	31

2.1.2. Râvi İçin Kullanımı	32
2.1.3. Mervî (Rivayet) İçin Kullanımı.....	34
2.1.4. Sâlih Kavramına Yakın Kavramlar	35
2.1.5. Cerh-Ta'dil Lafızlarıyla Birlikte Kullanımı	36
2.1.6. Hadis Âlimlerinin Kullandığı Anlamlar	38
2.2. Hadis Usulü Kaynaklarında Sâlih Kavramı.....	41
2.2.1. Mütেকaddimûn Dönemi Usul Kaynakları	42
2.2.1.1. Râmehurmuzî “el-Muhaddisu'l-Fâsıl”	42
2.2.1.2. Hâkim en-Nîsâbûrî “Ma'rîfetü 'Ulûmi'l-Hadîs”	43
2.2.1.3. Hatîb el-Bağdâdî “el-Kifâye”	44
2.2.2. Mütעהhirûn Dönemi Usul Kaynakları	45
2.2.2.1. Kâdî İyâz “el-İlmâ”	46
2.2.2.2. İbnu's-Salâh “Mukaddime”	46
2.2.2.3. Suyûtî “Tedrîbu'r-Râvî”	48
2.2.2.4. Kâsımî “Kava'idu't-Tahdîs”	50
2.3. Temel Rical Kitaplarında Sâlih Olarak Nitelenen Bazı Râviler.....	50
2.4. Hadis Usulünde Kullanılan Sâlih Kavramının Değerlendirilmesi	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYET VE HADİSLERDE ZİKREDİLEN SÂLİH KULLARIN ÖZELLİKLERİ

3.1. Sâlih Kulların Özellikleri.....	57
3.1.1. Allah ve Rasûlüne İtaat Etme ile İlgili Özellikleri	57
3.1.2. Allah İnancı ile İlgili Özellikleri	66
3.1.3. İbadet ile İlgili Özellikleri	68
3.1.4. Topluma Karşı Özellikleri.....	72
3.2. Sâlih Olarak Nitelenen Kişiler ve Özellikleri.....	91

3.2.1. Sâlih Olarak Nitelenen Peygamberler	91
3.2.2. Sâliha Kadınlar	109
3.2.3. Sâlih Olduğu Zikredilen Diğer Kişiler	111
3.3. Sâlih Amel İşleyenlerin Mükâfatları	117
3.3.1. Allah Katındaki Mükâfatları.....	118
3.3.2. Cennete Dair Mükâfatları	120
3.3.3. Hesap Gününe Dair Mükâfatları	124
3.3.4. Dünya Hayatına Dair Mükâfatları	129
3.4. Ayet ve Hadislerde Tespit Edilen Sâlih Kulların Özelliklerinin Değerlendirilmesi	132
3.4.1. Ahlâki Açıdan Değerlendirilmesi.....	133
3.4.2. Toplumsal Açıdan Değerlendirilmesi.....	134
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	141
ÖZ GEÇMİŞ	149

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

- b.** : Bin, ibn/oğlu
- Bkz.** : Bakınız
- c.c.** : Celle Celâluh
- çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- Haz.** : Hazırlayan
- Hız.** : Hazreti
- İfav** : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- m.ö.** : Milattan önce
- M.Ü.** : Marmara Üniversitesi
- s.a.s** : Sallallahu aleyhi ve sellem
- t.y.** : Tarih yok
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- thk.** : Tahkik
- v.** : Vefat
- vd.** : Ve diğerleri
- vs.** : Vesaire
- y.y** : Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı ve Metodu

Müslüman olan her insanın amacı; İslâm'ın temel gayesi olan şahsî ve toplumsal ıslahı gerçekleştirmek olmalıdır. Bu sebeple ayet ve hadislerde sıkça vurgulanan sâlih amellerin ne olduğu, sâlih olmak için ne yapılması gerektiği ve toplumu ıslah etmenin yolları iyice kavranmalı ve hayat düsturu haline getirilmelidir. Bu çalışmada hem usul ilminde kullanılan sâlih kavramının tüm yönleri verilerek usul ilmine hem de ayet ve hadislerde belirtilen sâlih ameller ve sâlih kullara ait özellikler tespit edilmeye çalışılarak toplumun ıslahına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Dünya üzerinde toplum olarak iyilik ve barış içerisinde bir yaşam sürmeyi hedefleyen tüm sistemlerin yetiştirmeyi amaçladığı insanın özelliklerine bakıldığında bu özelliklerin İslâm dininin oluşturmak istediği sâlih insan profilinin özellikleri ile önemli ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Fakat ne yazık ki bu benzerlik başta Müslümanlar olmak üzere insanlar tarafından fark edilememiştir. Günümüz toplumlarında İslâm'ın gerici, yobaz, modernlikten uzak bir din olduğu lanse edilmekte; tüm çağ ve toplumlar için evrensel ilkelere sahip olduğu göz ardı edilmektedir. İslâm dininin evrensel ilkelere sahip olduğu ve kıyamete kadar yaşayacak tüm insanlar tarafından kabul edilebilecek nitelikte olduğu görülememektedir.

Dünyada giderek artan İslamofobi ve “Müslüman teröristtir” algısını çürütmek amacıyla İslâm'ın istediği insan modelinin ne olduğunu, bu özelliklerin ayrımcılık, nefret ve düşmanlık değil sevgi, hoşgörü ve anlayış içerikli olduğunu göstermek için bu konu seçilmiştir. Bu özelliklerin bir çalışmada toplu olarak değerlendirilmesiyle İslâm'ın amaçladığı toplumu oluşturan özellikler daha net olarak görülecek böylece bu özelliklere dikkat etmeyen ya da hayatına yansıtmayan Müslümanların düşünce dünyasına bir nebze olsun katkı sağlamak hedeflenecektir. İnanmayan insanların ise Müslüman'da bulunması gereken özelliklerin aslında evrensel ve herkes tarafından kabul edilebilir özellikler olduğunu fark etmesi sağlanabilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde sâlih kavramının lügat manasına, ilgili olduğu kavramlara ve diğer ilim dalları ile ilişkisine değinilerek konunun temele oturtulması sağlanacaktır. İkinci bölümde ıstilahî olarak da kullanılan sâlih kavramının hadis usulü ilmindeki mahiyeti ve tarihî gelişim süreci üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son

bölümünde ise ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen amel ve kişilerin sahip olduğu özelliklerin tespitine ve bu özellikleri taşıyanların elde edeceği kazanımlara yer verilecektir.

Sâlih ameller ve sâlih kişilerin özellikleri hiç şüphesiz bu çalışmada zikredilenlerle sınırlı değildir. Kur'ân-ı Kerim'de insanın yapması istenilen her davranış sâlih amel kapsamına dâhildir. Bu çalışmada genel olarak ayet ve hadislerde ص-ل-ح kökünden türeyen kavramların geçtiği yerlerdeki ameller esas alınmış, bu davranışları dikkate alarak sâlih kul olmak isteyen müminde bulunması gereken özelliklerin belirtilmesi amaçlanmıştır.

Sâlih amellerden bahseden ayetlerdeki tutum ve davranışlar sâlih kulda bulunması gereken özellikler olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple sâlih olmak isteyen bir kulun bu amelleri yapan bir Müslüman olması gerekmektedir. Sâlih kulun özelliklerinin anlaşılması adına ayetlerde zikredilen ameller ve sâlih olduğu belirtilen kişilerin sahip olduğu nitelikler klasik tefsir kaynaklarından ve modern çalışmalardan istifade edilerek yorumlanmıştır. Sonrasında ise konu ile alakalı Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerine yer verilerek konunun iyice anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmada amaçlanan hedeflere ulaşmak için ilk olarak kaynak taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili ayet ve hadislerin tespitinden sonra klasik kaynaklarda konunun nasıl ele alındığı araştırılmıştır. Sâlih kavramının daha net anlaşılması için kavramla ilişkili olabilecek diğer kavramlar analiz edilmiş, bulunan kavramlar çalışmanın kapsamını aşmayacak şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İnsan üzerine inceleme yapan birçok alanda sâlih kavramının alanına girebilecek değerlendirmeler yapıldığından kavramın diğer ilim dalları ile ilişkisi incelenmiştir. Hadis usulü ile ilgili olan bölümde sâlih kavramının ıstılahî manasının tarihî süreç içerisindeki gelişimi incelenmiş, hadis âlimleri ve münekkidler tarafından kullanım şekli ve sahip olduğu anlamlar araştırılmıştır. Son bölümde ise bulunan ayet ve hadislerden çıkarılan özelliklerin tefsir ve hadis âlimleri tarafından nasıl yorumlandığı tespit edilerek bu özelliklerin evrenselliğine dikkat çekilmiştir.

2. Kaynakları

Bu çalışmada ilk olarak “sâlih” kavramının manasına değinildiği için sözlüklerden faydalanılmıştır. Başvurulan sözlükler arasında; “Râgıb el-İsfahânî el-

Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Nevevî *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügat*, İbn Manzur *Lisânu'l-Arab*, Fîrûzâbâdî *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Zebîdî *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*” gibi eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra “Talat Koçyiğit’in *Hadis Istılahları*, Mücteba Uğur’un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ahmet Yücel’in *Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, Ömer Dumlu’nun *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış* ve Abdullah Aydınli’nin *Hadis Istılahları Sözlüğü*” de istifade edilen kaynaklardandır.

Çalışmada kullanılan hadis usulü kaynakları ise “Râmehurmuzî *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Hâkim en-Nîsâbûrî *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs ve el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye ve el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbü's-Sâmi'*, Kâdî İyâz *el-İlmâ*, İbnu's-Salâh *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Nevevî *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, İbn Kesîr *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, İbn Hacer *Nuhbeti'l-Fiker*, Suyûtî *Tedribu'r-Râvî*, Kâsımî *Kavâ'idü't-Tahdîs*, Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usûlü ve Istılahları*” isimli eserlerdir.

Râvilerin cerh-ta'dil durumlarının tespiti için faydalanılan kaynaklar: “İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Yahyâ b. Ma'in *Târîhu İbn Ma'in*, Ali b. el-Medînî *Su'âlâtu Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medînî*, Ahmed b. Hanbel *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, İclî *Ma'rifetü's-Sikât*, Buhârî *et-Târîhu'l-Kebîr*, İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't Tadîl*, İbn Hibbân *Kitâbu'l-Mecrûhîn, es-Sikât*, İbn Adî *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl*, Zehebî *Târîhu'l-İslâm*, Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, Tezkiratü'l-Huffaz, Irâkî *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*, Nuzhetu'n-Nazar, Sehâvî *Fethu'l-Mugîs bi Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, Suyûtî *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*” adlı eserlerdir.

Üçüncü bölümde ağırlıklı olarak Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden faydalanılmıştır. Ayetleri yorumlamak için müracaat edilen tefsir kaynakları “Taberî *Câmi'u'l-Beyân*, Mâtürîdî *Te'vîlât'ül-Kur'ân*, Zemahşerî *el-Keşşâf*, Fahrüddîn Râzî *Tefsir-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, İbn Kesîr *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Mevdudî *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Seyyid Kutub *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yazılan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*”dir. Hadis rivayetlerinin geçtiği kaynaklar ise “Buhârî *Sahîhu Buhârî*, Müslim *Sahîhu Müslim*, Tirmizî *Sünen*, Nesâî *el Mücteba min es-Sünen*,

Ebû Dâvûd *Sünen*, Mâlik b. Enes *Muvatta*, Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*''dir. Diyanet İslâm Ansiklopedisi ve Hadislerle İslâm adlı eserlerden de ilgili maddelere bakıldığından burada zikretmek yerinde olacaktır. Sayılan kaynaklara ek olarak ilgili olduğu düşünülen güncel kitap, makale ve tezlere de müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂLİH KAVRAMI VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Sâlih kavramı; hem dinî ve dünyevî faydalı işleri hem bu işleri yapan kimseleri hem de Hadis Usulü ilminde râvi ve rivayeti nitelemek için kullanılan müşterek bir lafızdır. En genel anlamıyla yapıldığı takdirde kişiye dünyada ve ahirette yarar sağlayacak olan işler diye tarif edilebilecek sâlih amel kavramına Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde çok sık değinilmiş, sâlih amel işleyen kişilerin sâlih olduğu ve sahip olduğu özellikler açıklanmıştır.

Bu sebeple birinci bölümde sâlih kavramının lügat manasına, ilgili olduğu kavramlara ve diğer ilim dalları ile ilişkisine değinilecektir. Kavramın ıstılahtaki kullanımına ise Hadis Usulü ile ilgili bilgilerin verildiği ikinci bölümde yer verilecektir.

1.1. Anlamı ve Kullanımı

Arapça ‘ص-ل-ح’ kökünden gelen sâlih kelimesi; faydalı, doğru, güzel ve iyi olan, kendisinde yanlışlık bulunmayan, her türlü bozukluktan arınmış, uyumlu, barıştan yana olan, Allah’ın kendisine farz kıldıklarını yapan ve insanların hukukunu gözetan anlamına gelmektedir. Doğru yoldan sapıp bozulan anlamındaki fesad kelimesinin zıddı olup çoğulu “sâlihât” şeklindedir.¹ Salah kökünden türeyen kelimeler Kur’ân-ı Kerim ve

¹ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredat fî Garîbi’l-Kur’ân*, (thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdi), (Beyrut: Daru’l Kalem-Daru’s-Şam, 1412/1991), 489; Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lügat*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, t.y.), III, 179; İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut: Daru’s-Sadr, 1414/1993), II, 516-517; Cürçânî, Ali b. Muhammed Seyid Şerîf, *Kitâbu’t-Ta’rifat*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1403/1983), 131; Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya’kub, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, (thk. Muhammed Naim el-Araksusi), (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1426/2005), 229; Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs*, (thk. Mecmuatu’l Muhakkikin), (y.y. Daru’l Hidaye, t.y.), VI, 547-548; Kâsımî, Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Said ed-Dımaşki, *Kavâ’idü’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahi’l-Hadîs*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, t.y.), 108; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 352; Ahmet Yücel, “Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır”

hadislerde çeşitli manalarda birçok kez kullanılmıştır. Ayrıca Semûd kavmine gönderilen peygamberin adı da Sâlih'tir.²

Kur'ân-ı Kerim'de kişiyi nitelemek için otuz yerde³, ameli nitelemek için ise yüz yerde⁴ kullanılan bu kavram hadislerde de hem kişilerin hem de fiillerin sıfatı olarak sıkça kullanılmıştır. “Kur'ân-ı Kerim'in temel hedeflerinden biri insanı ve insanlığı doğru yola iletme ve ıslah etmedir. Bu sebeple ayetlerde geçen salah kelimesi ile genel itibariyle beş noktaya değinilmektedir. Bunlar; sâlih amel, sâlih ve müslîh insan, insanların arasını bulup barıştırmak anlamında sulh, kişinin kendini ve toplumu ıslah ederek toplumda faydalı olması ve yeryüzünün ıslah edilmesidir.”⁵

Salah kavramının karşıtı fesağ, ıslahın karşıtı ifsağ ve müslîhin karşıtı da müfsiddir. Bu bağlamda düzeltme ve onarma anlamına gelen salah ve bu kavramdan türeyen kavramların zıddı anlamlarını kapsayan ف-س-د kökünden türeyen kavramlar; düzen ve dengenin bozulması, doğal ölçüden ve faydalı olmaktan çıkılması, bozgunculuk, fitne ve isyan çıkarma gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Kur'ân-ı Kerim'de hem Allah'ın yarattığı düzeni bozma hem de dünyevi işlerdeki düzenin bozulması anlamına gelen fesağ ifade eden birçok ayet bulunmakta⁷ ve “İslah edildikten sonra yeryüzünde fesağ çıkarmayın.”⁸ buyrularak toplumun ve evrenin düzenini bozabilecek her türlü davranış yasaklanmaktadır.

Sâlih kavramının genel ve özel olmak üzere çeşitli tanımları yapılmıştır. Ayetlerde geçen sâlih ameller veya sâlih kullar ile ne kastedildiğine dair Ebû Hureyre (v. 58/678) ve Süfyân es-Sevri (v. 161/778) beş vakit namaz; İbn Abbas (v. 68/687)

(Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 165; Mustafa Çağrıçı, “Sâlih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36:31.

² A'râf, 7/73; Neml, 27/45.

³ A'râf, 7/196; Tevbe, 9/75; Hûd, 11/117.

⁴ Bakara, 2/25, 62; Âl-i İmrân, 3/57; Kehf, 18/46, 88.

⁵ Ömer Dumlu, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999), 136-137; Mustafa Çağrıçı, “Sâlih”, 31.

⁶ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 636; Zemahşerî, Ebû'l Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed; *el-Keşşâf*, (Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Arabî, 1407/1986), I, 62; İlhan Kutluer, “Fesağ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:421.

⁷ Bakara, 2/220; Yûnus, 10/81; Sâd, 38/28.

⁸ Bakara, 2/11.

itaat etmek, namaz kılmak, oruç tutmak ve Muhammed ümmeti olmak⁹ gibi genel tanımlar yaparken müfessirler anlamı daha da detaylandırmışlardır. Taberî (v. 310/923) sâlih kul ile Allah’a itaat eden, isyan etmeksizin emredilenleri yapıp yasaklananlardan kaçınan ve itaat konusunda şeytana uymayanlar şeklinde tarif etmiştir.¹⁰ Fahrüddîn Râzî (v. 606/1210) itikadında doğru olan ve amelinde günahkâr değil itaatkâr olan kişilerin sâlih olduğunu belirtmiştir.¹¹

Sâlih kavramının anlam alanı ibadet, ahlâk, hukuk, ekonomi vb. gibi akla gelebilecek dini ve dünyevi her alanda birey ve toplum için faydalı olan iş ve davranışları kapsamaktadır.¹² Nitekim Elmalılı (v. 1360/1942) da sâlih kavramını iyi, uygun, aklen ve naklen doğru, hayırlı ve güzel iş şeklinde tarif ederek Allah’a ve ahirete iman etmenin gereğince indirilen delil, hüküm ve haberlere ihlas ve iyi niyetle uyarak Allah’ın razı olacağı güzel amelleri yapmak şeklinde yorumlamıştır. Kur’ân ve sünnette açıklanan veya daha sonra zamanının âlimleri tarafından belirlenen; kişinin, toplumun ve insanlığın faydasına olan bütün işler sâlih ameldir. Bu ameller de şahsî ibadetler gibi kişinin nefsî kemâlatını sağlayanlar ile zekât, sadaka gibi toplumun ihtiyacını giderip kemâlatını sağlayacak her türlü faydalı işlerdir.¹³

Sâlih kavramının umumi ve tafsili olarak yapılan bütün tarifleri değerlendirilerek genel bir tanım yapılırsa sâlih; iman etmiş olarak Allah’ın emirlerine uyan, yasaklarından kaçınan, Allah yolunda infak eden, ahiret için çalışan, tevbe ve duayı ihmal etmeyen, dünyayı ıslah etmek adına çevresi ve toplum için faydalı ve güzel iş yapan, barıştan yana olan, ıslahatçı, hangi işi yaparsa yapsın hakkaniyetle ve en güzel şekilde yapan, adaletten, doğruluktan, iyilikten ayrılmayan kişi ve bu kişinin davranışlarını karşılayan amel anlamına gelmektedir. İnsan hayatının tamamını kapsayan dince yasaklanmayan her türlü güzel davranış bu kapsama dâhildir.¹⁴

⁹ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Berdûnî), (Kahire: Daru’l Kütübî’l Mısriyye, 1384/1964), XI, 349.

¹⁰ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vili’l Kur’ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), (Kahire: Müessesetü’r Risale, 1420/2000), XVIII, 549.

¹¹ Fahrüddîn Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi’l-Gayb*, (Beyrut: Dâru’l İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/2000), X, 135.

¹² Mustafa Çağrı, “Sâlih” 31.

¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), I, 274, III, 1740, IX, 6079.

¹⁴ Ali Arslan Aydın, “Kur’ân-ı Kerim’den İki İlâhi Esas İman ve Sâlih Amel”, *Diyanet İlmi, Dergi*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), Hicret özel sayısı, 199; İsmail Karagöz, “Kur’ân’da Sâlih

Bir davranışın sâlih olarak nitelendirilebilmesi için dikkat edilmesi gereken en önemli husus kişinin bu amelleri iman etmiş olarak yapmasıdır. Nitekim birçok ayette bu kavramın özellikle “sâlih amel” şeklinde imandan sonra zikredilmesi iman ile sâlih amelin yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Sâlih amellerin Allah katında değer görmesi iman edilmesi ile mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’de amelin kabulü için iman şart olduğu vurgulanmış,¹⁵ imansız amellerin boşa çıkacağı bildirilmiştir.¹⁶ Aynı zamanda Hz. Nuh’un oğlunun imansızlığının “gayrı sâlih bir amel”¹⁷ olarak nitelendirilmesi de sâlih amel için iman gerekliliğini göstermektedir. Yine imansız amelin fayda vermeyeceği “*Rablerini inkâr edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir fayda göremezler. İşte bu, derin bir sapkınlıktır.*”¹⁸ ayetinde veciz bir şekilde anlatılarak amelin ön koşulunun iman olduğu vurgulanmıştır.¹⁹ Bu durumda kişinin inanmış ve niyetinde halis olarak yapacağı din, akıl ve değerlerin meşru gördüğü her davranış sâlih amel kapsamındadır ve sahibinin de sâlih olmasına katkı sağlayarak hem bu dünyada hem de ahirette mükâfat almasına vesile olacaktır.

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde sâlih kavramı sadece amel kelimesini nitelememiş, birçok kelimeye sıfat olarak anlamlarını etkilemiştir. Ayetlerde sâlih peygamber, sâlih eş, sâlih evlat, sâlih millet ve sâlih ülke terkipleri geçmektedir. Aynı şekilde hadislerde de kullanılan bu kavramlara ek olarak sâlih rüya, sâlih gün, sâlih elbise, sâlih binek ifadeleri yer almaktadır. Ayet ve hadislerde iyi, güzel, faydalı ve hayırlı olanı anlatmak için kullanılan bu kavram erdemli ve iyi ahlâklı insanları da ifade ettiğinden dindarlığı

Amel Kavramı Sâlih ve Müslîh İnsanların Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), XXXIII, sayı: 2, 62; Mustafa Tekin, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu Sempozyumu*, (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 56; Ali Arslan, “İnsanoğlunun Yaratılış Gayesi ve Sâlih Amel”, *Emeğin Değeri: Din ve Emek İlişkisi*, (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 27, 2018), 17; Abdurrahman Altuntaş, “Kur’ân’da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, VII, sayı: 13, 82; Abdurrahman Altuntaş, “Enbiyâ Sûresi 21/105. Âyet Bağlamında Yeryüzüne Sâlih Kulların Mirasçı Olması”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, IX, sayı: 18, 149, 155.

¹⁵ Nahl, 16/97.

¹⁶ Mâide, 5/5; A’raf, 7/49.

¹⁷ Hûd, 11/46.

¹⁸ İbrahim, 14/18.

¹⁹ Murat Akın, “Değerler Eğitimi Açısından İman Amel-i Sâlih İlişkisi”, *III. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi*, (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 29, 2018), 240.

ve üstün ahlâkıyla tanınan ilk Müslüman nesiller için “selef-i sâlihîn” tabiri kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise âlimler kaleme aldıkları eserlerde sâlih kavramını kullanmışlardır. Nitekim bu eserlerin en meşhuru Nevevî (v. 676/1277) tarafından yazılan “Riyâzü’s-Sâlihîn” isimli eserdir.²⁰

İslâm dini kişinin ve toplumun ıslah edilmesine çok önem verdiğiinden Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde insanların sâlih ameller işleyerek kendini ve toplumu düzeltmesi üzerinde çok durulmuştur. Dolayısıyla sâlih kavramı hem dinî hem dünyevi olmak üzere birçok ameli nitelemek için kullanılabilen bir anlam genişliğine sahip olarak hayatın her alanını kapsamıştır. Fakat bu kavram zaman zaman bazı kesimlerce sadece dinî anlamda yapılan iş ve ibadetleri nitelemek için kullanılmıştır. Oysa ki inanç ve halis niyetle yapılan bütün iş ve davranışlar sâlih amel kapsamına dâhildir. Sâlih olan amelleri sadece ibadetlere ya da dinî kabul edilen ritüellere hasretmek onun anlam alanını daraltacağı gibi İslâm’ın oluşturmak istediği ıslah edici sâlih kul portresine de aykırı olacaktır.

Bir Müslümanın sâlih kul olabilmesi için ayet ve hadislerde belirtilen sâlih amelleri yerine getirmesi şarttır. Fakat tüm insanların her sâlih ameli veya bir insanın tüm sâlih amelleri yapması akıl ve mantık açısından pek mümkün görünmemektedir. Ayet ve hadislerde sâlih amellerin neler olduğu bildirildiği gibi mahiyeti açıklanmadan sâlih amel işlemenin önemine ve yapılması gerektiğine değinilen yerler de vardır. Bu ayetlerden bazılarında “*Kim inanarak sâlih amellerden işlerse...*”²¹ şeklinde gelerek sâlih amellerin tamamı değil de onlardan bir kısmının yapılmasının yeterli olacağı anlatılmak istenmiştir. Nitekim sâlih amelin dünya ve ahirete yönelik yapılabilecek tüm işleri kapsadığı düşünüldüğünde Yüce Allah’ın insanları sâlih amellerin tamamını yapmakla sorumlu tutmayacağı açıktır ki ayette “*İnanıp sâlih amelleri işleyenlere gelince -ki, hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar Cennet halkıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*”²² buyrularak bütün sâlih amellerin istenmediği açıklanmıştır.²³

²⁰ Mustafa Çağrı, “Sâlih” 32.

²¹ Nisâ, 4/124; Tâhâ, 20/112; Enbiyâ, 21/94.

²² A’râf, 7/42.

²³ Ömer Dumlu, *Kur’ân’da Salah Meselesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 117-119.

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde zikredilen sâlih amellerin hepsi yapılması zorunlu olan amellerden olmadığı gibi sadece tavsiye niteliğinde de değildir. Zikredilen sâlih amellerden bazıları ibadetler gibi yapılması zorunlu olup her Müslümana farz iken bazıları birey ve toplumun iyileştirilmesi için yapılması gereken sünnet, müstehap veya mendup hükmünde olabilecek sâlih amellerdir. Şüphesiz sâlih ameller ayet ve hadislerde açıkça zikredilenlerden ibaret değildir. Nitekim birçok ayette sadece sâlih amel işlemenin gereğine değinilmiş nelerin sâlih amel olduğu zikredilmemiştir. Bu durumun birçok hikmeti bulunmakla birlikte belki de en önemli sebebi; insanların sâlih amelleri ayet ve hadislerde zikredilenlerden ibaret saymayıp dinin emir ve yasaklarına aykırı olmayan iyi ve güzel her davranışı sâlih amel kapsamına alabilmeleri içindir.²⁴

Yüce Allah insanlardan sâlih amellerin tamamını yapmasını beklemese de inananların gücü ölçüsünde, fırsat bulduğu her anda sâlih amel yapmasını istemiş ve hem bu dünyada hem ahirette ödüllendirmekle teşvik etmiştir. Mümin kişi sâlih olabilmek için her fırsatı değerlendirerek sâlih amel işleyebileceği ortam oluşturmali, birey ya da toplumların faydasına olabilecek sâlih amelleri zamanında yapmaya çalışmalıdır. Zira faydası dokunmayacak bir zamanda yapılan sâlih kabul edilebilecek ameller, kimseye fayda vermeyeceği gibi Allah nezdinde de bir anlam ifade etmez.

Sâlih kavramının Kur’ân-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımına ileride değinileceğinden burada detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Ayetlerde s-l-h kökünden türeyen başka kavramlar da kullanılmış ve sâlih kavramı sıklıkla amel kelimesi ile birlikte zikredilmiştir. Bu sebeple bir sonraki başlıkta sâlih kavramı ile ilgili olduğu düşünülen bazı kavramlar açıklanacaktır.

1.2. İlgili Kavramlar

1.2.1. Amel

Sözlükte “fiil, iş, çalışma, çaba” gibi anlamlara gelen amel kelimesi kişinin bilinçli olarak yaptığı eylemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kullanımıyla canlı varlıklar tarafından meydana getirilen istekli veya isteksiz olarak yapılan işleri de kapsayan “fiil” kelimesinden daha dar anlamdadır. Dinî bir terim olarak kullanıldığında ise “emir, tavsiye ve yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve

²⁴ Ömer Dumlu, Kur’ân’da Salah Meselesi, 54.

davranışlar” anlamına gelen amel kavramında temel nokta “isteğe bağlı olarak” yapılmasıdır.²⁵

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde sâlih kelimesi “amel” kelimesine sıklıkla sıfat olmuş ve “dinen yapılmasının emir veya tavsiye edildiği, iyi, güzel, faydalı, doğru ve sevap kazanmaya vesile olan işler anlamında kullanılmıştır. Birçok ayette imandan sonra sâlih amel zikredilerek önemi vurgulanmış ve inananlar bu konuda teşvik edilmiş,²⁶ sâlih amel işleyenlerin mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir.²⁷

Kur’ân-ı Kerim’de faydalı, iyi, güzel amelleri nitelemek için “sâlih amel” kavramı kullanıldığı gibi kötü, faydasız, günah olan amelleri nitelemek için de “kötü amel” anlamına gelebilecek “seyyie, sû’, gayrı sâlih” ifadeleri amel kavramıyla birlikte kullanılmıştır. “İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir...”²⁸ ayeti bu kullanıma örnek olarak verilebilir. Sâlih amellerin neler olduğunu bilmek kadar hangi amellerin sâlih olmadığını bilmek de önemlidir. Nitekim kişi sahip olduğu sâlih amelleri zayi etmemek için veya tam anlamıyla sâlih kul olabilmek için ayet ve hadislerde belirtilen kötü amelleri de bilmeli, mümkün merteye bu davranışları yapmaktan kaçınmalıdır. Zira sâlih olmayan davranışlar kişiyi zamanla isyan, şirk, zulüm, fık ve küfre sürükleyerek helakine sebep olabilir.²⁹

Kişinin kurtuluşuna vesile olacak sâlih amelleri sadece dinî işlerle sınırlamamak gerekmektedir. Nitekim kişinin işini düzgün yapması, verilen görevi hakkıyla yerine getirmesi, insanların hakkını koruması sâlih amel kapsamındadır. Bu kapsamda bir mühendisin sağlam yol yapması, hâkimin adaleti gözetmesi, öğretmenin dersini hakkıyla vermesi, ustanın sağlam iş yapması, muhasebecinin hesabını eksiksiz yapması, siyasetçinin adil ve dürüst olması sâlih amellerdendir. Bugün toplumda sâlih amel deyince akla sadece dindarlıkla ilgili davranışların gelmesi ya da sâlih amel işlemenin dinî bir davranış olarak görülmesi, hayatın her alanında yapılan iş ve davranışların en

²⁵ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 587; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 475; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*; 1036; Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1991), 3:13; İsmail Karagöz, “Kur’ân’da Sâlih Amel Kavramı Sâlih ve Müslîh İnsanların Özellikleri”, 59.

²⁶ Kehf, 18/46.

²⁷ Ra’d, 13/29; Kehf, 18/30.

²⁸ Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/15; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/30; Tevbe, 9/102, Hûd, 11/46; Ankebût, 29/4; Mü’min, 40/40, 58; Zilzâl, 99/7-8.

²⁹ Ömer Demir, “Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2013), 347.

faydalı şekilde aslına uygun olarak yapılmasının sâlih amel kapsamına dâhil edilmemesi; ülkelerin ıslah edilememesinin ve toplumdaki bozukluğun temel sebebidir. Hayatın her yönünü içine alan, Allah'ın hoşnut olacağı, dince yasaklanmamış, insanların, toplumun ve dünyanın faydasına olabilecek her türlü meşru iş sâlih amel kapsamına girer ve yapıldığı takdirde sevap kazanılmasına vesile olur.

Âlimler sâlih amelleri genel itibarıyla kalbin ameli, dilin ameli ve bedeninin ameli olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Bu tasnifi batını ve zahiri ameller diye ayıranlar da vardır. Razi kalbin amelini kulun fikri, inancı ve tasdik etmesi, dilin amelini kulun zikri ve şehadeti, bedeninin amelini de kulun taati ve ibadeti şeklinde tanımlamıştır.³⁰ Elmalılı ise sâlih ameli bir yerde bu tasnife benzer olarak kalbi, bedeni ve mali olarak tasnif ederken³¹ başka bir yerde kişiye faydası olan bedeni ibadetler ve topluma faydası olan ibadetler olarak iki kısma ayırmıştır.³² Yapılan tüm tasniflerden yola çıkılarak sâlih amelleri bireysel ve toplumsal ameller olarak tasnif etmek isabetli görünmektedir.³³ Bireysel sâlih ameller kişinin şahsî olarak yaptığı ve çoğunlukla faydasının kendisine dokunduğu amellerdir. Toplumsal sâlih ameller ise yapıldığı takdirde kişinin kendisine, ailesine, çevresine, topluma ve doğaya faydası olabilecek tüm amelleri kapsamaktadır.

Bir amelin Allah katında değerinin olabilmesi için niyet çok önemlidir. Yapılan bir amelden sevap kazanabilmek o ameli Allah rızası için yapmaya niyet etmekle mümkündür.³⁴ Bir davranış gerçekleştirildiğinde kişinin kalbindeki niyetin esas olduğu ayet ve hadislerde dile getirilmiştir. *“Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar...”*³⁵ ayetinde yapılan yeminden sorumlu olmak için kalben niyet edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Yine çok meşhur olan bir hadiste de *“Ameller niyetlere göredir. Herkese sadece niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah ve resulüne ise onun hicreti Allah ve resulünedir...”*³⁶ buyrulurken yapılan bir amelin değerinin ancak niyetle

³⁰ Süleyman Uludağ, “Amel”, 14; Ömer Dumlu, “Kur’ân’da Salah Meselesi”, 39; Ömer Demir, “Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği”, 107.

³¹ Elmalılı, Hak Dini Kur’ân Dili, I, 274.

³² Elmalılı, Hak Dini Kur’ân Dili, IX, 6079-6080.

³³ Ömer Dumlu, “Kur’ân’da Salah Meselesi”, 39; Ömer Demir, “Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği”, 108.

³⁴ Fahrüddin Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, XXV, 30.

³⁵ Bakara, 2/225; Ayrıca bkz. Mâide, 5/89.

³⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu’fî, el-Câmiu’s-Sahîh, (thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir), (Beirut: Dâru Tavkî’n-Necat, 1422/2001), I, 6, no: 1; I, 20, no: 54.

belirlenebileceği vurgulanmıştır. Buna göre bir davranışın hayırlı, sevap, makbul olabilmesi ve ibadet değeri kazanabilmesi halis bir niyetle yapılmasına bağlıdır.³⁷

Çok yönlü bir kavram olan ve kişinin dini ve dünyevi hayatının her alanını kapsayan amel kavramı ilâhiyat alanında birçok ilim dalının konusu olmuştur. Özellikle fıkıh ve kelam ilimlerinde mahiyeti ve başka kavramlarla münasebeti tartışılmıştır. Amel kavramını detaylıca inceleyerek diğer ilimlerdeki yerini açıklamak bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşacaktır. Bu sebeple konu ile alakalı olduğu düşünülen iman-amel ilişkisine ilerleyen başlıklarda, iman kavramının tanımı yapıldıktan sonra değinilecektir.

1.2.2. İslah, Müslîh ve Sulh

Sâlih kavramı ile aynı kökten türeyen ıslah, müslîh ve sulh kavramlarının ihtiva ettiği anlamları, Kur’ân-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımını inceleyerek anlamak mümkündür. Zira Kur’ân’da ahlâki anlatımlar genelde tasvirî olarak geçmektedir. Yani bir kişinin sahip olduğu özellikler belirtilerek kavramların mahiyeti açıklanmaktadır. Mesela iyi olan şeyler müminlerin tasvirinden, kötü olanlar da kâfir veya münafıkların betimlemelerinden çıkarılabilir.³⁸ Bu sebeple aşağıda ıslah, müslîh ve sulh kavramlarının kullanım yerleri incelenerek sâlih kavramının kapsamı açıklanacaktır.

“ص-ل-ح” kökünden mastar olan ıslah kavramı “iyi olmak, iyilik yapmak, düzeltmek, onarmak, layık olmak, barıştırmak, toplumdaki çatışmayı ortadan kaldırmak,” anlamlarına gelmektedir.³⁹ İfsad kelimesinin zıddı olan ıslahın özünde yapıcı olmak, barışı sağlamak, iyileştirmek, düzeltmek anlamı bulunmaktadır. Nitekim ayette “*Yoksa biz iman edip sâlih amel işleyenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız?*”⁴⁰ buyrularak sâlih amelin ıslah edicilik fonksiyonuna değinilmiş, bozgunculuk çıkarma anlamındaki fesad kelimesinin zıddı olduğu vurgulanmıştır.⁴¹ İslâmi düşünce de ise ıslah, Allah’ın insanları yaratmış olduğu fitrata dönerek hayatı asıl

³⁷ Süleyman Uludağ, “Amel” 14; Yusuf Kurt, “Kur’ân’da Amel”, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı, 2007), 122-123; Ömer Dumlu, *Kur’ân’da Salah Meselesi*, 41; Ömer Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği*, 139-141.

³⁸ Ömer Dumlu, *Kur’ân’da Salah Meselesi*, 44.

³⁹ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 489; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, II, 516; Ali Merad, “İslah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 19:143.

⁴⁰ Sâd, 38/28.

⁴¹ Kurul (Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Bünyamin Erul), *Hadislerle İslâm*, (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), III, 38.

olan fitrata göre sürdürmektir.⁴² Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın yeryüzünü⁴³ ve insanları,⁴⁴ insanların da kendilerini,⁴⁵ vasiyetçiyi,⁴⁶ yetimleri⁴⁷ ve diğer insanları⁴⁸ ıslahından bahsedilmiştir.⁴⁹ Hz. Peygamber de ıslahın önemine sıkça değinmiş ve “*Allah’ım! Bana işimin ismeti olan dinimi ıslah et. Döneceğim yer olan ahiretimi ıslah et. Benim için hayatı her hayır hususunda ziyade kıl. Bana ölümü her şerden rahat kıl.*”⁵⁰ diye dua etmiştir. Hadiste insanın dinini, dünyasını ve ahiretini ıslah etmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Dinin ıslahı onun hurafe ve bidatlardan arındırılmasıyla mümkündür. Müslüman bu konuda çok hassas olarak dinin özü ile hurafe ve bidatların ayrımını iyi yapmalı, dinini bozulmaktan koruyarak ıslahına çalışmalıdır. Dünyanın ıslahı kişinin sâlih ameller işleyerek dünyayı imar etmesi, düzeltmesi ve koruması ile olur. Ahiretin ıslahı ise kişinin bu dünyada iman ederek yaptığı sâlih ameller neticesinde Allah’ın rızasını ve cenneti kazanması ile olur.⁵¹ Neticede ayet ve hadislerde önemine sürekli vurgu yapılan ıslah edicilik özelliği, Müslümanın hem bu dünya için hem de ahiret için çabalaması gereken en önemli vazifelerinden biridir. Islah edici sâlih kul olmak isteyen Müslüman, bu bilinçte olarak hem gayret etmeli hem de Hz. Peygamber’in yaptığı gibi dua ederek Allah’tan yardım istemekten geri durmamalıdır.

Aynı kökten gelen “müslîh” ise “düzelten, halini ıslah eden, düzen ve esenlikten yana olan, insanların arasını düzelden,” anlamlarına gelmektedir.⁵² Kur’ân-ı Kerim’de iman edip sâlih amel işleyen, takva sahibi olan, yetimlerin haklarını koruyan ve insanların arasını düzeldenler “müslîh” olarak nitelendirilmiştir.⁵³ Allah her toplumda ıslah edici kimselerin olması gerektiğini vurgulayarak “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği*

⁴² Mekki Solmaz, “Tedeubbür’ün Mahiyeti, Birey ve Toplum Islahı Açısından Önemi”, *Batman Akademik Dergisi*, Batman, 2020, V, sayı: 1, 99.

⁴³ Bakara, 2/164; A’râf, 7/56, 74, 85; Mü’min, 40/64.

⁴⁴ En’am, 6/64; Tevbe, 9/25; İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18, 72, 81; Lokmân, 31/20 Ahzâb, 33/70-71; Fatır, 35/3 Muhammed, 47/2-5; Tin, 95/4.

⁴⁵ Bakara, 2/160; Âl-i İmrân, 3/89; Nisâ, 4/16, 146; Maide, 5/39; En’am, 6/48, 54; A’râf, 7/35; Nahl, 16/119.

⁴⁶ Bakara, 2/182.

⁴⁷ Bakara, 2/83, 220.

⁴⁸ Bakara, 2/177; Nisâ, 4/35-36; Hucurât, 49/9-10.

⁴⁹ İsmail Karagöz, “Kur’ân’da Sâlih Amel Kavramı Sâlih ve Müslîh İnsanların Özellikleri”, 70-71.

⁵⁰ Müslim, Ebu’l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l Arabî, 1375/1956), IV, 2087, no: 2720.

⁵¹ Ömer Dumlul, “Kur’ân’da Bazı Kavramlara Bakış”, 155-161.

⁵² İsmail Karagöz, “Kur’ân’da Sâlih Amel Kavramı Sâlih ve Müslîh İnsanların Özellikleri”, 71; Ali Merad, “İslah” 143.

⁵³ Bakara, 2/11-12, 220; A’râf, 7/170; Hud, 11/117; Kasas, 28/19.

emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁵⁴ buyurmuştur. Başka bir ayette ise toplumda bozgunculuğu önleyecek bir topluluğun bulunması gerektiğine işaret etmiş ve "*Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helak edecek değildir.*"⁵⁵ buyurarak müslihlerin olduğu bir toplumu helak etmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁶

İslâm dininin temel prensiplerinden olan ıslah edicilik kıyamete kadar her Müslümanın görevidir. Nitekim İslâm'da ayetlerde de görüleceği üzere insanların, toplumun ve yeryüzünün bozulmaması gerektiğine, bozulduğu takdirde ıslah edilmesine çok önem verilmiştir. Allah bu görevi yeryüzünde ilk olarak peygamberlere vermiştir. Nitekim Hz. Şuayb'ın ümmetine seslenirken "*Ben sadece gücüm yettiğince sizi ıslah etmek istiyorum*"⁵⁷ buyurması peygamberlerin görevlerinden birinin de ıslah etmek olduğunu göstermektedir. Peygamberlerden sonra bu görev elbette ki ilk olarak Müslümanların hakkıdır. Müslüman önce kendi nefsinin, sonra bozulan çevresini, toplumu, ülkesini, yeryüzünü ıslah etmekle görevlidir ve bu görevi yerine getirebilmek için gücü nispetinde gayret etmelidir.

Tarih boyunca ıslah etme bilincinde olan bazı Müslümanlar ülkelerinde ıslah hareketleri başlatmışlardır. İhya hareketi olarak da anılan ıslah faaliyetlerini ilk olarak Gazali'nin (v. 505/1111) başlattığı düşünülmektedir.⁵⁸ İslah hareketlerinin son dönem ünlü isimleri ise İbn Teymiyye (v. 728/1328), Şah Veliyyullah (v. 1176/1762), Cemaleddin Afgani (v. 1314/1897), Muhammed Abduh (v. 1322/1905), Reşid Rıza (v. 1353/1935) gibi düşünürlerdir.⁵⁹ Bu düşünürlere; Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen başta Hz. Muhammed (s.a.s) olmak üzere ıslahçı peygamberlerin izinde olduklarını bildirerek toplumda oluşturmak istedikleri fikir hareketinin ilkelerinin Kur'ân'dan kaynaklandığını, İslâm Tarihi'nde süregelen bir geleneğin ürünü olduğunu ve bu ihya hareketinin Kur'ân ve sünnette belirtilen sâlih olma halini yerleştirmeye kadar var

⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/104.

⁵⁵ Hûd, 11/117.

⁵⁶ Şuayip Özdemir, "Kur'ân'da İslah Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), XXXIX, sayı: 2, 114.

⁵⁷ Hûd, 11/88.

⁵⁸ Ali Merad, "İslah" 144; Mehmet Zeki İşcan, "Gazali'nin İhya ve İslah Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), XLVII, sayı: 3, 117; Hakan Atalay, "İslahat Hareketleri ve Selefilik", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2016), 9.

⁵⁹ Ali Merad, "İslah" 143-144; Hakan Atalay, "İslahat Hareketleri ve Selefilik", 10.

olmaya devam edeceğini iddia etmişlerdir.⁶⁰ Fakat tarih boyunca süregelen bu ıslah veya ihya hareketleri genel itibarıyla yeni ve çağdaş durumları anlama ve yorumlama amacıyla değil bilakis eskiye dönme ve geçmişi yeniden canlandırma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Zira onlara göre dinin geldiği bozulma noktasından kurtulmanın yolu sonradan ortaya çıkan her inanç unsurunu ortadan kaldırarak İslâm inancının özüne dönmekle mümkündür.⁶¹

İslâm düşünce tarihinde yer alan ıslah hareket öncülerinin düşünceleri ve yaptıkları bu çalışmanın kapsamı ve amacı dışında olduğundan burada bu kadar bilgi ile yetinilmiş, ıslah kavramının Kur’ân’da zikredildiği şekliyle üzerinde durularak Kur’ân ve sünnette anlatılan ıslah etmenin ne demek olduğu vurgulanmak istenmiştir.

S-l-h kökünden türeyen bir diğer kavram olan sulh ise “barış, anlaşma, uyuşma, barışma, uzlaşma, insanların arasını düzeltme, nefreti giderme, barış tesis etme, başkalarının arasını bulup barıştırma” anlamlarına gelip taraflar arasında vuku bulan anlaşmazlıkların karşılıklı anlaşma yoluyla sona erdirilmesi demektir.⁶² Sulh kavramının fıkıh terimi olarak mezheplere göre çeşitli tanımları yapılmış olsa da genel olarak bireyler veya toplumlar arasındaki anlaşmazlık ve çekişmelerin anlaşmayla sona erdirilmesi veya bu niteliklere sahip anlaşmayı ifade etmek anlamına gelmektedir.⁶³

İslâm dini insanlar arasında sulhun tesis edilmesine çok önem vermiş, ayet ve hadislerde bu husus sıklıkla dile getirilmiştir. Ayetlerde sulhun hayırlı olduğu,⁶⁴ tartışan iki tarafın arasının hemen düzeltilmesi gerektiği⁶⁵ vurgulanarak eş, kardeş, millet ve devletler arasında meydana gelen tartışmalarda adaletle ve Allah’a itaat ederek sulhun sağlanması istenmiştir.⁶⁶ Bir başka ayette ise insanların arasını düzeltmek için laf getirip götürmenin, fısıldaşmanın günah olmadığı belirtilmiş, Allah’ın rızasını umarak insanlar

⁶⁰ Ali Merad, “İslah” 143-144.

⁶¹ Mehmet Zeki İçcan, Gazali’nin İhya ve İslah Düşüncesine Genel Bir Bakış, 116-117.

⁶² Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 489; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, II, 516; Ömer Dumlû, *Kur’ân’da Bazı Kavramlara Bakış*, 136; Mustafa Çağrı, “Sâlih”, 31; Ahmet Yaman, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 37:485; Hasan Ellek, “İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması (Akitler Çerçevesinde)”, (Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2012), 10.

⁶³ Ahmet Yaman, “Sulh”, 485; Hasan Ellek, “İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması”, 10-12, Hasan Ellek, “Kur’ân ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane, 2013, II, sayı: 3, 92.

⁶⁴ Nisâ, 4/128.

⁶⁵ Hucurât, 49/9.

⁶⁶ Bakara, 2/182; Enfâl, 8/1; Hucurât, 49/9-10.

arasında barış tesis etmek adına normalde tecessüs olarak nitelenen bir davranışın Allah katında makbul olduğu bildirilmiştir.⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen sulh ile ilgili ayetler genel olarak değerlendirildiğinde bu kavramdan sıkça bahsedildiği görülmektedir. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesi birçok ayette teşvik, istek veya emir şeklinde gelerek sulhun çok hayırlı ve meşru bir yöntem olduğu özellikle belirtilmiş, toplumun hangi kesiminde olursa olsun geçimsizliğin, anlaşmazlığın ve çekişmenin kötü olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

İnsanların arasını sulh yoluyla düzeltmek ayetlerde olduğu gibi hadislerde de teşvik edilmiş ve bizzat Hz. Peygamber tarafından sulhun nasıl yapılacağı Müslümanlara gösterilmiştir. Hz. Peygamber “*Haramı helal kılan yahut helali haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir.*”⁶⁹ buyurarak sulhun doğru ve dine uygun bir şekilde yapıldığı takdirde meşru olduğuna işaret etmiştir. Başka bir hadiste ise “*İnsanlar arasını düzelterip barıştıran, bunun için hayır maksadıyla söz ulaştıran veya hayır kastıyla söz söyleyen kimse yalancı değildir.*”⁷⁰ buyurarak İslâm dininde kesin bir şekilde yasaklanan yalan söylemenin⁷¹ bile sulh için kullanılabileceğini belirtmiştir.

Sulh hakkındaki ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere İslâm dini; insanların çekişme, çatışma ve anlaşmazlıktan uzak, sulh, barış, huzur ve güven içinde bir yaşam sürmelerini istemekte ve bu hususta insanların çabalamasını teşvik etmektedir. Bu sebeple Allah'ın rızasını kazanmak isteyen bir Müslüman; sulhun her zaman savaş, anlaşmazlık ve kargaşadan hayırlı olduğunun bilincinde olarak en yakın çevresinden başlamak üzere tüm insanlık arasında yıkıcı değil yapıcı olmalı, gördüğü bozukluk, kötülük ve anlaşmazlıkları ıslah etmek için uğraşmalıdır.⁷²

⁶⁷ Nisâ, 4/114.

⁶⁸ Hasan Ellek, “İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması”, 27.

⁶⁹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre; *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Ahmed Mahmud Şakir ve diğerleri), (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el- Babi el-Halebi, 1975), III, 626, no: 1352; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen'i Ebî Dâvûd, (I-IV)*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), III, 304, no: 3594; Tirmizî bu rivayete hasen sahih demiştir. Elbânî'ye göre rivayetler sahihtir.

⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, III, 183, no: 2692; Müslim, *Sahîh*, IV, 2011, no: 2605.

⁷¹ Yalan söylemenin yasaklandığına dair bkz. Furkân, 25/72; Câsiye, 45/7; Saff, 61/2-3.

⁷² İsmail Karagöz, “Kur'ân'da Sâlih Amel Kavramı Sâlih ve Müslîh İnsanların Özellikleri”, 69; Hasan Ellek, “İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması”, 31-32.

1.2.3. İhsan ve Muhsin

Sözlükte “ح-س-ن” kökünden mastar olan “ihsan” kavramı “yaptığı işi en iyi şekilde yapmak, iyilik ve ikramda bulunmak, Allah’a samimiyetle kulluk etmek” anlamlarına gelmektedir. İhsanda bulunan ve sâlih amelleri en iyi şekilde yerine getiren, İslâm’ı hakkıyla yaşayan, Allah’a tam anlamıyla bağlı olan, takva sahibi, mücahid ve itaatkâr kişiye de “muhsin” denmektedir.⁷³

İhsan kavramı Kur’ân-ı Kerim’de Allah’a ve insanlara nispet edilerek birçok kez kullanılmıştır. Allah’a nispet edildiğinde yaptığı her şeyi en güzel yapma⁷⁴ ve Allah’ın kullarına karşılıksız vermesi⁷⁵ anlamlarında kullanılmıştır. İnsanlar için kullanıldığı ayetlerde ise iyilik yapmak ve güzel davranmak,⁷⁶ yapılan ameli en mükemmel şekilde yapmak⁷⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Bu sebeple de ihsan kavramının kapsamına giren amel ve davranışlar sâlih ameller olarak değerlendirilmiştir.

“Cibril Hadisi” diye meşhur olan bir rivayette Hz. Peygamber ihsanı “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek”⁷⁸ şeklinde açıklayarak bu kavramın en güzel ve en kapsamlı tanımını yapmıştır. Nitekim kişi yaptığı tüm işlerde Yaratıcı tarafından görüldüğünün bilincinde olduğunda her işi en güzel ve en mükemmel şekilde yapmaya çalışacaktır. Bu kapsamda yapılması gereken sâlih amelleri de hakkıyla yapmış olacak ve Allah’ın rızasına erişecektir.

Sâlih kul olma yolunda Müslümanların sahip olması gereken özelliklerin başında ihsan gelmektedir. Ayet ve hadislerde de önemi ve mahiyetinden sıkça bahsedilen ihsan kavramı Müslümanların sahip olması gereken birçok özelliği anlamında barındırmaktadır. Bu özellikleri yerine getirerek muhsin olma vasfı kazanan bir kişi başta nefsi olmak üzere toplumu ıslah etme gayretinde olarak hem bu dünyada hem de ahirette sayısız güzelliklere sahip olma şerefine nail olacaktır.

⁷³ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 235; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, XIII, 114; Sadettin Altınışık, “Kur’ân’da İhsan Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 1999), 8; Mustafa Çağrı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21:544; İsmail Karagöz, “İhsan ve Muhsin Kavramları Özelinde Çok Anlamlı Kur’ân Kavramlarının Çeviri Sorunu”, *Kur’ân Mealleri Sempozyumu*, İzmir, 2007, II, 274-275; Abdurrahman Altuntaş, “Kur’ân’da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, 93.

⁷⁴ Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3.

⁷⁵ Kasas, 28/77; Talâk, 65/11.

⁷⁶ Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36; En’am, 6/151; Yûsuf, 12/100; İsra, 17/23; Kasas, 28/77; Ahkâf, 46/15.

⁷⁷ Kehf, 18/30; Lokmân, 31/2-5; Zariyat, 51/15-19; Tegâbün, 64/3; Talâk, 65/11.

⁷⁸ Buhârî, *Sahih*, I, 19, no: 50; Müslim, *Sahih*, I, 39, no: 9.

1.2.4. İman ve Mü'min

Arapça “أ-م-ن” kökünden türeyen “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak, barış, dürüstlük, huzur” anlamına gelen iman; “güven duygusu içinde tasdik etmek, doğrulamak, inanmak, başkalarına güven vermek ve güven içinde olmak, nefsin mutmain olması, korkunun giderilmesi” demektir. Lügat manasıyla güven ve tasdik manalarına gelen iman kavramının İslâm dinindeki şer'i anlamı ise; Allah'ın var ve bir olduğunu, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah'ın kulu ve rasûlü olduğunu ve Allah'tan alıp din adına insanlara tebliğ ettiği kesin olan hususları tam bir gönül huzuruyla şüphelerden uzak olarak kabul edip kalp ile tasdik etmektir. İmanı bu şekilde kalbinde tasdik eden kişiye de mü'min denir. Tasdik ile kastedilen aklın irade ile tercih yapıp kalp ile onaylayarak kesin bir hükme varmasıdır.⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de iman kavramı sekiz yüz küsur ayette geçmektedir. Kur'ân'da Allah'a, peygamberlerine ve âhîret gününe inananların, sâlih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği⁸⁰ ve insanların bu noktalarda irade hürriyetine sahip olduğu⁸¹ anlatılır. İman kalbe dayalı bir eylem olmakla birlikte⁸² cennet ehlini iman ve sâlih amel sahiplerinin teşkil ettiği belirtilerek⁸³ imanla ilâhî emirlere uymak arasında sıkı bir ilişki bulunduğu dikkat çekilmektedir. Yine Kur'ân'da müminlerin Allah'tan başkasına tapmamak, O'nun haram kıldığı cana kıymamak ve zina etmemek gibi yasaklara uydukları⁸⁴ oruç tutmak, namaz kılmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek gibi

⁷⁹ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, 91; Neseî, Ebû Hafs Necmü'd-Din b. Ömer b. Muhammed, *Akâidü'n-Neseî (İslâm İnançının Temelleri Akaid)*, çev. Bayrak Yayınları, (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011), 55-60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 21; Cürçânî, *Kitâbu't Ta'rifat*, 40; Toshîhiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 247; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 22:212; Ebubekir Karadoğan, “Kur'ân ve Sünnet'te İman Açısından İnsanların Özellikleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2008), 9; Zeynel Abidin Alptekin, “Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi”, (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2009), 25; Muhammed Emin Altın, “İman ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı 2011), 32; Abdurrahman Altuntaş, “Kur'ân'da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, 83.

⁸⁰ Bakara, 2/2-5.

⁸¹ Kehf, 18/29.

⁸² Hucurât, 49/14; Mücâdile, 58/22.

⁸³ Bakara, 2/82.

⁸⁴ Furkan, 25/68.

buyrukları yerine getirdikleri⁸⁵ belirtilerek iradeye dayalı imanın ilâhî rızaya uygun amellerle tamamlanmasının gerekliliğine işaret edilir.⁸⁶

İman, kelâm ilminde üzerinde çokça durulan ve ayrıntılı olarak incelenen konulardandır. Bunun sebebi ise dinin temelinde imanın bulunması ve dinî hayatın bu temele göre anlam ve değer kazanmasıdır. Ancak İslâm âlimleri imanın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmanın tasdik değil marifetten ibaret olduğunu veya sadece dil ile ikrar olduğunu söyleyenler olduğu gibi Ehl-i sünnet kelimcilerine göre imanın esası kalbin tasdikinden ibarettir çünkü âyet ve hadislerde iman dilin ikrarına değil kalbin tasdikine bağlanmıştır.⁸⁷ Tasdik mahiyeti ise haberin ve haber verenin doğruluğunu kabul etmektir. Neye, nasıl ve niçin inanıldığının bilinmesi yönünden imanın oluşumunda bilgi unsuru da önemli olmakla birlikte bilinen şeyin imana dönüşebilmesi için his ve kalp yoluyla benimsenmesi gerekmektedir.⁸⁸

İslâm âlimleri iman-amel ilişkisi konusunda her ne kadar farklı görüşlere sahip olsalar da dini hayatın bütünlüğü açısından imanla amel arasında sıkı bir ilişki olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ameli imandan bir cüz olarak kabul eden, amel olmadan iman olmayacağını savunan kelimcılara karşı ehli sünnet kelimcileri; Kur'ân-ı Kerim'de sıkça tekrarlanan “iman edenler ve sâlih amel işleyenler...”⁸⁹ ayetlerini delil getirerek imanla amelin ilişkili ancak bu ilişkinin atıf edatıyla kurulması sebebiyle birbirinden ayrı şeyler olduğunu ve amel olmadan da iman olabileceğini savunmuşlardır. Aynı şekilde “Ey iman edenler” hitabıyla başlayan bazı ayetlerde⁹⁰ mümin diye bahsedilenlerin amel bakımından eksikliklerinden dolayı uyarılmasını delil getirmişlerdir.

Her ne kadar amel-iman ilişkisine dair deliller farklı olsa da iman ve amelin birbiriyle irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü dinin temel şartlarına iman

⁸⁵ Tevbe, 9/112.

⁸⁶ Mukatil b. Süleyman, b. Beşîr el-Belhî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l Kerim*, çev. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2003), 172-174; Mustafa Sinanoğlu, “İman” 212; Zeynel Abidin Alptekin, “Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi”, 34.

⁸⁷ Mâide, 5/41; Nahl, 16/106; Hucurât 49/14.

⁸⁸ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *et-Tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), (İskenderiye: Daru'l Camiati'l Mısıryye, t.y.), 380; Ömer Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî*, 68; Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 129; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2000), 126-127; Mustafa Sinanoğlu, “İman” 212.

⁸⁹ Misal olarak bkz. Bakara, 2/25; Yûnus, 10/4; Kehf, 18/30.

⁹⁰ Nisâ, 4/59; Maide, 5/106; Tevbe, 9/38; Hadid, 57/28; Tahrîm, 66/8.

ettiğini söyleyen kişinin hayatını bu şartlara göre ikâme etmesi gerekmektedir. Bu da kişinin imanının hayatına yansımadır.⁹¹

İman kişinin yaptığı amellerin Allah katında makbul olması için ön şarttır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah ve Rasûlüne iman olmadan yapılan hiçbir hayırlı ve sâlih amelin değerinin olmayacağı,⁹² inkâr edenin inkârının kendi aleyhine olacağı⁹³ ve inanmış olarak yapılan sâlih amellerin kurtuluşa sebep olacağı⁹⁴ bildirilmektedir.⁹⁵ İman eden insan sadece Allah'a teslim olmakla kalmayıp bunu davranışlarına yansıtmalıdır. Dünyada Allah'ın razı olduğu bir hayatı yaşamak, kalpteki imanın davranışlardaki yansıması olarak sâlih ameller işlemeyi gerektirmektedir. Bu sâlih amelleri yerine getirerek kendine, ailesine, çevresine ve topluma faydalı olmaya çalışan kişi de sâlih mü'min vasfını kazanmış olmaktadır.⁹⁶

1.3. Diğer İlim Dalları ile İlişkisi

Yüce Allah tarih boyunca insanların dünya ve ahirette mutlu yaşaması için toplumlara peygamberleri aracılığıyla yeni dinler göndererek birtakım kurallara uymalarını istemiştir. Fıtratına merak ve mutlu yaşama isteği yerleştirilen insanoğlu da her dönemde neyin iyi neyin kötü olduğunu sorgulayarak iyi bir insan olma ve mutlu yaşamanın yollarını araştırmış ve dini olan veya olmayan birtakım yollara yönelmiştir.

İslâm dininde imandan sonra en çok vurgulanan olgulardan biri de sâlih amel işlemedir. Sâlih amellerin ne olduğu araştırıldığında; kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak, birey ve topluma faydalı olabilecek her türlü davranışı kapsadığı görülmektedir.

Dini olsun ya da olmasın dünya üzerindeki birçok sistem insanın mutluluğunu, erdemli ve davranışlarını düzelterek faydalı olmasını amaçlamaktadır. Bunu sağlamak her ne kadar evrensel olan ve ilkeleri herkesin yararını gözeten İslâm dinine tâbi olup sâlih amelleri yerine getirmekle mümkün olsa da tarih boyunca birçok kişi ve toplum bu durumu fark edemeyerek mutluluğun ve erdemin nasıl sağlanacağını araştırmıştır.

⁹¹ Mâtürîdî, *et-Tevhid*, 379; Ömer Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî*, 69-70; Mustafa Sinanoğlu, "İman" 213.

⁹² Maide, 5/5.

⁹³ Rûm, 30/44.

⁹⁴ Nahl, 16/97.

⁹⁵ Zeynel Abidin Alptekin, "Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi", 160.

⁹⁶ Ebubekir Karadoğan, "Kur'ân ve Sünnet'te İman Açısından İnsanların Özellikleri", 11.

Yukarıda ifade edilen durumlar bu kapsamda değerlendirilerek ayet ve hadislerde belirtilen sâlih bir kulda bulunması gereken özelliklere diğer ilim dallarında nasıl bakıldığı, din olmadan da sâlih insan olmanın mümkün görülüp görülmediği, dini gerekli görmeyenlerin oluşturmak istediği erdemli insan profili ile ayet ve hadislerde tarif edilen sâlih kulun benzerliği bu başlıkta incelenecek, sâlih kavramının felsefe, sosyoloji, psikoloji, tasavvuf ve din eğitimi alanlarında nasıl yorumlandığına yer verilecektir.

İnsanoğlu varoluşundan beri insan ve insanlık adına düşünceler üretmiş, çeşitli amaç ve anlam arayışında olmuştur. Bu arayışlardan biri de insanın sahip olması gereken değerler, ahlâki erdemler, bu erdemlerin kaynağının ne olduğu ve evrensel ahlâki değerlerin olup olmayacağıdır. Bütün büyük dinler ahlâki değerlerin inanç ilkeleri gibi evrensel olduğunu iddia etmiştir. Aynı şekilde filozoflar da ortaya koydukları ahlâk sistemlerinin tüm insanları ilgilendiren global ilkeler olduğunu düşünmektedir.⁹⁷

Filozoflar iyi bir insanın sahip olması gereken özellikleri incelerken genellikle ahlâk kavramı üzerinde durmuşlardır. Ahlâk; felsefe sözlüklerinde “mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam alanından kaynaklanan davranış kuralları, kişinin iyi veya kötülüğünü ifade eden davranışların tamamı, huy, insanların kendilerine rehber edindikleri ilkeler bütünü,”⁹⁸ “toplumsal yaşamın tüm alanlarında insanların hal ve tutumlarını düzene koyan; toplumun gereksinim ve çıkarlarını alışkanlık, görenek ve kamuoyunun gücünden alan; tek bir kişinin oluşturmadığı ve genel kabul görmüş herkese eşit seslenen toplumsal bir kurum”⁹⁹ şeklinde tarif edilmektedir. İslâm filozofları ise ahlâk kavramını “nefiste yerleşik olan ve herhangi bir fikrî veya iradî güce gerek olmaksızın sâdır olan yatkınlıklar”¹⁰⁰ şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yatkınlıkların iyi olması halinde faziletler, kötü olması halinde ise rezaletlerin ortaya çıkacağını belirterek ahlâkın temel vazifesinin nefis hakkında bilgi vermek ve nefsi

⁹⁷ Ayşe Sıdika Oktay, “İslâm Düşüncesindeki Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007), 133.

⁹⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 17.

⁹⁹ İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 7.

¹⁰⁰ Mehmet S. Aydın, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:10.

kendisinden faziletli fiiller sâdır olacak şekilde terbiye etmek¹⁰¹ olduğunu belirtmişlerdir.

Ahlâk felsefesi ise erdem, ödev, gereklilik, sorumluluk, değer gibi kavramları inceleyen, neyin doğru ve iyi, neyin yanlış ve kötü olduğunu soruşturan, insanın yaşama amacının ne olması gerektiğini, ahlâklı ve erdemli bir yaşamın neler içerdiğini araştıran felsefe dalıdır.¹⁰²

Antik çağdan itibaren filozoflar ahlâka dair çeşitli sınıflama ve değerlendirmeler yaparak ahlâkın mahiyetini belirlemeye çalışmışlardır. Bu sınıflamalardan biri de ahlâkın evrensellik açısından objektif ve sübjektif diye sınıflandırılmasıdır. Objektif ahlâk, ahlâkın herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel yargılar içerdiğini savunurken sübjektif ahlâk ise bunun olamayacağını savunur. Tarih boyunca sürekli değişime uğrayan, neyin iyi neyin kötü olduğunun bakış açısına göre değiştiği, kaynağının ne olduğunun belirlenemediği ahlâk konusunda filozofların görüşleri her ne kadar farklı olsa da hemen hepsi ahlâki değer yargılarını insanın mutluluğu prensibine bağlamıştır. Kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için gönderilen semavi dinler de aynı prensibe sahiptir.¹⁰³

İslâm'ın temelini oluşturan ayet ve hadislerde sürekli vurgulanan sâlih kul modelinin evrensel ahlâk yasası olabilecek mahiyette olduğunu ve ilk çağdan itibaren insanların yerleştirmek istediği prensipleri barındırdığını gösterebilmek adına konuyla ilgili fikirleri bulunan Müslüman olmayan bazı filozofların görüşlerine aşağıda kısaca değinilecektir.

Sokrates (v. m.ö. 399) insanın temel amacının erdeme ulaşmak olduğunu bu erdemin de bilgelikle mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre erdemli ve doğru olmak insanı ahlâklı yapar ve ahlâklı olmak da mutluluğa ulaştırır.¹⁰⁴ “Doğru yaşamının temelleri” üzerine düşünen bir diğer filozof olan Demokritos (v. m.ö. 370) ; istek ve

¹⁰¹ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1989), 2:10.

¹⁰² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 18; Coşkun Can Aktan, “Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2009, I, sayı: 1, 40.

¹⁰³ Coşkun Can Aktan, “Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş”, 41-43.

¹⁰⁴ Bedia Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 25; Fatma Balcı Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018, VII, sayı: 5, 44; Coşkun Can Aktan, *Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş*, 45.

arzularında ölçülü olan, yararına ve zararına olan durumları ayırt edebilen, kötülük ve yanlışlıklardan kaçınabilen, hareketlerini yetenek ve tabiatına göre sınırlandırabilen insanın ahlâki yeterliliğe sahip olarak mutlu olabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Platon (v. m.ö. 347) ise ahlâki davranışların ana gayesinin en yüksek iyi olan erdeme ulaşmak olduğunu bu iyiye de adalet, bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük ile ulaşılacağını belirtmiştir.¹⁰⁶ Aristoteles (v. m.ö. 322) de ruhun akla uygun davranarak erdemli olmaya çalışmasıyla mutluluğun elde edileceğini bildirmektedir.¹⁰⁷ Ahlâkın mutluluğun yollarını öğreteceğini belirten Epikür (v. m.ö. 270) ise mutluluğun erdemle, erdemin ölçülülükle elde edileceğini, insanın akıllı, doğru ve namuslu bir yaşam sürerse mutlu olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Descartes (v. 1059/1650) ise ahlâkı doğal mutluluğa ulaşabilmek için bilinmesi gereken temel hakikatler şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁹ Ahlâkı mutluluk açısından değil de kişinin yapması gereken görev ve sorumluluklar açısından değerlendiren ve “mutlu olmanın yolu nedir” sorusu yerine “ahlâki açıdan benden istenilen ve beklenen davranışlar nelerdir” sorusuna önem veren filozof ise Kant (v. 1218/1804)’tır. Ona göre kişi yaptığı hareketi genel bir yasa olabilecek şekilde belirlemeli, herkes tarafından kabul edilebilecek davranışları kendi isteği ve karakterinin gereği olarak yapmalıdır.¹¹⁰

İnsanın dünyadaki amacı ve özellikleri üzerine incelemeler yapan filozofların düşünceleri değerlendirildiğinde filozofların genel olarak ahlâk, erdem, mutluluk, değer kavramlarını birlikte incelediği ve bu kavramlar arasında ilişki kurduğu görülmektedir. Filozofların düşüncelerine bakıldığında iyi bir insanda bulunması gereken genel özellikler ile ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kulun özelliklerinin benzerliği görülecektir. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde belirtilen özellikler sadece Müslüman olanların sahip olması gereken özellikler değil, her çağda yaşayan insanlar tarafından yapılması gerektiği belirtilen ve evrensel nitelikler taşıyan özelliklerdir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kulların özellikleri herkes tarafından uygulanabilecek, her millete ve çağa uygun olabilecek evrensel niteliktedir.

¹⁰⁵ Bedia Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 18-20.

¹⁰⁶ Bedia Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 25; Fatma Balcı Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 44; Coşkun Can Aktan, *Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş*, 45.

¹⁰⁷ Handan Yalvaç Arıcı, “Mutluluk Tarihi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2020, sayı: 9, 220.

¹⁰⁸ Handan Yalvaç Arıcı, “Mutluluk Tarihi”, 221.

¹⁰⁹ Sebile Başok Diş, “Descartes’a Göre Edilgiler, Akıl ve Ahlâk Arasındaki İlişki”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Ankara, 2021, sayı: 74, 7.

¹¹⁰ Bedia Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 10-11; Coşkun Can Aktan, “Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş”, 44.

Toplumu bir bütün olarak değerlendiren ve tüm insanlar için genel geçer olabilecek davranışların varlığını tartışan sosyoloji bilimi kişinin sahip olması gereken özellikleri değer kavramı kapsamında ele almıştır. Sosyolojiye göre toplumda insanlar tarafından kabul edilen hemen herkesin benimseyip yapması gereken davranışlar o toplumun değerleri olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda yapılan değer tanımlarına bakılacak olunursa değer; dış dünyada var olan nesne ve olguların iyi-kötü, güzel-çirkin gibi olumlu veya olumsuz anlamlara gelecek biçimde toplum tarafından kabul edilmesidir.¹¹¹ Bir başka ifade ile değer, birey ve grupların sosyal ilişkilerinde sergiledikleri tutum, davranış, tercih ve seçimlerde bir ölçüt olarak topluma düzen ve bütünlük sağlayan ortak inanç hükümleridir.¹¹² Bu bağlamda değerler özel amaç ve davranışları yargılamada temel bir standart sağlayan genelleştirilmiş soyut davranış prensipleridir.¹¹³

Sosyoloji; değerleri sosyal ve kültürel yapının temeline koyarak bireyin sahip olduğu değerlerin önemli bir bölümünün toplum tarafından belirlendiğini ve toplumda bulunan sosyal kurumlar tarafından bireye aktarıldığını ileri sürmekte, toplumdaki değişme ve gelişmeleri değerler üzerinden açıklamaktadır. Bu sebeple değerler toplum için hem sosyal kontrol mekanizması hem de ödüllendirme aracı olmaktadır. Değer kavramının toplum ve kurumlar ile olan bu güçlü ilişkisi de değerlerin sosyolojideki temel ve esas konulardan olduğunu göstermektedir.¹¹⁴

Her ne kadar değerler toplum, zaman ve mekâna göre değişebilse de dünyadaki tüm toplumların kabul edebileceği ortak ve evrensel değerler de bulunmaktadır. Tüm insanlığı kapsayan evrensel ahlâk üzerine çalışan düşünürler; temel değerlerin kaynağının dini öğretilerde var olduğu ve bu öğretilerdeki değerlerin geçmişten günümüze tüm toplumlarda uygulanabilecek akla uygun nitelikte olduğu görüşündedir.¹¹⁵ Bu açıdan İslâm dinine bakılacak olunursa İslâm dini; adalet,

¹¹¹ İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, 98.

¹¹² Ersan Ersoy, “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2018, XI, sayı: 56, 356-357.

¹¹³ Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgular Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, I, sayı: 3, 225-226.

¹¹⁴ Ersan Ersoy, “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”, 357.

¹¹⁵ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörük, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 273; Ayşe Sıdika Oktay, “İslâm Düşüncesindeki Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, 139; Fatma Balcı Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 43.

merhamet, sabır, dürüstlük, saygı, sevgi, hoşgörü, yardımseverlik gibi evrensel değerlere sahiptir.¹¹⁶

İslâm dininin oluşturmak istediği sâlih insan modelinin evrensel özellikleri taşıması; bu değerlerin insanın aklına, doğal yapısına, dünya düzenine uygun olması ve İslâm'ın kıyamete kadar sürecek evrensel bir din olup tüm insanlığa uygun olmasıyla açıklanabilir. Bu durumda Müslümanlara düşen en önemli görev ise İslâm dininin evrensel değerlere sahip olduğunu ve sosyologların oluşturmaya çalıştığı evrensel değerlere sahip global ahlâk modelinin İslâm dininin esaslarına göre yaşamakla mümkün olacağını tüm dünyaya hem yaşantısıyla hem de çağa uygun tebliğ faaliyetleriyle göstermek olmalıdır.

İnsanın davranışlarını ve ruhsal durumunu inceleyen psikoloji bilimi açısından sâlih kulun özellikleri değerlendirildiğinde, psikolojideki iyi yaşam ve kişinin olumlu psikolojik ruh haline sahip olması için taşıması gereken özelliklerin sâlih kulda bulunan özellikler ile benzer olduğu görülmektedir.

Özellikle pozitif psikoloji alanında yapılan çalışmalarda; insanda bulunan adalet, özgüven, cesaret, şükür, memnuniyet, ölçülülük, minnettarlık gibi pozitif özelliklerin insanın psikolojik sağlığına etkileri araştırılmış, kişinin bu özelliklere sahip olmasının sağlanmasıyla psikolojik rahatsızlıkların önüne geçileceği ve mutluluğu elde edebileceği vurgulanmıştır.¹¹⁷

Psikolojide bireyin iyi olma hali ve mutluluğa ulaşmasının geçici bedensel zevklerle değil erdem ve değerlere sahip olmasıyla mümkün olacağı belirtilmiştir.¹¹⁸ Bu bağlamda mutluluk ve erdem ilişkisi üzerine eser yazan Fromm (v. 1400/1980), erdemi insanda bulunması gereken belirgin özellikler şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁹ Hümanist psikolojinin kurucularından olan Maslow (v. 1389/1970) ise kendini gerçekleştiren kişinin adalet, güzellik, doğruluk, bütünlük gibi erdemlere sahip olacağını dile

¹¹⁶ Ayşe Sıdika Oktay, “İslâm Düşüncesindeki Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, 141; Fatma Balcı Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 57.

¹¹⁷ Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2016), 15-16.

¹¹⁸ Fatma Balcı, “Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2011), 36-37.

¹¹⁹ Erich Fromm, Erdem ve Mutluluk, 24.

getirmiştir.¹²⁰ Erdemler üzerine en kapsamlı araştırmaları yapan pozitif psikoloji ise erdemi bireyin kendisi ve toplum için yararlı olabilecek şekilde düşünme ve eylemde bulunmasını sağlayan psikolojik süreç olarak açıklamıştır.¹²¹ Pozitif psikolojiye göre insanda bulunması gereken erdemler; başarı, yardımseverlik, uyumluluk, güvenilirlik, ümit, alçakgönüllülük, bağışlama, şükran gibi dinler tarafından tavsiye edilen evrensel değerlerden oluşmaktadır.¹²²

İnsanın mutluluğunu, hayatın anlam ve amacını bulmaya çalışan psikoloji ilminin araştırmalarına göre kişinin ihtiyaç duyduğu anlam duygusuna ve mutluluğa sahip olması, erdem ve değerlere sahip bir karakterin varlığıyla mümkündür.¹²³ Böyle bir karaktere sahip insan ise ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kulun özelliklerini taşıyan halis bir Müslümandan başkası değildir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde hayatın anlamı, geçmişten günümüze iyi bir insanın sahip olması gereken özellikler, birey ve toplum mutluluğunun nasıl sağlanacağı üzerine araştırma yapan psikologlar; İslâm dininin oluşturmak istediği evrensel ahlâki özelliklere sahip sâlih bir kulun özelliklerini bulmaya çalışmaktadır.

İnsanın dünyada var oluş amacını araştırarak hakiki bilgiye ulaşmasını ve insan-ı kâmil mertebesine yükselmesini hedefleyen tasavvuf ilmi için de sâlih kavramı önemli bir yere sahiptir. Tasavvuf; ölçülerini İslâm dininin ihsan boyutuna göre belirleyerek insan terbiyesini esas alan, kişinin huşû, kanaatkarlık, alçakgönüllülük, nefsin isteklerine sabır, Allah’a yönelerek ibadetle meşguliyet gibi hasletlere sahip olmasını hedefleyen bir eğitim kurumudur.¹²⁴ Bu eğitim kurumunda yetişerek sürekli ibadet, taat, zikir, sâlih amel ve güzel ahlâk ile ihsan mertebesine ulaşmış insanlara iman, edep, güzel ahlâk ve doğru yolu göstermede örnek olan kişilere ise sûfî denmektedir.¹²⁵

¹²⁰ Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler”, 59-60.

¹²¹ Fatma Balcı, “Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, 60; Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler”, 61.

¹²² Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler”, 61.

¹²³ Fatma Balcı, “Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, 87; Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler”, 141; Fatıma Zeynep Belen, “Din Psikolojisi Açısından Maslahat”, *İslâmi İlimlerde Maslahat*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 338.

¹²⁴ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40:119; Dilaver Selvi, “Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, II, sayı, 1, 2016, 1.

¹²⁵ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, 119; Dilaver Selvi, “Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, 4.

Tasavvufi eserlerde s  filerin; tevazu, isar, affetme, g  ler yüzlülük, müsamaha, yumuşak huy, insanlarla iyi geçinme, yapmac  kl  ktan uzak durma, mal biriktirmeme, aza kanaat etme, sürekli ihsanda bulunma, münakaşadan uzak durma gibi ahl  k  i özelliklere sahip olduğu bildirilmektedir.¹²⁶ Sufiler fazilet ve kem  lat açısından en yüksek mertebeye erişip ideal insan olarak ilimde, yaşayışta, ibadette ve güzel ahlâka insanlara her dönemde örnek olan şahsiyetlerdir.¹²⁷

Tasavvuf ehlinde yetişen ve insan-ı kâmil özelliklere sahip olan s  f   ile bu çalışmada ayet ve hadislerden hareketle özellikleri açıklanacak olan sâlih kul değerlendirildiğinde benzer niteliklerde olduğu görülecektir. Bu açıdan bakıldığında bir insanın ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kula ait özelliklere sahip olarak da insan-ı kâmil olabileceğini veyahut bu özelliklere sahip birinin tasavvuf ehlinden olup bir m  r  lide ba  lanmadan da s  f   olarak adlandırılan kişilerin vasıflarına sahip olabileceğini söylemek mümkündür. Neticede adlandırma ne şekilde olursa olsun tasavvuf ilminin yetiştirmek istediği insan profili, ayet ve hadislerde özellikleri açıklanan sâlih kul ile örtüşmektedir.

İnsanların dünyada birlik ve huzur içinde yaşaması için iyi bir insan olacak şekilde eğitilmesini hedefleyen Din eğitimi anlayışı ile sâlih kulda bulunan özellikler karşılaştırıldığında diğer ilimlerde olduğu gibi büyük bir benzerlik görülecektir.

Din eğitiminin amacı; kendi hayatı hakkında söz hakkına sahip, düşünen, sorgulayan, araştıran, öğrenen, doğru bilgi kaynakları ile edindiği değerlerle kendini ve kültürünü geliştiren, özdenetimini sağlayan, ne istediğini bilen bireyler yetiştirerek onları dini terminolojiyle güzel ahlâka, güncel ifade ile de evrensel ahlâka ulaştırmaktır.¹²⁸

Genelde eğitim özelde din eğitimi bireyin iyi taraflarını açığa çıkarmayı ve kişiliğini tam anlamıyla gerçekleştirerek insani mükemmelliğe ulaşmasını istemektedir. Bu bağlamda eğitim ve din eğitimi bireyin dürüstlük, saygı, merhamet, sevgi, mutluluk,

¹²⁶ Şihâbuddîn Sühreverdi, *Avârifü'l Meârif (Gerçek Tasavvuf)*,   ev. Dilaver Selvi, (y.y. Semerkand Yayınları, t.y.), 194-226.

¹²⁷ Dilaver Selvi, "Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahl  k   İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun   nc  l    ", 32.

¹²⁸ Recai Doğan, "Nitelikli Din Eğitim-    retiminin Sosyal ve Evrensel Barışa Katkısı", *Dinin Dünya Barışına Katkısı 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 258; Ömer Demir, "Dini Kavramlar ve     renme Ortamları: Sâlih Amel   rne  i", 263.

adalet, tevazu, cömertlik, hoşgörü, bağışlama, yardımseverlik, alçakgönüllülük, şefkat gibi ahlâki özellikleri kazanmasını ve hayata geçirmesini hedeflemektedir.¹²⁹

Evrensel barışın ve ahlâkın temelini oluşturan din eğitiminin temel esasları bu çalışmada da açıklanacak olan ayet ve hadislerde vurgulanan sâlih insanın özellikleri ile örtüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında Allah'ın istediği sâlih insanı yetiştiren bir eğitim anlayışı, dünyadaki tüm sistemlerin yetiştirmek istediği iyi insan modellerinin özelliklerini karşılamaya yetecek niteliktedir.

Sâlih kavramı ve onunla ilgili kavramların açıklanmasının ardından, bu kavramın ilgili ilim dalları ile ilişkisine değinilen bu bölümde; iyi ve güzel davranışlarda bulunan, üstün ahlâki özelliklere sahip Müslümanların sâlih olarak nitelendiği, son bölümde değinilecek olan ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen insanların özelliklerinin insan üzerine çalışan ilimlerdeki insan profilleri ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan İslâm dini esaslarına göre yetişerek sâlihlerden olan bir Müslümanın, tüm dünyada yetiştirilmek istenen özelliklere sahip, evrensel ahlâk ilkeleri ile donatılmış ideal insan olduğunu söylemek mümkündür.

Genellikle kavram analizi üzerinde durulan bu bölümden sonra ıstılâhî bir kavram olarak da kullanılan sâlih kavramının hadis usulü ilmindeki mahiyetinin açıklanması çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple ikinci bölümde hadis usulünde sâlih kavramının nasıl açıklandığı üzerinde durulacaktır.

¹²⁹ Adnan Kulaksızozoğlu- Bülent Dilmaç, “İnsani Değerler Eğitimi Programı”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, sayı: 12, 2000, 199-200; Recai Doğan, “Nitelikli Din Eğitimi- Öğretiminin Sosyal ve Evrensel Barışa Katkısı”, 264; Oktay Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, VI, sayı: 16, 2008, 10, 16-17, 22-23; Ömer Demir, “Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği”, 270.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK HADİS USULÜ KAYNAKLARINDA SÂLİH KAVRAMI

Hadis ilmi birçok alt ilim dalından oluşan çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Her ilim dalının ise kendine has bir terminolojisi bulunmaktadır. Hadis ilminin alt ilimlerinden olan Hadis Usulü ilmi zengin bir terminolojiye sahip olma bakımından birçok ilimden öndedir. Her ilim dalında olduğu gibi bu ilim dalında da terimlerin anlamlarının tam olarak doğru bir şekilde kavranmasına çok önem verilmiştir. Bu sebeple Hadis Usulüne dair birçok eser yazılmış, bazı kavramların özel olarak ele alındığı eserler oluşturulmuştur.

Müslümanlar; Allahu Teâlâ'nın (c.c.) Hz. Peygamber (s.a.s) aracılığıyla insanlığa gönderdiği dini en iyi şekilde yaşayan ve temsil eden Allah Rasûlü 'ne ait söz, fiil ve takrirleri nesilden nesile doğru bir şekilde ulaştırmayı amaçlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için rivayet edilen her haberin senedini incelemeye tabi tutmuşlardır. Sahabe döneminde başlayıp gelişerek devam eden isnad kontrol sistemi İslâm dini ilimlerine has bir uygulamadır. İncelenen râvilerin adalet ve zabt bakımından rivayete ehliyet durumunun belirlendiği cerh-ta'dil ilminde ise râviler, durumlarına göre belirli mertebelere ayrılmış ve bulundukları mertebeye tavsif edildikleri lafızlara göre rivayetlerinin durumu belirlenmiştir. Bunun sonucunda da münekkidlerin kullandıkları lafızlar ve uygulamalara göre yöntemler belirlenmiş, hadise dair ilimlerin kaideleri tespit edilmiş, sahabe döneminden beri uygulanagelen kurallar yazıya dökülmüş ve böylece Hadis Usulü ilmi teşekkül etmiştir. Bu ilim dalı içerisinde kullanılan kavramlardan biri de “sâlih” kavramıdır.

Bu bölümde sâlih kavramının hadis usulü ıstılahı olarak kullanımının incelenmesi amaçlanmıştır, ilgili lafzın râvi ve mervî için delalet ettiği anlamlar ve klasik hadis usulü ulemasının bu terimi tarihî süreç içerisinde nasıl geliştirdiği tespit edilmek

istenmiştir. Sonrasında ise temel hadis kaynaklarında sâlih olarak nitelenen râvilere örnekler verilerek cerh-ta'dil durumları belirtilmiştir.

2.1. Hadis Usulünde Sâlih Kavramı

2.1.1. İstilahî Manası

Hadis Usulünde sâlih kavramı hem mervîyi hem de râviyi nitelenmek için kullanılmıştır. Sâlih kavramı hadisi nitelemek için kullanıldığında; sahih veya hasen olan, zayıflığı şiddetli olmayan, sened açısından sahih olup aşırı zayıf olmayan makbul haberler anlamlarına gelmektedir.¹³⁰ Sâlih hadisin dini meselelerde sahih ve hasen gibi delil sayılabilecek nitelikte olanlarına “sâlih li'l-ihticâc”; zayıf olmakla birlikte terkedilecek kadar alt düzeyde olmayan, kendisinden daha zayıf bir hadisi kuvvetlendiren ya da kendisinden daha zayıf bir hadisle kuvvetlenenlerine de “sâlih li'l-i'tibâr” denir.¹³¹ Râvi için kullanıldığında ise rivayetleri dini bir meselede delil olamayacak kadar zayıf olan fakat i'tibar için yazılabilen râviyi ifade eder. Bu durumda olan râviye de “sâlihu'l-hadîs” veya “suveylih” denir.¹³² Zayıf râvilere delalet eden bu kavramlar, ta'dil lafızlarıyla birlikte kullanılırsa râvinin güvenilirliğini ifade eder.¹³³

Sözlük anlamıyla Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde sıkça kullanılan sâlih kavramı; hadis usulü ıstılahı olarak ilk kez hicri ikinci asrın sonlarında kullanılmıştır. Kavramı ilk kullanan münekkidlerden Mâlik b. Enes (v. 179/795)¹³⁴ ve Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814)¹³⁵ cerh-ta'dil lafzını kastetmeksizin “رَجُلٌ صَالِحٌ” “sâlih bir adam” şeklinde

¹³⁰ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, 108; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 393; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36:32; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 271.

¹³¹ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, 108; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1971), 136; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 352; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, 32; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 271.

¹³² İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrîzûrî, *Ma'rîfetü Envâ-i 'Ulûmi'l-Hadîs Mukaddimetü İbni's-Salah*, (thk. Nûreddîn İtr), (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 124; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, 32; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 272; Zeynep Ekici, “Yahya b. Main'in Tarih'inde “Sâlih”, “Sâlihu'l-hadis” ve “Suveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2018), 7.

¹³³ Ahmet Yücel, “Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi”, 121, 129.

¹³⁴ Mâlik b. Enes, b. Mâlik b. Âmir el-Medenî, *Muvatta* (I-VIII), (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), (y.y. Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1425/2004), VI, 80, 101.

¹³⁵ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Meârif, 1326/1908), V. 120.

kullanmışlardır. Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/813)¹³⁶ ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813)¹³⁷ bu lafzı erken dönemde ıstılahî manasıyla kullanan ilk münekkidlerden sayılabilir. Abdullah b. Mübârek (v. 181/797) ise rivayetin sıhhat durumunu belirtmek için sâlih lafzını kullanmıştır.¹³⁸ Üçüncü asırdan sonra ise sâlih lafzı, tek veya terkebî kullanımıyla yaygınlaşmış ve birçok münekkid bu lafza hem ıstılahî hem de sözlük manasıyla sıkça yer vermiştir.¹³⁹ Bu lafzı kullanan âlimlere İbn Sa'd (v. 230/845),¹⁴⁰ Yahyâ b. Maîn (v. 233/848),¹⁴¹ Ali b. Medîni (v. 234/848-849),¹⁴² Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),¹⁴³ İclî (v. 261/875),¹⁴⁴ Ya'kub b. Şeybe (v. 262/875),¹⁴⁵ Ebû Zûr'a er-Râzî (v. 264/878),¹⁴⁶ Ebû Dâvûd (v. 275/889),¹⁴⁷ Ebû Hâtım er-Râzî (v. 277/890),¹⁴⁸ Nesâî (v. 303/915),¹⁴⁹ İbn Ebû Hâtım (v. 327/938),¹⁵⁰ ve Dârekutnî (v. 385/995)¹⁵¹ örnek olarak verilebilir. Sonuç olarak hicri ilk iki asırda kullanımına pek rastlanılmayan sâlih lafzı, ikinci asrın son çeyreğinde nadiren de olsa kullanılmış, hicri üçüncü asırdan sonra ise yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2.1.2. Râvi İçin Kullanımı

Dinî ve dünyevî bakımdan hayırlı ve güzel işler yapan kişileri niteleyen sâlih kavramı; Hadis Usulü terimi olarak hem râvi hem de mervî için kullanılmaktadır. Râvinin rivayete ehliyet durumunu ifade etmek için kullanıldığı gibi yaşayışının dine

¹³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, (thk. Ebû Abdullâh es-Sevrekî İbrahim Hamdi el-Medenî), (Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.), I, 22; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 125.

¹³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 356.

¹³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, (thk. Mahmud Tahhan), (Riyad: Mektebetu'l-Me'arif, 1403/1983), II, 287.

¹³⁹ Münekkidlerin sâlih lafzını kullanım şekilleri "*Hadis Âlimlerinin Sâlih Kavramını Kullandığı Anlamlar*" başlığı altında açıklanacaktır.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (thk. İhsan Abbas), (Beyrut: Daru Sadr, 1968), IV, 245, V, 281, 418, VII, 296, 329.

¹⁴¹ Yahyâ b. Ma'in, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürri, *Târîhu İbn Ma'in (ed-Dûrî rivayeti)*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), (Mekke: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmiyye, 1399/1979), III, 95, 158, 245, IV, 111, 221.

¹⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 192, 478.

¹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 95, 328, 411, 429, 439.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 152, 154, 177, 392, II, 56, XI, 252.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 262, III, 248, XI, 451.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 354.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 150, 168, XI, 310.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 50, 81, 120, 305, III, 248, XI, 291.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 15, 25, 48, 314, III, 107.

¹⁵⁰ İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1271/1952), II, 279, III, 456, 465, 530.

¹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 256, 366, II, 224.

uygunluğunu ifade etmek için de kullanılmıştır. Fakat münekkidler bu lafzı çoğunlukla ıstilahî manasıyla kullandığı söylenilebilir.

Sâlih kavramı râvinin sâlih bir kişi olduğunu ifade etmek için hem cerh hem de ta'dil ifadeleriyle birlikte kullanılmıştır. Ebû Hâtım (v. 277/890), Rebi' b. Sa'leb için "sika" ve "şeyhun sâlihun" dedikten sonra onun Bağdat'ın âbidlerinden olduğunu belirtmiş, sâlih lafzını ta'dil terimi olarak değil kişilik özelliği olarak kullanmıştır.¹⁵² Yine Zeyd b. Beşir'in "sika" olduğunu belirttikten sonra "akıllı sâlih bir adamdır" derken Zeyd b. Beşir'in kişilik özelliğine değinmiştir.¹⁵³ Sâlih lafzının cerh edilen râvilerin kişilik özelliği olarak kullanıldığı durumlara; Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'in; Zeyd b. Habib hakkında sâlih bir kişi olduğunu söyledikten sonra hadiste çok hata yaptığını belirtmesi,¹⁵⁴ Ebû Hâtım'in; Hasan b. Ebi Ca'fer'in sâlih bir kimse olduğunu fakat hadiste "leyse bi-kaviy" olduğunu belirtmesi,¹⁵⁵ İclî (261/875)'nin; İshak b. Mansur'un sâlih bir adam olduğu halde ondan yazmadığını söylemesi örnek olarak verilebilir.¹⁵⁶

Münekkidler bir râvi hakkında sâlih lafzını kullandığında bu lafızla râvinin dini yönünü mü yoksa rivayetteki durumunu mu belirttiğini tespit etmek cerh ve ta'dil için önemli bir durumdur. Zira ta'dil lafzı olarak kullanılmayıp kişinin yaşantısına dair kullanıldığında ta'dil lafzı olarak değerlendirilmesi ya da ta'dil lafzı olduğu halde bu açıdan değerlendirilmemesi râvi hakkında yanlış kanaatlere sebep olabilir. Bu nedenle herhangi bir râvi hakkında araştırma yapılırken kullanılan lafızların özellikle sâlih lafzının hangi mana ile kullanıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sâlih kavramı; râviyi ta'dil açısından değerlendirmek için kullanıldığında ise râvinin zabt açısından tam olmamakla birlikte rivayetin terk edilecek düzeyde olmadığını ve itibar için yazılabileceğini ifade etmektedir. Münekkid âlimler sâlih lafzını tek başına kullandığı gibi diğer cerh ve ta'dil ifadeleriyle birlikte de

¹⁵² İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 456; Benzer misaller için bkz. II, 279, 296; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), (Riyad: Daru'l-Hani, 1422/2001), I, 433, II, 188, 506; İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-Sikât*, (thk. Abdu'l-İlim el-Bustî), (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), I, 220, 230, 293.

¹⁵³ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 557.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 96.

¹⁵⁵ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 29; Benzer misaller için bkz. II, 296; İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), (Halep: Dâr'ul-Vai, 1396/1976), I, 124, 224, 244, III, 24.

¹⁵⁶ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 220.

kullanmışlardır. Bu durumlara örnek verilecek olunursa; Ahmed b. Hanbel; Amr b. Ebû Zaide için sadece sâlih lafzını,¹⁵⁷ Ebû Ukayl için sika ve sâlihu'l hadis¹⁵⁸ lafzını kullanarak ta'dil ederken; Harun b. Said'in sâlih fakat Şii olabileceğini söyleyerek cerh etmiştir.¹⁵⁹ İbn Ebû Hâtim ise İsmail b. Müslim'i ta'dil için "sika, sâlih" derken;¹⁶⁰ Ebû Sâlih için sadece sâlihu'l hadis lafzını kullanıp hadisiyle ihticac edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁶¹

Sâlih lafzının râvi hakkında kullanıldığı durumlara bakıldığında genel itibarıyla ta'dilin alt mertebelerindeki kişiler için, zaman zaman da sika veya cerh edilen râviler için kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple sâlih lafzının kullanıldığı râvi değerlendirilirken hangi lafızlarla birlikte ne sebeple kullanıldığına göre değerlendirme yapılmalıdır.

2.1.3. Mervî (Rivayet) İçin Kullanımı

Hadis Usulünde genellikle râviyi nitelemek için kullanılan sâlih lafzı mervî için de kullanılmıştır. Rivayetin durumunu belirtmek için kullanıldığında genellikle sahih veya hasen derecesinde olan, zayıflığı şiddetli olmayan anlamında kullanılmış olsa da münekkidler farklı anlamlarda kullandığı durumlar da vardır. Bu lafzı mervî için ilk olarak Abdullah b. Mübarek (v. 181/797), Şamlı râvilerin rivayetlerini değerlendirirken kullanmıştır. Abdullah b. Mübarek, "sika râvilerin muttasıl senedle aktardığı hadisler sâlihtir"¹⁶² diyerek sâlih kavramını sahih manasında kullanmıştır. Bu lafız İbn Sa'd,¹⁶³ Yahyâ b. Maîn,¹⁶⁴ Ali b. Medînî,¹⁶⁵ İclî,¹⁶⁶ Ebû Hâtim er-Razi,¹⁶⁷ İbn Adî,¹⁶⁸

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 109; Benzer misaller için bkz. II, 501, 507.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* III, 392; Benzer misaller için bkz. III, 103, 189, 196, 286; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 204, 218, 224, 362, II, 64.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 475; Benzer misaller için bkz. III, 116.

¹⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 197; Benzer misaller için bkz. II, 100, 102, 177, 184, 195; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 204, 218, 224, 362, II, 64.

¹⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 432; Benzer misaller için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 90.

¹⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 287.

¹⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV, 127, 290, 294, 317, 379, VII, 469, VIII, 309, 490.

¹⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 500.

¹⁶⁵ Ali b. Medînî, Ebu'l Hasen Ali b. Abdullah es-Sa'dî, *el-İlel*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1400/1980), I, 79.

¹⁶⁶ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 473.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 76, VI, 228, X, 86.

¹⁶⁸ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcanî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, (thk. Adil Ahmed Muveccid-Ali Muhammed Muavviz), (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), I, 397, II, 28, 276, 336, 355, III, 415, IV, 293, V, 237, VII, 458, VIII, 93, 149.

Dârekutnî¹⁶⁹ ve İbn Ebû Hâtîm¹⁷⁰ gibi erken dönem münekkidleri başta olmak üzere âlimler tarafından kullanılmıştır.

Sâlih lafzının mervî için kullanımının mahiyeti hakkındaki tartışmalarda Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki metodunu açıkladığı, Mekkelilere gönderdiği risale önemli bir belirleyici olmuştur. Ebû Dâvûd risalede; sahih ve zayıf hadisleri açıkladığını, herhangi bir açıklama yapmadığı hadislerin ise sâlih olduğunu ve bazısının diğerine göre daha sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Bu açıklama üzerine sâlih teriminin hangi hadis mertebesinde olduğuna dair görüşler ileri sürülmüş ve bu kavramın mahiyeti üzerine tartışmalar usul kitaplarında yerini almaya başlamıştır. Âlimlerin sâlih terimine dair açıklamaları, "hadis âlimlerinin sâlih kavramını kullandığı anlamlar" başlığı altında ayrıntılı olarak inceleneceğinden tekrara düşmemek adına burada bu kadar bilgiyle yetinilecektir.

2.1.4. Sâlih Kavramına Yakın Kavramlar

"Sâlihu'l hadis" kavramı sâlih kavramıyla aynı anlama gelen ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan bir kavramdır. Sâlih kavramı gibi hicri ikinci asır âlimlerince kullanılmaya başlanmış, hicri üçüncü asırda ise kullanımı yaygınlaşmıştır. Sâlihu'l hadis kavramını ilk kullanan kişi Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/813)'dir ve hadisi zayıf olan sadûk kişi için bu kavramın kullanılacağını ifade etmiştir.¹⁷² Sâlih kavramı başlığında isimleri zikredilen âlimler, sâlih lafzı gibi bu lafzı da hem râvi için hem de mervî için başka kavramlarla birlikte veya tek başına kullanmışlardır. Âlimler bu kavramın tanımına ve ta'dilin hangi mertebesinde olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. En genel anlamıyla sâlihu'l hadis; rivayetleri i'tibar ve incelenmek için yazılabilecek râvi anlamında olup ta'dilin alt mertebelerinden kabul edilmektedir.¹⁷³

Sâlih kavramının ismi tasğiri olan "suveylih" kavramı da sâlihu'l hadis gibi sâlih terimine yakın bir kavramdır ve en erken kullanımına hicri üçüncü asırda

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 226.

¹⁷⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 184.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd Îlâ Ehli Mekke ve Gayrihim fî Vasfî Sünenih*, (thk. Muhammed es-Sebbağ), (Beyrut: Daru'l Arabiyye, t.y.), 27.

¹⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 22.

¹⁷³ Âlimlerin bu konudaki görüşleri "*Hadis Âlimlerinin Sâlih Kavramını Kullandığı Anlamlar*" başlığı altında incelenecektir.

rastlanmıştır.¹⁷⁴ Ta'dilin son mertebesinde zikredilen bu kavram sâlihu'l hadis gibi hadisi itibar için yazılabilecek râviler için kullanılmaktadır. Fakat sâlihu'l hadis terimi suveylih teriminden daha çok ve genellikle ta'dil ifadeleriyle birlikte kullanılmıştır.¹⁷⁵

Her iki kavram da genel itibarıyla adalet yönünden kusursuz olup zabtında hatası sika râvilerle göre daha çok olan râviler için kullanılmakla beraber; âlimler bazen farklı lafızlarla ya da tek başlarına farklı anlamlarda da kullanmıştır. Bu sebeple lafızların hangi manayla kullanıldığının doğru tespit edilmesi gerekmektedir.

2.1.5. Cerh-Ta'dil Lafızlarıyla Birlikte Kullanımı

Sâlih, sâlihu'l-hadis ve suveylih kavramlarının tek başına kullanıldığı gibi diğer lafızlarla birlikte kullanıldığı daha önce açıklanmıştı. Bu lafızların; rivayetin ve râvinin yaşayışı ya da rivayete ehliyet durumunu ifade etmek için diğer cerh ve ta'dil lafızlarıyla birlikte zikredildiğine dair kitaplarda çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bu terimlerin ta'dil lafızlarıyla kullanımına (ثقة صالح) sikatün sâlihun,¹⁷⁶ (ثقة رجل صالح) sikatün racülün sâlihun,¹⁷⁷ (ثقة صالح الحديث) sika sâlihu'l hadis,¹⁷⁸ (ثبت صالح) sebtün sâlihun,¹⁷⁹ (ثقة وكان) (رجلا صالحا فقيها) sika ve kâne racülen sâlihan fakihan,¹⁸⁰ (صدوق صالح) sadûkun sâlihun,¹⁸¹ (صالح الحديث محله الصدق) sâlihu'l hadis mahalluhu es-sıdk,¹⁸³ (صالحا وسطا) sâlihan vasatan,¹⁸⁴ (ليس به بأس صالح الحديث) leyse bihi be's sâlihu'l hadis,¹⁸⁵ (صالح الحديث لا بأس به) sâlihu'l hadis la be'se bih,¹⁸⁶ (صالح صدوق كأنه لين) sâlihun sadûkun

¹⁷⁴ Yahya b. Main, *Târîh*, III, 75, 133; Ahmet Yücel, “Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır”, 129.

¹⁷⁵ Ahmet Yücel, “Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır”, 130.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 253; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 197.

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 189, 253; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 204, 218.

¹⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V, 76; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 392; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 100.

¹⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 358.

¹⁸⁰ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 405.

¹⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 172.

¹⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 392; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 195.

¹⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 81.

¹⁸⁴ Ali b. Medîni, Ebu'l Hasen Ali b. Abdullah es-Sa'di, *Su'âlâtü Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medîni*, (thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir), (Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1404/1984), I, 48, 52.

¹⁸⁵ Ali b. Medîni, *Su'âlât*, I, 77; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 103, 196, 286.

¹⁸⁶ Ali b. Medîni, *Su'âlât*, I, 74; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 161; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 58.

keennehu leyyin,¹⁸⁷ (ثقة صالح الحديث، مقارب الحديث) sika sâlihu'l hadis mükâribu'l hadis,¹⁸⁸ (صالح) sâlihu'l hadis yüktebü hadisuhu,¹⁸⁹ (صُوِّلِحَ لَا بُاسَ بِهِ) süveylihun la be'se bih¹⁹⁰ gibi ifadeler örnek olarak gösterilebilir. Cerh lafızlarıyla birlikte kullanımına ise şeyhan (شيخا صالحا وكان ضعيف الحديث منكر الحديث) sâlihun leyse bi'l kaviy,¹⁹¹ (صالح ليس بالقوي) sâlihan ve kane daîfu'l hadis münkeru'l hadis,¹⁹² (رجلا صالحا لا يقيم الحديث، كان كثير الخطأ) racülen sâlihan la yukîmu'l hadis, kane kesîre'l hata',¹⁹³ (صالح الحديث ليس بذاك القوى) sâlihu'l hadis leyse bizâke'l kaviy,¹⁹⁴ (صالح الحديث ليس بالمتين) sâlihu'l hadis leyse bi'l metîn,¹⁹⁵ (صويلح ليس) suveylih leyse bi'l kaviy,¹⁹⁶ (فيه ضعف، صويلح) fihi da'fun suveylih¹⁹⁷ şeklindeki ifadeler örnektir.

Sâlih, sâlihu'l-hadis ve suveylih terimlerinin diğer cerh ve ta'dil lafızlarıyla kullanımı değerlendirildiğinde; sâlih teriminin ta'dilin alt mertebesindeki lafızlarla çok kullanıldığı, kuvvetli tevsik ifade eden üst mertebedeki lafızlarla ve hafif cerh bildiren ifadelerle nadiren de olsa kullanıldığı görülmektedir. Sâlihu'l hadis terimi de sâlih terimi gibi genellikle ta'dilin alt mertebeleri yani dört, beş ve altıncı mertebelerindeki lafızlarla birlikte kullanılmıştır. Kuvvetli tevsik ifade eden terimlerle de sıkça kullanılan sâlihu'l hadis teriminin ağır cerh lafızlarıyla kullanımına rastlanmazken hafif cerh lafızlarıyla kullanımına az da olsa rastlanmaktadır. Suveylih terimi ise diğer iki ifadeye nazaran daha az kullanılmakla birlikte genelde ta'dilin alt mertebeleriyle ve cerh ifade eden terimlerle kullanılmıştır.

¹⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 92.

¹⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 580.

¹⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 87.

¹⁹⁰ Yahyâ b. Ma'in, *Târîh*, II, 68; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 69.

¹⁹¹ Ali b. Medîni, *Su'âlât*, I, 59, 64.

¹⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 393.

¹⁹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 406.

¹⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 45.

¹⁹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 122.

¹⁹⁶ Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh (Dârimî rivayeti)*, (thk. Ahmet Muhammed Nurseyf), (Dimeşk: Daru'l-Me'mun li't-turas, t.y.) I, 43, 137; Ali b. Medîni, *Su'âlât*, I, 137; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 241.

¹⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 274.

2.1.6. Hadis Âlimlerinin Kullandığı Anlamlar

Münekkidler tarafından hem râviyi hem mervîyi nitelemek amacıyla kullanılan sâlih teriminin hem hadis için hem râvi için hangi mertebelerde kullanıldığı tartışılmış ve farklı görüşler belirtilmiştir.

Sâlih lafzının mervî için kullanımının ıstilahî olarak incelenmesinin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayetleri değerlendirirken kullanması üzerine başladığına daha önce değinilmişti. Ebû Dâvûd'un kullanımı üzerine sâlih kavramının hadisin hangi mertebesine tekabül ettiğine dair İbnu's-Salâh (v. 643/1245); "Eğer Ebû Dâvûd'da yer alan rivayet Sahihayn'da yoksa ve sahih ile haseni ayırt edebilen kimselerden herhangi biri bu hadisin sıhhatini dile getirmemişse Ebû Dâvûd'un bu rivayeti hasendir."¹⁹⁸ diyerek Ebû Dâvûd'un sâlih diye nitelendirdiği bu rivayetlerin hasen katında olabileceğini belirtmiştir. Ebû Zekerîyya en-Nevevî (v. 676/1277) de Ebû Dâvûd'un sâlih diye nitelendirdiği rivayetlerin güvenilir bir münekkid tarafından sahih veya zayıf diye nitelendirilmemişse hasen olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹ Irâkî (v. 806/1404) ise bu konu üzerine iki görüş belirtmiştir. İlki İbnu's-Salâh ve Nevevî'nin görüşüdür. Yani sâlih ifadesini zayıf ile sahih arasındaki "hasen" mertebesinde kullandığına dairdir. İkinci görüşü ise Ebû Dâvûd'un sahih ve zayıf hadisleri açıkladığı, açıklamadığı hadislerin ise aslında sahihe yakın olduğunu fakat ihtiyaten sâlih diye nitelendirdiği şeklindeki görüşüdür.²⁰⁰ Son dönem âlimleri²⁰¹ ise sâlih lafzının hem sahih hem de hasen hadis için kullanıldığını belirtmektedir. Eğer rivayet ahkâm meselelerde ihticâc olunmaya elverişli ise yani "sâlih li'l-ihcâc" ise sahih mertebesinde; tek başına delil olamayacak durumda olup daha zayıf bir rivayeti destekler nitelikteyse yani "sâlih li'l-i'tibâr" ise hasen mertebesinde olur.²⁰²

¹⁹⁸ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, 36.

¹⁹⁹ Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Taysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, (thk. Muhammed Osman el-Haşet), (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l Arabi, 1405/1985), 30.

²⁰⁰ Irâkî, Zeynüddîn Ebu'l Fazl Abdurrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerhu Mukaddimeti'bni's-Salah*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), (Medine: el-Mektebetü's Selefiyye, 1389/1969), I, 53-54.

²⁰¹ Kâsimî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, 108; Nûruddîn İtr, *Menhecü'n-Nakd fî 'Ulûmi'l-Hadîs*, (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1401/1981), 276-277; Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usulü ve Istılahları (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), I, 249.

²⁰² Zeynep Ekici, "Yahya b. Main'in Tarih'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-hadis" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri", 11-12.

Mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimlerinin görüşleri doğrultusunda sâlih lafzının rivayet için kullanımı değerlendirildiğinde; bu kavramın mervî için çok kullanılmamasına karşın usul kitaplarında mahiyetinin ne olduğu meselesinin tartışma konusu olduğu görülmüştür. Sâlih olarak nitelenen rivayetin ise i'tibar amacıyla mı ihticâc amacıyla mı kullanıldığının belirlenerek karar verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Sâlih lafzını râviyi nitelemek maksadıyla kullanan münekkid âlimler de sâlihîn hangi mertebede olduğuna dair farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ta'dil lafızlarının içerisinde yer alan sâlih ve onunla aynı anlamda kullanılan sâlihu'l hadis terimini münekkid âlimler; zabtında kusuru olan fakat hadisi incelenmek üzere yazılabilen râvileri nitelemek için kullanmışlardır. Bu terimler ta'dil lafızları içerisinde yer almakla birlikte mertebe olarak sika teriminden daha alt mertebededir. Bu duruma bir râvi hakkında İbn Ebû Hâtim'in babasına sorduğu "sika mıdır" sorusuna sâlihtir cevabını vermesi örnek olarak gösterilebilir.²⁰³ İbn Ebû Hâtim cerh ve ta'dil mertebelerini dördü ta'dil dördü cerh olarak sıralarken sâlihi ta'dilin mertebelerinden dördüncü sırada zikretmiş ve bu râvinin rivayetinin i'tibar için yazılabileceğini ifade etmiştir.²⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071),²⁰⁵ İbnu's-Salâh²⁰⁶ ve Nevevî²⁰⁷ de İbn Ebû Hâtim'in derecelendirmesiyle aynı derecelendirmeyi yapmış sâlih terimini sekizli taksimde ta'dil lafızlarının dördüncü mertebesinde zikretmişlerdir. Ta'dil ve cerh ifadelerini daha ayrıntılı tasnif eden Zehebî (v. 748/1348),²⁰⁸ Irâkî,²⁰⁹ Sehâvî (v. 902/1497),²¹⁰ Suyûtî (v. 911/1505)²¹¹ gibi âlimler de sâlih terimini ta'dilin son mertebesinde, cerh mertebelerine en yakın mertebede zikretmişlerdir.²¹² Münekkidlerin kullanımına bakıldığında sâlih ve sâlihu'l hadis terimlerinin ta'dil lafızlarından olduğu fakat derece olarak genelde son

²⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 542; benzer misaller için bkz. VIII, 495, IX, 116.

²⁰⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 37.

²⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 23.

²⁰⁶ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, 124.

²⁰⁷ Nevevî, *et-Takrîb*, 52.

²⁰⁸ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Kaymaz, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382/1963), I, 4.

²⁰⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, 158.

²¹⁰ Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Mugîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (thk. Ali Hüseyin Ali), (Mısır, Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), II, 118.

²¹¹ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb), (y.y. Dâru Tayyibe, t.y.), I, 407.

²¹² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 272; Mehmet Efendioğlu, "Sâlih", 32; Zeynep Ekici, "Yahya b. Main'in Tarih'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-hadis" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri", 19.

mertebede zikredildiği, bu lafızlarla nitelenen râvilerin rivayetlerinin i'tibar için yazılabileceği ve tek başına ihticâca elverişli olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu bölümün birinci başlığında hadis ilminde sâlih kavramı üzerinde durulmuştur. Kişinin âbid ve zâhid bir hayat sürdürdüğünü ifade etmek için de kullanılan sâlih kavramı, Hadis Usulü terimi olarak en genel anlamıyla sahih veya hasen derecesindeki rivayeti ya da hadisi delil olabilecek seviyede olmayıp terkedilecek kadar da zayıf olmayan râvileri nitelemek için kullanılmıştır. İlk kullanım örneklerine hicri ikinci yüzyılın sonunda rastlanan bu kavramı üçüncü yüzyıl münekkidleri sıklıkla kullanmışlardır. Çoğu münekkid tarafından bu kavramla aynı manada kullanılan sâlihu'l hadis ve bu iki kavramdan daha alt mertebedeki râvileri nitelemek için kullanılan "suveylih" terimleri sâlih kavramına yakın kavramlardır. Bu kavramlar bir rivayeti ya da râviyi nitelerken tek başlarına kullanıldığı gibi diğer cerh-ta'dil lafızlarıyla birlikte de kullanılmışlardır. Kullanıldıkları lafızlarla kimi zaman cerh edilen râviyi nitelemiş kimi zaman ise tevsik için kullanılmışlardır. Hadis âlimleri râviyi nitelemek için kullandıkları sâlih ve sâlihu'l hadis terimlerini ta'dilin farklı mertebelerinde zikretmişlerdir. Fakat genel itibarıyla bu kavramlar ta'dil lafızlarının son mertebesindeki râviler için kullanılmıştır.

Netice olarak bu kavramlarla nitelenen bir rivayet inceleniyorsa rivayetin i'tibar için mi ihticâc için mi yazıldığına dikkat etmeli, bu lafzı kullanan münekkidin hangi anlamda kullandığı tespit edilmelidir. Râvi için kullanıldığında ise ilk olarak râvinin dini ve dünyevi yaşantısına yönelik mi yoksa cerh-ta'dil durumunu ifadeye yönelik mi kullanıldığına bakılmalıdır. Bu duruma dikkat edilmediğinde yaşantısı bakımından sâlih olarak nitelenen fakat rivayet açısından ta'zif olan bir râvi ta'dil mertebesinde görülerek büyük bir hata yapılabilir. Râvinin cerh ve ta'dil durumunu ifade etmek için kullanılmışsa; kullanan münekkidin bu terimi hangi mertebede kullandığına, birlikte kullanıldığı tabirlerin tevsik ya da ta'zif ifade edip etmediğine bakılarak hangi anlamda kullanıldığı belirlenmelidir. Bu hususlara dikkat etmek hem sâlih teriminin hem de tüm cerh-ta'dil lafızlarının kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Bir sonraki başlıkta ise mütekaddim ve müteahhir Hadis Usulü ulemasının sâlih kavramını nasıl açıkladığı üzerinde durularak birinci başlıkta değinilen konuların hadis usulü kaynaklarına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.2. Hadis Usulü Kaynaklarında Sâlih Kavramı

Her ne kadar Hadis Usulüne dair müstakil eserler hicri IV. asırda kaleme alınmış olsa da usule dair kaidelerin bu dönemden sonra tatbik edildiği söylenemez. Bilakis ashab-ı kiram dönemi başta olmak üzere her dönemde Hz. Muhammed'e (s.a.s) ait olduğu iddia edilen söz, fiil, takrirler ve bunları rivayet edenler incelemeye tabi tutulmuş, Hz. Peygamber'e yalan isnad etme endişesiyle yazılı olmasa da birtakım kurallar uygulanmıştır. Bu durum hadis usulü ilminin IV. asırda teşekkül etmediğini köklerinin ashaba kadar uzandığını göstermektedir. Birçok ilmin sözlü olarak uygulandığı henüz tedvin faaliyetlerinin başlamadığı ilk iki asırda hadis usulü kaidelerinin de uygulamalı olarak kuşaktan kuşağa aktarılması, yazıya geçirilmemesi son derece doğal bir durumdur.

Tedvin döneminin başladığı, birçok alanda ilk eserlerin verildiği hicri III. asırda ise hadis usulüne dair kurallar bu eserlerin içinde işlenmiştir. İmam Şâfiî'nin (v. 204/819) *er-Risâle*'si, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin (v. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*'e yazdığı mukaddime, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini tanıtmak amacıyla Mekkelilere yazdığı *Risâle ilâ ehl-i Mekke* ve Ebû Îsâ et-Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmi'* adlı eserinin sonundaki *Kitâbu'l-Îl*'i müstakil olmasa da Hadis Usulü ilminin ilk kaynakları kabul edilebilecek eserlerdir. Yine Buhârî'nin (v. 256/870) *Tarihleri*, cerh ve ta'dil âlimlerinin değerlendirmeleri de hadis usulü kaidelerinin ilk kaynakları arasında sayılabilir.²¹³

Hadis usulü ilmine ait müstakil eserlerin verilmeye başlandığı IV. asır ise bu ilim için dönüm noktası olmuştur. Bu asırdan günümüze kadar telif edilen eserler taşıdıkları belli başlı özelliklere göre mütekaddimûn ve müteahhirûn olmak üzere iki döneme ayrılmıştır.

Hadis usulü kaynakları derken müstakil olarak yazılmış IV. asır ve sonrasındaki eserlerin kastedildiği bu çalışmada sâlih kavramının eserlerdeki kullanımı incelenerek kavramın kullanım şekli ve tarih içerisindeki gelişim durumu değerlendirilecektir.

²¹³ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 216.

2.2.1. Mütেকaddimûn Dönemi Usul Kaynakları

Hicri IV. asırdan sonra kaleme alınan mütেকaddimûn eserleri genel itibarıyla bazı ortak özelliklere sahiptir. Bu kitaplarda konular bab ve nev' başlıklarına ayrılarak anlatılmış, senedli olarak nakledilmiştir. Konular belirli bir tasnife göre işlenmemiş ve usul konularının tamamına yer verilmemiştir. Fakat yine de bu eserler birlikte değerlendirildiğinde usul konularının çoğunun işlenmiş olduğu görülmektedir.²¹⁴ Mütেকaddimûn dönemi eserleri; Râmehurmuzî'nin (v. 360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*'dir.

2.2.1.1. Râmehurmuzî “el-Muhaddisu'l-Fâsıl”

Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman İbn Hallâd er-Râmehurmuzî'ye²¹⁵ ait olan *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*²¹⁶ adlı eser hadis usulü edebiyatının günümüze ulaşan ilk müstakil eseri kabul edilmektedir. Müellif bu eseri; talebelerini ashâbü'l-hadîsi kötöleyenlerden ve hadis ehlini uyması gereken adablara dikkat etmeden hadis meclisi kuran şeylerden korumak amacıyla yazdığını mukaddimesinde açıklamıştır. Eserin mukaddimesinde de ilk olarak ashâbü'l-hadîsi eleştirenlere cevap vermiş, ashâbü'l-hadîsin değerini ifade eden rivayetleri nakletmiştir. Bunun yanı sıra eserde usul ilmine ait olmayan konulara da yer verilmiştir.²¹⁷ Bu da müellifin bu eseri kaleme alırken tek amacının usul konularını derlemek olmadığını, dönemindeki soru ve sorunları da cevaplandırmak istediğini göstermektedir. Fakat eser yine de zamanına kadar biriken usul konularını bir kitapta topladığından ilk usul eseri olma özelliğine sahip olmayı hak etmektedir.

Muhaddisu'l-fâsıl'da sâlih kavramının terim anlamına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Sâlih lafzı; Sûfyan b. Uyeyne'nin, Hammâd b. Seleme için (رَجُلٌ صالحٌ)²¹⁸ dediği yerde ve Abdullah b. Ca'fer el-Bermeki hakkında (الشَّيْخُ الصَّالِحُ)²¹⁹ şeklinde

²¹⁴ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 217-220.

²¹⁵ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Tezkiratü'l-huffaz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), III, 81.

²¹⁶ Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman İbn Hallâd, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Accâc el-Hâtib), (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984).

²¹⁷ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, 162; İbrahim Hatiboğlu, “el-Muhaddisu'l-Fâsıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30:394-395.

²¹⁸ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, 595.

geçmektedir. Her iki kullanımda da sâlih lafzı hadis usulü terimi olarak değil, sözlük anlamıyla yani yaşayış şekli olarak sâlih bir kişi olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. Yapılan taramalar neticesinde bu kavramı ifade edebilecek herhangi bir sonuca da rastlanmamıştır. Alanında yazılmış ilk eser olması sebebiyle mütevâtir, sahîh, hasen, merfû, mevkûf, muttasıl, munkatı gibi temel hadis usulü ıstılahlarının dahi olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, kullanımı çok yaygın olmayan ve kullanıldığı râvi ya da mervî hakkında kesin bir hüküm ifade etmeyen sâlih lafzının bulunmaması çok da garip karşılanmamalıdır.

2.2.1.2. Hâkim en-Nîsâbûrî “Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadîs”

el-Müstedrek adlı eseriyle tanınan Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el Hâkim en-Nîsâbûrî’nin²²⁰ önemli eserlerinden biri de hadis usulüne dair ikinci eser olduğu kabul edilen *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadîs*’tir. “Ulûmu’l-hadis” teriminin ilk kez kullanıldığı bu eserde hadis usulüne dair meseleler “nev” adının verildiği elli iki bölümde incelenmiş, bilgiler senedli olarak nakledilmiştir.²²¹ Hadis usulüne dair kendi zamanına kadar yazılan eserlerin en hacimlisini yazan Hâkim en-Nîsâbûrî, kitabını çoğalan bid’atlara karşı insanları uyarmak ve insanların hadis ilimleri konusunda bilgisizce konuşmasını engellemek için yazdığını belirtmiştir.²²² Fakat eserde usul konularının tamamına değinilmemiştir. Müellif cerh-ta’dil ilmine dair yazdığı “nev”de bu ilme ait bilgileri *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl* adlı eserinde yazdığını ve cerhe dair on, ta’dile dair beş mertebe zikrettiğini açıklamaktadır.²²³ Hâkim en-Nîsâbûrî’ye ait bu iki eser de incelendiğinde sâlih ifadesinin hadis usulü terimi olarak kullanıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sâlih lafzı *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs*’te Ebû Amr İsmail b. Nüceyd hakkında (الشَّيْخُ الصَّالِحُ) şeklinde,²²⁴ *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl*’de ise

²¹⁹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, 553.

²²⁰ Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffaz*, III, 162.

²²¹ M. Yaşar Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15:193; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 219.

²²² Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadîs*, (thk. es-Seyyid Mu’zam Hüseyin), (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l İlmiyye, 1397/1977), 1-2.

²²³ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadîs*, 53.

²²⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadîs*, 166.

Vehb b. İsmail hakkında (رَجُلٌ صَالِحٌ) şeklinde²²⁵ geçmektedir. Her iki kullanımda da sâlih lafzının hadis usulü terimi olarak geçmediği ve râvinin kişiliğini belirttiği görülmektedir.

Hadis Usulü açısından *Muhaddisü'l-fâsıl*'dan daha geniş olan “*Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*”te de birçok terim gibi sâlih teriminin de bulunmamasının sebebi hadis usulü konularının henüz tam olarak şekillenmeye başlamamasıyla açıklanabilir.

2.2.1.3. Hatîb el-Bağdâdî “el-Kifâye”

Hadis usulüne dair neredeyse her konuda müstakil bir eseri bulunan²²⁶ Hatîb Bağdâdî'nin²²⁷ bu alana dair en önemli eseri *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'dir. Müttekaddimûn döneminin son eseri kabul edilen bu kitap konuların ele alınış tarzı ve muhtevası bakımından başta İbnu's-Salâh olmak üzere bütün hadis usulü ulemasının örnek aldığı bir başyapıttır. Bilgilerin senedli verildiği bu kitapta; hadis usulüne dair kendinden önceki kitaplarda zikredilen konular daha ayrıntılı işlendiği gibi bu alana ilk kez dâhil edilen konular da bulunmaktadır.²²⁸ Bu eser ve müellifi üzerine söylenecekler bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan burada bu kadar bilgiyle yetinilip müellifin sâlih kavramına dair açıklamalarına yer verilecektir.

Müttekaddimûn dönemine ait incelenen bu son eserde sâlih kavramının hem tanımı hem de râvi için kullanımı bulunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, haberin ve cerh-ta'dilin ıstılahlarını açıkladığı bölümde âlimlerin bu ıstılahlarla ilgili görüşlerini açıklayarak İbn Ebû Hâtim'in cerh ve ta'dilin mertebelerini sıraladığı yeri²²⁹ aynen nakletmiş, böylece sâlih olarak nitelenen râvinin i'tibar için yazılacağını ifade etmiştir.²³⁰ Yine daha önce de ifade edildiği gibi İbn Mehdî'nin sâlih lafzını hadisi zayıf

²²⁵ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, (thk. Fuad Abdu'l Mün'im Ahmed), (İskenderiye: Dâru'l Da'vet, t.y), 64; İbrahim Hatiboğlu, “Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28-61.

²²⁶ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), (Dimeşk: Matbaatu's-Sabâh, 1421/2000), 38; M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16:454.

²²⁷ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târihu'l-İslâm ve Vefayâtü'l-Meşâhîri ve'l A'lâm*, (thk. Beşşâr Avvâd), (y.y. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003), X, 175.

²²⁸ Veli Aba, “Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı”, (Basılmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2013), 352.

²²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 37.

²³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 23.

olduğu halde sadûk olan kişiyi nitelemek için kullandığına dair rivayeti nakletmiş²³¹ ve bu ıstılahı kitabına alan ilk hadis usulü âlimi olmuştur. Kitapta sâlih kavramı; (رَجُلٌ)²³² şeklinde râvinin durumunu belirtmek için, (شَيْخٌ صَالِحٌ)²³³ şeklinde râvinin kişiliğine dair bilgi vermek için kullanılırken; sâlih olduğu halde hadiste çok yalan söyleyenlerin, fitne çıkaranların olduğunu ifade etmek için de kullanılmıştır.²³⁴ Sâlih lafzına dair kendi görüşünü belirtmeyen Hatîb el-Bağdâdî kendinden önceki rivayetleri nakletmekle yetinmiştir.

Mütekaddimûna ait incelenen bu üç eser birlikte değerlendirildiğinde usul konularının hemen hepsine değinildiği görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî de bu ilmi daha da derinleştirerek sadece asıl hükmünde denilebilecek meseleleri açıklamakla kalmamış, fer sayılabilecek birçok konuyu da kitabında incelemiştir. Müteahhirûn eserlerinin üzerine bina edildiği mütekaddimûn eserlerinde sâlih lafzının kullanılmış olduğu fakat ayrıntılı bir şekilde incelenmediği görülmektedir. Bir sonraki başlıkta müteahhirûn ulemasının bu kavramı nasıl kullandığı incelenerek kavramın tarih içerisindeki gelişim seyri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.2.2. Müteahhirûn Dönemi Usul Kaynakları

Konuların senedsiz olarak nakledildiği, sınıflandırıldığı, tartışıldığı ve modern tarzda isimlendirildiği hadis usulü dönemi olarak nitelendirilebilen müteahhirûn dönemi Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *el-İlmâ* isimli eseriyle başlamıştır. Zirve noktasına ise İbnu's-Salâh'ın *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eseriyle ulaşmıştır. Bu eser kendinden sonra yazılmış usul eserlerine kaynak olmuş ve *Ulûmu'l-Hadîs*'e dayalı eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunların en önemlileri ve bu bölümde incelenecek olanlar Nevevî (v. 676/1277)'nin *et-Takrîb*'i, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*'i ve İbn Hacer'in (v. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker*'dir. Müteahhirûn dönemine ait incelenecek olan diğer usul eserleri ise Suyûtî'nin *Tedribu'r-Râvî*, Kâsımî'nin (v. 1332/1914) *Kavâ'idü't-Tahdîs* isimli eserleridir.²³⁵

²³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 22.

²³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 160.

²³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 161.

²³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 83, 158, 223.

²³⁵ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 181.

2.2.2.1. Kâdî İyâz “el-İlmâ”

Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'nin yazmış olduğu *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usuli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'* adlı eser müteahhirûn döneminin ilk eseri olarak kabul edildiği gibi Endülüs'te yazılan ilk hadis usulü eseri olarak da nitelendirilmektedir. Müellif eserinin mukaddimesinde hadis usulüne dair sorulan sorulara cevap vermek ve hadis usulünün temel kaidelerini özetlemek maksadıyla bu kitabı yazdığını belirtmiştir.²³⁶ Eserde daha çok hadis ilminin önemi, manen rivayet, hadisin nasıl tahkik edileceği, tahammül ve eda yolları gibi hadis usulünün temel konularına yer verilmiş; bütün konuları açıklanmamıştır.²³⁷

Yapılan araştırmalar neticesinde *İlmâ*'da sâlih teriminin açıklamasına dair bir bilgiye rastlanmamış, senedlerde geçen bazı râviler hakkında (السَّيِّحُ الصَّالِحُ)²³⁸ ve (الرَّجُلُ الصَّالِحُ)²³⁹ terkipleri kullanılmıştır. Fakat sâlih lafzının her iki kullanımında da herhangi bir ıstılahî mana olmayıp kelime anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. *İlmâ*; her ne kadar hadis usulü alanında Endülüs'te yazılan ilk eser olma özelliğine sahip olsa da hadis usulüne dair temel konuların özet bir şekilde yer alması sebebiyle eserin temel amacının ve konusunun hadis öğrenme ve öğretme adabı üzerine olduğu ifade edilebilir.

2.2.2.2. İbnu's-Salâh “Mukaddime”

İbnu's-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrîzûrî'nin,²⁴⁰ hadis usulüne dair yazdığı eserlerden en önemli ve kıymetlisi *Mukaddimetü İbni's-Salah* isimli eseridir. Eserde incelenen konular Hâkim en-Nîsâbü'rî'de olduğu gibi nev başlığı altında ele alınmış fakat senedsiz olarak nakledilmiştir. İbnu's-Salâh; hadis usulüne dair meseleleri düzenleyip yeni bir tertip vererek hadis usulünün dağınıklığını gidermiş, konuları benzer konuların bir araya toplandığı altmış beş nevde işlemiş ve uyguladığı

²³⁶ Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usuli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), (Kahire: Dâru't Turâs, 1379/1970), 3-4; Sâlih Kesgin, “Hadis Usul Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İla Ma'rifeti Usuli'r-Rivaye ve Takyîdi's-Sema' Adlı Eseri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 39, 68.

²³⁷ Sâlih Kesgin, “Hadis Usul Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İla Ma'rifeti Usuli'r Rivaye ve Takyîdi's-Sema' Adlı Eseri”, 70.

²³⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 9, 73.

²³⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 216.

²⁴⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz*, IV, 149.

tertip kendisinden sonraki âlimler tarafından da kullanılmıştır. Kendinden önceki âlimlerin ele almadığı birçok konuyu açıklamış, açıklanan konuları da yorumlamıştır.²⁴¹

İbnu's-Salâh sâlih kavramının râvi ve mervî için kullanımına dair rivayetleri nakletmiştir. Mervî için kullanımına hasen hadisin bilinmesine dair yazdığı bölümde değinmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayetleri değerlendirirken sâlih lafzını kullanması üzerine bu kavramın hadisin hangi mertebesine tekabül ettiğini açıklayan İbnu's-Salâh; "Eğer Ebû Dâvûd'da yer alan rivayet Sahihayn'da yoksa ve sahih ile haseni ayırt edebilen kimselerden herhangi biri bu hadisin sıhhatini dile getirmemişse Ebû Dâvûd'un bu rivayeti hasendir."²⁴² diyerek Ebû Dâvûd'un sâlih diye nitelendirdiği bu rivayetlerin hasen katında olabileceğini belirtmiştir.

İbnu's-Salâh "rivayetleri kabul ve reddedilecek râvilerin nitelikleri" başlığı altında cerh ve ta'dil lafızlarının mertebelerini açıklarken; İbn Ebû Hâtim'in cerh ta'dil mertebelerini dördü ta'dil dördü cerh olarak sıraladığı ve sâlih terimini ta'dilin mertebelerinden dördüncü sırada zikredip bu râvinin rivayetinin i'tibar için yazılabileceğini ifade ettiği²⁴³ kısmı aynen naklettikten sonra kendi açıklaması olarak Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/813)'nin hadisi zayıf olan sadûk kişi için sâlihu'l hadis kavramının kullanılacağına dair rivayeti nakletmiştir.²⁴⁴ İbnu's-Salâh'ın bu rivayetleri nakledip farklı bir açıklama yapmaması kendisinin de her iki konuda aynı düşündüğünü göstermektedir. Fakat İbnu's-Salâh sâlih teriminin her iki kullanımını ve bu konudaki tüm rivayetleri eserinde zikrederek bu lafzın mahiyetini biraz daha genişletmiştir.

'*Ulûmu'l-hadîs* üzerine sonraki dönemlerde ihtisar, şerh, nüket ve tehzib gibi birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda sâlih teriminin mahiyetine dair İbnu's-Salâh'inkinden başka bir açıklama yapılmış mı diye araştırıldığında farklı bir sonuca varılmamış; bu çalışmaların en meşhurlarından Nevevî'nin *et-Takrîb*'i, İbn Kesîr'in *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*'i ve İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'inde de İbnu's-Salâh'ın bu konudaki görüşlerinin tekrar edildiği görülmüştür. Bu sebeple tekrara düşmemek için bu eserler ayrı başlık altında incelenmeyecektir.

²⁴¹ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 223; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31:121.

²⁴² İbnu's-Salâh, '*Ulûmu'l-Hadîs*, 36.

²⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 37.

²⁴⁴ İbnu's-Salâh, '*Ulûmu'l-Hadîs*, 124-125.

2.2.2.3. Suyûtî “Tedrîbu’r-Râvî”

Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî’ye ait *Tedrîbu’r-Râvî* adlı eser, Nevevî’nin yazdığı *Takrîbü’n-Nevevî* isimli eserin şerhidir. Daha önce de değinildiği gibi bu kitap İbnu’s-Salâh’ın hadis usulü açısından meşhur olan *Ulûmu’l-Hadis* adlı eserinin ihtisârıdır. Suyûtî’nin bu eseri bin beyitte anlattığı “*Elfiye*” isimli eseri de bulunmaktadır.²⁴⁵ Suyûtî Nevevî’nin yazmış olduğu ihtisar üzerine niçin şerh yazdığını şöyle açıklamıştır: “Şeyhu’l-İslâm Ebû Zekeriyya en-Nevevî’nin *et-Takrîb ve’t-Teysîr*’inin faydası büyük, değeri yüksek fevâidi yaygın, öğrenciler için maddeleri bol bir kitap olduğunu; fakat bunca vasıflarına rağmen, telifinden bu yana kimsenin ona şerh yazmadığını gördüm. Herhalde bu hizmet, Allah Teâlâ’nın kulları içinden dilediği birine sakladığı lütfudur ki zaten O’nun dilemediğinin var olması da mümkün değildir, dedim. Böylece *Takrîb*’e, mânâlarını yeterince açıklayan, lafızlarını doğru olarak tespit eden, aslı *Ulûmu’l-Hadîs* ile arasında görülen farklılıkları ihmal etmeyen, itirazları dikkate alan, gerekiyorsa müdâfaa eden ve ona başka yerde toplu halde bulunmayan bir takım mebahis ve fevaidi ekleyen, daha önce kimsenin ortaya koymadığı bir şerh yazmak hususunda içimde kuvvetli bir azim peyda oldu. Neticede de Allah’a dayanarak ve ondan yardım dileyerek bu işe giriştim. Bunu, husûsi olarak *Takrîb*’e, umumî olarak da İbnu’s-Salâh muhtasarları ve bu bilim dalına ait öteki kitaplara yazılmış bir şerh olmak üzere kaleme aldım.”²⁴⁶ Açıklamasından da anlaşılacağı üzere Suyûtî, bu eserinde var olan usulü hadis geleneğini ilmi açıdan geliştirerek sürdürmüştür. Nitekim müellif, İbnu’s-Salâh ve Nevevî’nin altmış beş başlık altında incelediği usul konularını doksan üç başlıkta incelemiştir.²⁴⁷

Suyûtî’nin sâlih terimine dair yazdıkları incelenecek olunursa mervî için kullanımına “hasenin tarifi nev”inde yer vermiştir. İbnu’s-Salâh’ın Ebû Dâvûd’un hasen hadisile ilgili görüşünü ve ardından kendi görüşünü ifade ettiği yeri aynen naklettikten sonra Ebû Dâvûd’un hasen hadisile sahih hadisin sınırını çizerken ve sâlihi tanımlarken ihtiyatlı davrandığını, “sâlih li’l-ihticâc”ın tek başına sahih ve hasen seviyesinde olmadığını belirtmiştir. Sâlih diye nitelendirdiği rivayetlerin sahih ve hasen seviyesinde

²⁴⁵ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn, *Elfiyyetü’s-Suyûtî fî İlmi’l-Hadîs*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), (y.y. Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.)

²⁴⁶ Suyûtî, *Tedrîbu’r-Râvî*, I, 5; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 227-228.

²⁴⁷ Suyûtî, *Tedrîbu’r-Râvî*, I, 59, II, 936; Halit Özkan, “Suyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:202.

de olabileceğini fakat bir karine olmadan mertebesinin belirlenemeyeceğini ifade etmiştir. Ebû Dâvûd'a göre rivayet zayıf bile olsa akıldan üstün olduğu için terkedilmemelidir. Bu sebeple Ebû Dâvûd'un hakkında hüküm veremediği için sâlih dediği rivayetlerle “sâlih li'l-i'tibâr”ı kastettiğini, ihticâcı kastetmediğini ifade etmiştir.²⁴⁸ Suyûtî, her bölümden sonra sonuç olarak yazdığı kısımda sâlih teriminin sahih ve hasen için kullanıldığında “sâlih li'l-ihticâc” anlamında zayıf için kullanıldığında ise “sâlih li'l-i'tibâr” anlamında olduğunu belirtmiştir.²⁴⁹

Suyûtî'nin sâlih kavramının mervî için kullanımına dair açıklamaları değerlendirildiğinde onun bu lafza yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Suyûtî sâlih teriminin hem sahih hem zayıf için kullanıldığını belirterek bu kavramı “sâlih li'l-ihticâc” ve “sâlih li'l-i'tibâr” şeklinde tasnif eden ilk hadis usulü âlimi olmuştur.

Sâlih kavramının râvi için kullanımına dair Suyûtî; İbnu's Salah'ın İbn Ebû Hâtîm'den iktibasla cerh ve ta'dilin mertebelerini saydığı kısmı naklettikten sonra kendi taksimini açıklamıştır. Suyûtî sâlihu'l hadisi ta'dile dair belirlediği altı mertebenin en son mertebesinde zikretmiş, bu râvinin hadisinin i'tibar için yazılabileceğini söylemiştir. “Suveylih” terimini de bu mertebede zikreden Suyûtî bu terimi usul kitaplarında râvi için kullanılan ta'dil mertebeleri arasında zikreden ilk âlimdir.²⁵⁰

İslâm ilimlerinin birçok alanında önemli eserler veren Suyûtî'nin Hadis Usulü alanında da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hadis Usulünü daha geniş ve ayrıntılı olarak açıklayan ve birçok terimin anlamına netlik kazandıran Suyûtî; sâlih terimini de ayrıntılı olarak incelemiş, bu kavramın kullanım alanını büyük ölçüde netleştirmiştir.

Sâlih teriminin ilk kullanımından hicri X. yüzyıla kadar geçen süre zarfında münekkidlerin ve hadis usulü âlimlerinin bu kavramı kullanım şekilleri incelenmiştir. Elbette ki mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi usul eserleri olarak nitelenen eserler burada ele alınanlardan ibaret değildir. Fakat incelenen eserler yazıldığı dönemden itibaren hadis usulü konusunda büyük yankı uyandırmış ve kendinden sonraki eserlere örnek olmuştur. Bu sebeple sâlih kavramını bu eserlerde inceledikten sonra ilmi faaliyetlerin daha kolay yapıldığı, insanların istedikleri eserlere daha kolay ulaşabildiği

²⁴⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 181-185.

²⁴⁹ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 195.

²⁵⁰ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 404-407.

bir zamanda yaşamış olan XIX. yüzyıl âlimlerinden Cemâleddin el- Kâsımî'nin sâlih kavramını nasıl açıkladığı da incelenerek çalışmanın bu kısmı sonlandırılacaktır.

2.2.2.4. Kâsımî “Kava’idu’t-Tahdîs”

Cemâleddin b. Muhammed Said el- Kâsımî (v. 1332/1914); hadis usulüne dair kaleme aldığı “*Kava’idu’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahı’l-Hadîs*” isimli eserini her konu için önceki müelliflerin eserlerinden en iyi şekilde işlendiği kısımları alarak derlemiştir. Şahsî görüşlerini belirtmediği bu eserin hadis usulü kaynakları arasında kabul görmesinin sebebi tertibinin güzelliği ve eserlerden seçmedeki başarısıdır.²⁵¹

Kâsımî eserinde sâlih terimi üzerine ayrıntılı açıklamalar yapmamış sadece mervî için kullanımının hangi anlama geldiğini açıklamıştır. Kâsımî; sâlihin sahih ve hasen için kullanıldığında ihticâca salahiyyetinin olduğunu, zayıf için kullanıldığında ise i’tibara salahiyyetinin olduğunu ifade etmektedir.²⁵² Kâsımî'nin bu açıklamasında Suyûtî'den etkilendiği görülmektedir. Müellif eserinde sâlih teriminin mahiyeti üzerine başka bir açıklama yapmamış, râvi için kullanımına değinmemiştir.

Hadis Usulü âlimlerinin sâlih terimini nasıl açıkladıkları değerlendirildiğinde; usul âlimleri bu kavramı ilk olarak Ebû Dâvûd'un kullanımına binaen mervî için kullanmış ve bu konuda açıklamalar yapmışlardır. Râvi için kullanımı ise İbn Ebû Hâtim'in değerlendirmesi esas alınarak tanımlanmış, yapılan açıklamalar genelde bu esere göre olmuştur. Sâlih teriminin usul kitaplarındaki tanımını inceledikten sonra bu kavramın cerh ve ta’dil âlimleri tarafından pratikte nasıl kullanıldığını görmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağından bu bölümün son başlığında rical ilminin önemli münekkidlerinin sâlih ve sâlihu'l hadis diye nitelendirdikleri râvilerin durumu incelenecektir.

2.3. Temel Rical Kitaplarında Sâlih Olarak Nitelenen Bazı Râviler

Bu başlıkta münekkidler tarafından sâlih veya sâlihu'l hadis diye nitelenen râviler hakkında kullanılan cerh-ta’dil lafızları değerlendirilerek ilgili kavramların hangi manaya delalet ettiği ve bu kavramlarla nitelenen râvilerin durumları incelenecektir. Bu

²⁵¹ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 228; M. Yaşar Kandemir, “Kava’idu’t-tahdîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002, 25:60.

²⁵² Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, 108.

kavramların kullanıldığı râvi sayısı çok olduğundan burada bu râvilerden tevsik ve ta'zif edilen birkaç râvi hakkında bilgi verilerek konunun anlaşılmasına çalışılacaktır.

Eyyüb b. 'Aiz b. Müdlic et-Tâi

Tabiinin küçüklerinden ve Kûfeli olan Eyyüb b. 'Aiz b. Müdlic et-Tâi'nin hadis aldığı râviler arasında Bukeyr b. el-Ahnes, Amir eş-Şube, Kays b. Müslim bulunmaktadır.²⁵³ Kendisinden de Cerir b. Abdulhamid, Süfyan es-Sevri, Abdulvahid b. Ziyad, Süfyan b. Uyeyne, Kasım b. Malik hadis rivayet etmiştir.²⁵⁴

Hakkında sika, sâlihu'l hadis, sadûk gibi ta'dil lafızları bulunan²⁵⁵ râviyi İclî²⁵⁶ ve İbn Hibbân²⁵⁷ da *Sikât*'larında zikretmiştir. Eyyüb b. 'Aiz'in Mürchie'den olduğuna dair görüşler bulunmakta²⁵⁸ fakat İbn Hibbân bu görüşün hata olduğunu söylemektedir.²⁵⁹

Buhari, Müslim, Tirmizi, Nesai ve Ahmed b. Hanbel'in hadislerini naklettiği²⁶⁰ râvi hakkında kullanılan ifadelerle bakıldığında râvinin güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple sâlih olarak da nitelenen râvinin rivayetleri ihticâca elverişli kabul edilerek râvi için kullanılan bu lafız "sâlih li ihticâc" anlamına gelmektedir.

Selm İbn Ebî Zeyyâl el-Basrî

Basralı ve tebeu't-tâbiîn neslinin büyüklerinden olan Selm İbn Ebî Zeyyâl; (v. h.131-140) Hasan el-Basri, Hümejd b. Hilal el-Adevi, Said b. Cübeyr, Katade ve Muhammed b. Sîrîn'den hadis nakletmiştir. Kendisinden hadis alanlardan bazıları ise İsmail b. Uleyye, İsmail b. Müslim ve Mu'temir b. Süleyman'dır.²⁶¹

²⁵³ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Busti, *es-Sikât*, (Haydarabat: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Usmâniyye, 1393/1973), VI, 59; Mizzî, Ebu'l Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Rical*, (thk. Beşşâr Avvâd), (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980), III, 478; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 407.

²⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 59; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 478; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 407.

²⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 253; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 478; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 407.

²⁵⁶ İclî, Ma'rîfetü's-Sikât, I, 76.

²⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 59.

²⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 253; Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *et-Târihu'l-Kebîr*, (thk. Muhammed Abdulmuîd Hân), (Haydarâbâd: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Usmâniyye, t.y), I, 420; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 478; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 407.

²⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 59.

²⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 479.

²⁶¹ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târih (Dârimî rivayeti)*, 127; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 220-222; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 666; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 129-130.

Az sayıda rivayeti bulunan Selm İbn Ebî Zeyyâl hakkında münekkidler; sika, sâlihu'l hadis, sâhibu'l hadis,²⁶² mukâribu'l hadis yani hadisi şaz ve münker değildir, leyse bihi be's gibi ta'dil lafızları kullanmış,²⁶³ İbn Hibbân²⁶⁴ *Sikât*'ında zikretmiş, Müslim²⁶⁵ de *Sâhih*'inde hadisine yer vermiştir. Râvi hakkında söylenenler değerlendirildiğinde ta'dilin alt ve üst mertebelerindeki lafızlarla da nitelendirildiği bu sebeple rivayetlerinin ihticâca elverişli olabileceği gibi i'tibar için de yazılmış olabileceği dikkate alınmalıdır.

Abdullah b. Abdullah b. Üveys b. Malik el-Medenî

Tebeu't-tâbiîn neslinin büyüklerinden olan Abdullah b. Abdullah b. Üveys b. Malik el-Medenî'nin (v. 161/777) hadis rivayet ettiği kişiler arasında Cafer b. Muhammed es-Sadık, Abdullah b. Dinar, Şurahbil b. Said, Sevr b. Zeyd, Abdullah b. Ebi Bekr b. Hazm, Abdullah b. Fadl bulunmaktadır. İsmail b. Eban, Hüseyin b. Muhammed, Ali b. Asım, Abbas b. Ebi Şemle, Abdullah b. Mesleme ve oğlu İsmail b. Ebi Üveys de kendisinden hadis rivayet eden kişilerdendir.²⁶⁶

Münekkidler râvi hakkında sâlih, sadûk, sâlihu'l hadis, leyse bihi be's, leyse bi kaviy, leyse bi hüccetin, zayıf, leyyin gibi ta'dilin alt mertebesinde bulunan veya ta'zif ifade eden lafızlar kullanmış,²⁶⁷ İbn Hibbân da *el-Mecrûhîn* adlı eserinde zikretmiştir.²⁶⁸ Hakkında sâlih lafzının da kullanıldığı râvinin nitelendiği diğer lafızlar dikkate alındığında hadisinin ihticâc için değil i'tibar için yazıldığı, dolayısıyla bu râvi için sâlih ve sâlihu'l hadis terimleri kullanılırken “sâlih li' i'tibar” teriminin kastedildiği söylenebilir.

Atıyye b. Sa'd b. Cünade el-Avfî

Tabiinden olan Atıyye b. Sa'd (v. 111/729) Kûfe'de doğmuştur. Ebû Hüreyre, Zeyd b. Erkam, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî,

²⁶² Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, IV, 370.

²⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 265; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 220-222; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 129-130.

²⁶⁴ İbn Hibbân *es-Sikât*, VI, 420.

²⁶⁵ Müslim, *Sâhih*, I, 365.

²⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 92; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 167; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 280.

²⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 92; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 167-170; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 281.

²⁶⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 24.

Abdurrahman b. Cündeb gibi birçok sahabiden rivayette bulunmuştur. Atıyye b. Sa'd'dan rivayet edenler arasında ise İdris b. Yezid, İsmail b. Ebû Halid, Hasan b. Atıyye, Süleymân b. Mihrân el-A'meş, Salim b. Ebû Hafsa, Ziyad b. Münzir, Sâlih b. Müslim bulunmaktadır.²⁶⁹

Cerh ve ta'dil âlimleri Atıyye b. Sa'd hakkında sâlih,²⁷⁰ leyse bihi be's,²⁷¹ sika inşallah lehû ehadisu sâliha,²⁷² zayıf,²⁷³ leyyinü'l-hadîs²⁷⁴ gibi ifadeler kullanmışlardır. Çoğu münekkîd tarafından cerh edilen râvi hakkında İbn Hibbân hadisinin yazılmasının helal olmayacağını,²⁷⁵ Zehebî ise Şîf olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶

Atıyye b. Sa'd ile ilgili cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleri değerlendirildiğinde hakkında olumlu görüş bildiren münekkitlerin az olduğu, genellikle ta'zîf edildiği görülmektedir. Bu sebeple râvi için kullanılan sâlih ifadesinin i'tibar için kullanıldığı söylenebilir.

Haklarında sâlih ve sâlihu'l hadis lafızlarının kullanıldığı râvilerin durumu değerlendirildiğinde ilgili lafızların hem sika hem de zayıf râviler için kullanılabilen müşterek lafızlardan olduğu görülmektedir. Râvi için kullanılan sâlih kavramı ta'dilin üst mertebesindeki lafızlarla birlikte kullanıldığında bu kavramın rivayetleri delil olmaya elverişli anlamındaki "sâlih li ihticâc" manasında kullanıldığı, ta'dilin alt mertebesindeki ya da hafif cerh ifade eden lafızlarla birlikte kullanıldığında ise rivayeti i'tibar için yazılabilecek râvileri ifade eden "sâlih li i'tibar" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple araştırmaya konu olan lafızların kullanıldığı râviler değerlendirilirken lafızların hangi anlamda kullanıldığına dikkat edilmeli râvi hakkındaki kanaat ona göre belirlenmelidir.

²⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 146; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 225.

²⁷⁰ Yahya b. Main, *Târîh*, III, 500.

²⁷¹ Yahyâ b. Maîn, *Min Kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 84.

²⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VI, 304.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 548; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 383; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 225.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 225.

²⁷⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 176.

²⁷⁶ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), (Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), V, 326.

2.4. Hadis Usulünde Kullanılan Sâlih Kavramının Değerlendirilmesi

Sâlih lafzı hem kişinin âbid ve zâhidâne bir hayat tarzına sahip olduğunu ifade etmek için hem de hadis usulü terimi olarak râvi ve mervî için kullanılmıştır. Bu sebeple ilk olarak bu lafzın râvinin cerh-ta'dil durumu için mi yoksa hayat tarzını belirtmek için mi kullanıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim sâlih bir hayat süren fakat rivayete ehliyeti olmayan bir râvinin hayat tarzını nitelemek için kullanılan sâlih lafzının ta'dil terimi olarak anlaşılması ya da ta'dil lafzı olarak kullanıldığında kişilik özelliği olarak değerlendirilmesi büyük hatalara sebebiyet verebilir.

Sâlih teriminin mervî için kullanımının mahiyeti üzerine tartışmalar Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayetleri değerlendirmesiyle başlamış, bu terimin hangi mertebeye delalet ettiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âlimler mervîyi niteleyen sâlih kavramının hangi mertebeye delalet ettiğine dair belli bir görüşte birleşmemiş olsalar da genel itibarıyla bu kavramın hem ihticâca hem de i'tibara elverişli hadisler için kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu sebeple bu lafızla nitelenen her bir rivayet için ayrı araştırma yapılması, elde edilen diğer bilgilerle birlikte değerlendirilerek karar verilmesi gerekmektedir.

Cerh-ta'dil lafzı olarak da kullanılan sâlih terimini münekkidler ta'dil mertebelerinin alt basamaklarında zikretmişlerdir. Sâlih terimiyle yakın anlamda kullanılan sâlihu'l hadis ve daha alt mertebedeki râviler için kullanılan "suveylih" terimlerinin genellikle râvinin i'tibar için yazılabileceğini, hadisinin tek başına delil olamayacağını ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kavramların diğer cerh-ta'dil lafızlarıyla özellikle orta derecedeki ta'dil lafızlarıyla birlikte sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Ta'dilin üst mertebesindeki lafızlarla birlikte kullanıldığında râvinin tevsîkini belirten kavram, zaman zaman hafif cerh bildiren kavramlarla da kullanılarak râvinin zabt açısından kusuruna işaret etmiştir.

Hicri IV. asırda müstakil olarak yazılmaya başlanan hadis usulü eserlerinden Râmehurmuzî ve Hâkim en-Nîsâbûrî'de sâlih terimine dair herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Bu durumun sebebi hadis usulü konularının henüz tam olarak şekillenmeye başlamamasıyla açıklanabilir. Mütেকaddimûn döneminin son eseri olan *el-Kifaye*'de ise sâlih kavramının mervî ve râvi için kullanımına dair rivayetlerin bulunduğu görülmektedir. Birçok konuyu kitabında işleyen Hatîb el-Bağdâdî'nin bu

kavramı da eserinde hadis usulü terimi olarak zikretmesiyle bu ilmin ıstılahlarına sâlih kavramı da dâhil edilmiştir. Bu dönemin üzerine inşa edilen müteahhirûn döneminde ise ilgili kavramın mahiyeti iyice netleşmiş, râvi ve mervî için kullanıldığı anlam son şeklini almıştır.

Bu bölümde hadis usulü terimi olarak incelenen sâlih ve ona yakın kavramların kullanımının râvilere göre değişebileceği görülmüştür. Bu sebeple ilgili kavramların kullanıldığı mervî ve râvi için ayrıntılı araştırma yapılarak hangi mananın kastedildiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim bir önceki başlıkta incelenen haklarında sâlih teriminin kullanıldığı râvilerin cerh-ta'dil durumlarına bakıldığında bu râvilerin “sika”, “i'tibara elverişli” ve “zayıf” şeklinde de nitelendiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYET VE HADİSLERDE ZİKREDİLEN SÂLİH KULLARIN ÖZELLİKLERİ

Dünyaya imtihan için²⁷⁷ gönderilen insanın dünya ve ahiret saadeti için yapması gereken en önemli şey hiç şüphesiz Allah'ın rızasına uygun bir yaşam sürmektir. Yüce Allah insanoğlunu dünyada başıboş bırakmamış, imtihandan başarı ile geçmesi için yapılması gerekenleri peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir.²⁷⁸ Hz. Muhammed (s.a.s) aracılığıyla gönderilen ve kıyamete kadar yaşayacak tüm insanlar için evrensel ve uygulanabilir hükümler içeren Kur'ân-ı Kerim'de insanların bu dünyada birlik ve düzen içerisinde huzurla yaşayabilmesi ve ahireti kazanabilmesi için yapması gerekenler bildirilmiştir. Ayrıca ayetlerin ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in hadisleri de bu konuda yol göstericidir. Ayet ve hadislerde anlatılan özelliklere sahip olan kişilerin sâlih olarak nitelendirildiği görülmektedir. Müslüman bir kulun her iki dünya saadeti için bu özelliklere sahip olarak sâlihlerden olmaya çalışması gerekmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen ameller, kişiler ve sâlih amel işleyenlerin mükâfatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Muhakkak ki Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Müslümanın sahip olması gereken özellikler sadece sâlih sıfatı ile nitelendirilenlerden ibaret değildir. Aynı şekilde sâlih amellerle ilgili ayetler birçok açıdan ve birçok farklı ilim dalının konusu olarak değerlendirilebilir. Fakat iman edip sâlih ameller işleyenlerle ilgili ayet ve hadisleri tüm yönleriyle değerlendirmek çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağından bu çalışmada sâlih olarak vafedilen özelliklere dikkat çekilmek istenmiş, sâlih özelliği taşıyan amel ve kişilerin özellikleri belirtilerek bu özelliklerin evrensel değerine vurgu yapılmıştır.

²⁷⁷ Bkz. Kehf, 18/7; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/2-3; Teğâbün, 64/15.

²⁷⁸ Bkz. Bakara, 2/151; A'râf, 7/35; Nahl, 16/36.

3.1. Sâlih Kulların Özellikleri

İslâm dininde Müslüman bir kulun sâlih olarak nitelenebilmesi için sadece ibadetlerini yerine getirmesi yeterli görülmemiş, bunlara ek olarak itikadî ve toplumsal açıdan da bazı vasıfları taşıması istenmiştir. Sâlih bir kulun sahip olması gereken bu özellikleri belirli başlıklar altında toplayarak incelemek konunun anlaşılması açısından daha faydalı olacaktır. Bu sebeple tespit edilen özellikler belirli başlıklar altında açıklanmıştır.

3.1.1. Allah ve Rasûlüne İtaat Etme ile İlgili Özellikleri

İslâm dinine göre Müslüman olmanın temel şartlarından biri hiç şüphesiz Allah ve Rasûlüne itaat etmektir. İtaatin en önemli göstergesi; kişinin imanının gereği olarak kulluk görevini yerine getirmesi, emirlere uyup yasaklardan kaçınarak Allah'ın ululuk ve azametini bilmesidir. Nitekim bir ayette “*Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdir; bunlar ne güzel arkadaşlardır.*”²⁷⁹ buyrulmakta ve itaat edenlerin dünya ve ahirette sahip olacağı en kıymetli lütuflardan biri açıklanmaktadır.

Ayetteki ifadesiyle sâlih kullar; “*Allah'ın rızasına uygun davranarak gönül huzuruyla özlcrini Allah'a teslim ederler.*”²⁸⁰ Kişinin kendini Allah'a teslim etmesi; tam bir teslimiyet ve gönül huzuruyla O'na inanması, emirlerine boyun eğmesi, ihlas ile amel etmesi, sevinçli veya sıkıntılı zamanlarda gevşemeyip iman yolundaki engeller karşısında sarsılmaması ve başına gelen her türlü zorlukta Allah'a tevekkül etmesidir.²⁸¹ Bu itaatkârlık ve samimiyetle Rabbine teslim olan sâlih kul ayetteki ifadesiyle en sağlam kulpa yapışmış olup bu bağ sayesinde azaba uğratılmayarak en yüce makamlara ulaşmaya layık olacaktır.

²⁷⁹ Nisâ, 4/69.

²⁸⁰ Maide, 5/93; Hûd, 11/23; Rûm, 30/45; Lokmân, 31/22.

²⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, 289, XX, 149-150; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, (thk. Mecdî Basellûm), (Beyrut: Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), VIII, 312; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 387, III, 499-500; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 335, XV, 125; Mevdudî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, çev. Muhammed Han Kayanî vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), IV, 335; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde)*, çev. Dünya Yayıncılık, (İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1980), 1853; Komisyon (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.), IV, 314.

Allah'ın rızasına uygun davranmanın sâlih amel işleyerek mümkün olacağının bildirildiği bu ayetlerde sâlih amel işlemenin mükâfatının Allah'ın fazlından olduğu ifade edilmektedir. Yani Allah sâlih amellerin karşılığını kişinin yaptığıнын misliyle değil kat kat fazlasıyla verecektir. Sâlih amel işleyen mümin imanının gereği olarak bu amelleri tam bir huşu, güven, istikrar ve tevazu ile Allah'a gönülden saygı duyarak ve rızasına uygun davranarak yaptığıında Allah katında felaha erer ve bu dünyada yaptığı iyi işlerle cennetteki yerini sağlamlaştırır. İman etmenin gerekliliklerini yerine getirmeyen bir mümin ise cezalandırılır.²⁸²

Hız. Peygamber (s.a.s) kulun ibadetlerinde ve amellerinde samimi olarak Allah'ın rızasına uygun davranmasının önemini ifade etmek için *“Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder.”*²⁸³ buyurmuştur. Hadiste de ifade edildiği üzere bir amelin Allah katında makbul olması için gösteriş, riya ve böbürlenmeden tamamen arınık, sırf Allah rızası gözetilerek yapılmış olması gerekmektedir. Nitekim bir müminin gönül huzuru ile özünü Allah'a teslim edebilmesi için de amel ve ibadetlerini ihsan ile yapması şarttır. Bu şekil yapılan ameller ise Allah katında değere sahip olan sâlih amellerdir.

Sâlih kullarda bulunması gereken bir diğer özelliğın yer aldığı ayette onların *“Rasûlullah'a katılmaktan geri kalmayacağı, O'nu bırakıp kendi canlarının derdine düşmeyeceği”*²⁸⁴ yer almaktadır. Ayette Medine ve çevresindeki Müslümanların savaşa çağrıldıklarında Hız. Peygambere ve davasına sadık kalarak herhangi bir endişe ve korku duymadan icabet etmeleri, zorluk ve sıkıntıda yanında olmaları istenmiş Rasûlullah'tan geri kalmanın onlara yakışmayacağı ifade edilmiştir.²⁸⁵ Bu ayetteki geri kalma ifadesini sadece o zamanla sınırlandırmayıp tüm Müslümanların kıyamete kadar Hız. Peygamber'in davası için çalışmaktan geri kalmamaları şeklinde anlamak

²⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 576-578, XX, 112; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VI, 116, VIII, 286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 676, III, 483; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 427, XXV, 106; İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ' İsmâil b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), (Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1419/1999), III, 171, VI, 288; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1208, 1842.

²⁸³ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *el Mücteba min es-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), (Halep: Mektebetü'l- Matbûâtî'l- İslâmiyye, 1406/1986), VI, 25, no: 3140; Elbânî'ye göre Nesâî'nin rivayeti hasen sahihtir.

²⁸⁴ Tevbe, 9/120.

²⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 561; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, V, 507; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 321; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 205; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 293; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1130; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 72-73.

gerekmektedir. Bu bilinçte olup peygamber davasını sürdüren sâlih kulların bu uğurdaki çabalarının ise hiçbir şekilde zayi olmayacağı ayet güvencesine alınmıştır.

Tebük seferinde Medineliler ve bedevilerden savaşa katılmakta güçlük çıkaranlar ikaz edilerek kendi canlarını Hz. Peygamber'in canından daha kıymetli sayanlar kınanmış, Allah Rasûlü'nü koruyup savaş yolunda çekilen çilelerin karşılıksız kalmayacağı ve sâlih amel zümresinden olduğu bildirilerek cihad teşvik edilmiştir.²⁸⁶ İslâm dininde Kur'ân'da ifade edilen mükellefiyetlerin kıyamete kadar bütün mükelleflere yönelik olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple her ne kadar Hz. Peygamber vefat etmiş olsa da sâlih kullara düşen görev Hz. Peygamber'in davasını bırakıp kendi canlarının derdine düşmemektir.

Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadisinde *“Sizden biriniz beni anne babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe tam anlamıyla iman etmiş olamaz.”*²⁸⁷ buyurarak peygamber sevgisinin iman ile ilişkisine dikkat çekmiştir.²⁸⁸ Burada kastedilen sevgi; sadece birinin başka birine karşı gönlünde oluşan yoğun duygu olarak algılanmamalıdır. Zira sevginin en büyük göstergesi sevileni razı etmek, onun için fedakarlıkta bulunmak, söz ve davranışlarla sevdiğini belli etmektir. Hz. Peygamberi sevdiğini söyleyen bir mümin de sevgisini gerek hal ve hareketleri ile gerekse İslâm'ı hakkıyla yaşayarak temsil etmesiyle göstermelidir. Şüphesiz Hz. Peygamber'i razı edecek bu sevgi davranışları sâlih amellerdir ve bu amelleri yapan bir kul sâlih olma vasfına layık olacaktır.

Sâlih kullar, *“Rablerinin rızasını elde etmek için sabreder,”*²⁸⁹ Allah yolunda *susuzluk, yorgunluk ve açlığa dayanırlar.*²⁹⁰ Allah'ın rızasını kazanmak için sabretmek hem ibadetleri yapıp günahlardan uzak durma hem de dünyada kişinin başına gelen ve imtihan olabilecek hastalık, dert, sıkıntı ve dünyanın aldaticılığına katlanma konusunda olabilir.²⁹¹ Sâlih kul, hem ahiretini kurtarmak için yaptığı amellerin zorluğuna hem de

²⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 561; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, V, 507; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 321; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 169; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 205; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 293; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 72-73.

²⁸⁷ Buhârî, *Sahîh*, I, 12, no: 15.

²⁸⁸ Kurul, *Hadislerle İslâm*, VI, 438.

²⁸⁹ Ra'd, 13/22; Kasas, 28/79-80; Lokmân, 31/17.

²⁹⁰ Tevbe, 9/120.

²⁹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 421, XIX, 629, XX, 142; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525, III, 433, 496; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 34-35, XXV, 17,

Allah'ın rızasını kazanmak için dünyada başına gelebilecek her türlü sıkıntıya isyan etmeden sabretmeye gayret göstermelidir.

Tevbe sûresi 120. ayette zorluk anında Hz. Peygamber'i terk etmeyip onunla birlikte cihad edenlerin çektikleri sıkıntılara katlanmaları sonucu ecirlerinin asla zayi edilmeyeceği, bütün yapılanların sâlih amel zümresinden olduğu ve karşılığının tastamam verileceği belirtilerek Müslümanlar motive edilmiş, Allah yolunda başa gelen sıkıntılara dayanarak din uğruna mücadeleden geri durmamak gerektiği vurgulanmıştır.²⁹²

Hz. Peygamber (s.a.s) dünyada en çok ıstırapla peygamberlerin onlardan sonra ise fazilet bakımından üstün olanların karşılaşacağını²⁹³ bildirip mükâfatın da çekilen acıya göre verileceğini ifade ederek; *“Müslüman bir diken batması kadar bile olsa eza ile karşılaştığında ağacın yapraklarının dökülmesi gibi kendisinden günahları dökülür.”* buyurmuştur.²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir rivayette ise peygamberlerden sonra dünyada en çok bela çeken kulların sâlihler olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁵ Aynı rivayet İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde ise *“Peygamberlerden sonra en çok bela ve çile çeken kullar sâlihlerdir ve kendilerine verilen fakirliğe sevinirler.”*²⁹⁶ şeklinde geçmektedir.

Allah, dünyada iken imtihan edilerek güzel iş yapanların belirlenmesi için ölümü ve hayatı yaratmış,²⁹⁷ insanları belli sınavlara tabi tutmuştur.²⁹⁸ İnsanoğlu hem

121; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 387, VI, 230,302; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 521; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1333; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 260; IV, 234.

²⁹² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 561; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, V, 507; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 321; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 169; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1130.

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvût-Adil Mürşid vd.), (Kahire: Müessesetü'r Risale, 1421/2001), III, 128, no: 1555; İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), (Halep: Dâru'l İhyâi'l Kütübî'l Arabiyye, 1952), II, 1334, no: 4023; Tirmizî, *Sünen*, IV, 179, no: 2398; Şuayb el Arnâvud'a göre Ahmed b. Hanbel'in rivayeti hasendir. Elbânî'ye göre İbn Mâce'nin rivayeti hasen sahihtir. Tirmizî ise bu rivayete hasen sahih demiştir. Elbânî'ye göre de Tirmizî'nin rivayeti hasen sahihtir.

²⁹⁴ Buhârî, *Sahîh*, VII, 115, no: 5648; Müslim, *Sahîh*, IV, 1991, no: 2571.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 78, no: 1481; Şuayb el Arnâvud'a göre bu rivayet hasendir.

²⁹⁶ İbn Mâce, *Sünen*, II, 1334, no: 4024; Muhammed Fuad Abdalbaki ve Elbânî'ye göre bu rivayet sahihtir.

²⁹⁷ Mülk, 67/2.

²⁹⁸ Bakara, 2/155.

kendisine verilen nimetlerle hem de başına gelen bela ve musibetlerle imtihan olmaktadır. Bela ve musibetlerle imtihan olan bir kulun ilk yapması gereken sabırlı olmak, isyan etmemektir. Ayet ve hadislerde de bildirildiği üzere Allah yolunda en çok sıkıntıya katlanan ve imtihan olanlar en faziletli olanlardır. Bu sebeple bu sıranın en başında peygamberler bulunmaktadır. Yaşamları boyunca zorluklarla imtihan edilen peygamberlerin tutum ve davranışları tüm inananlara ve imtihana tabi tutulanlara örnek olmalıdır. Peygamberlerden sonra ise en çok imtihan edilenler sâlih kullardır. Allah sevdiği kullarını günahlardan temizlemek ve sevgisine layık olup olmadıklarını görmek için imtihan eder. Hadiste de ifade edildiği gibi Müslümanın başına gelen en küçük bir sıkıntı ve musibet dahi günahlarına kefarettir. Bunun bilincinde olan sâlih kul ise başına gelen musibetlerin imtihan olduğunun ve günahlarından eksilttiğinin bilincinde olarak sabreder, isyan etmez bilakis başına gelen sıkıntıları sevinçe karşılar. Kişinin kendisine isabet eden fakirliğe, eza ve cefaya sevinmesi, bu hallere düşmemek ya da bu hallerden kurtulmak için çabalamaması şeklinde anlaşılmamalıdır. Müslüman bu dünyanın boş bir oyalanma ve oyundan ibaret olduğunun²⁹⁹ bilincinde olarak dünyada güzellik ve rahatlıkla yaşamak için gayret göstermelidir. Nitekim Allah dünya ve ahirette iyilik ve güzellik verilmesi için dua edilmesini istemiş,³⁰⁰ Müslümanın rahatı için çalışmasında bir kusur görmemiştir. Sâlihlerin sahip olduğu özellik ise Müslüman onuruna yakışacak şekilde güzel yaşamak için elinden gelen çabayı göstermesine rağmen hastalık, fakirlik, çile ve musibetlerle imtihan olduğu takdirde; bu durumun tıpkı ağaç yapraklarının dökülmesi gibi günahlarının dökülmesine vesile olduğunu bilip üzülme yerine sevinç duymasıdır. Bu imtihanlarla karşılaştığında imtihanın geçmesi için sabırla dua etmesi ve fiili gayret göstermesidir.

Sâlih kulların bir diğer özelliği ise *“Allah’ın verdiği nimeti alması durumunda nankörleşmeyip, ümitsizliğe düşmemesidir.”*³⁰¹ İnsan yapısının olumsuz özelliklerinden bahseden bu ayetlerde Allah’ın kuluna bir nimeti vermesi veya alması durumunda sergilediği tutumlar açıklanmıştır. Buna göre kendisine verilen nimetin alındığı insan hemen nankörleşip ümitsizliğe düşerek başına gelen sıkıntılara isyan eder, vaktinde o nimetin kendisine verilmiş olmasına şükretmez. Aynı şekilde kendisine önce sıkıntı

²⁹⁹ Bkz. En’âm, 6/32; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

³⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/201.

³⁰¹ Hûd, 11/9-11.

verilip sonra nimet verilen insan da bunların Allah'tan olduğunu düşünmez ve sıkıntıları çözenin kendi olduğunu düşünerek övünür. İnsanın bu olumsuz özellikleri açıklandıktan sonra sabredip sâlih amel işleyenlerin müstesna olduğu bildirilmiştir.³⁰² İnsanı, kâfirliğin alameti olan sıkıntının sebep olduğu umutsuzluktan ve fasıklığın alameti olan rahat günlerdeki şımarıklıktan koruyan tek faktör sâlih amellerle somutlaşan ciddi bir imandır.

Hz. Peygamber (s.a.s) mümin bir kulun mutluluk ve musibet zamanında bile kazançlı çıkabileceğini “*Müminin durumu ne acayıptır! Her hali kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnızca mümine özeldir. Başına sevineceği bir hal geldiğinde şükreder, bu onun için hayır olur. Başına bir musibet geldiğinde sabreder, bu da onun için hayır olur.*”³⁰³ sözüyle ifade etmiştir. Ayet ve hadiste belirtildiği gibi sâlih olmak isteyen bir mümin kendisini mutlu eden bir nimete layık olduğunda verenin Allah olduğunu bilerek şükretmeli, kendinden bilerek nankörleşmemelidir. Aynı şekilde bir musibetle karşılaştığında imtihan olduğunu bilerek sabretmeli, ümitsizliğe düşerek isyan etmemelidir.

Sâlih kullar “*Allah’a verdikleri sözü yerine getirir, yeminlerini asla bozmazlar.*”³⁰⁴ Ayette ifade edilen “Allah’a verilen söz” ile kastedilenin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbas’ın da tercih ettiği bir görüşe göre “*Onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi.*”³⁰⁵ ayetinde ademoğlunun Allah’ı Rabb olarak bileceklerine dair verdikleri sözdür.³⁰⁶ Başka bir görüş ise bu ahit genel bir iman sözleşmesidir. Yani kişinin iman ettikten sonra imanının gereklerini yerine getireceğine dair verdiği sözdür.³⁰⁷ Yahut bu ahit akli ve nakli delilleri bulunan emir ve yasaklardır. Bu delilleri görmek Allah’a karşı emir ve yasakları yerine getirme

³⁰² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XV, 255-257; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, VI, 102; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 381; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 321-322; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 268; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 378; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 1200; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 156-157.

³⁰³ Müslim, *Sahîh*, IV, 2295, no: 2999.

³⁰⁴ Ra’d, 13/20.

³⁰⁵ A’râf, 7/172.

³⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 419; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 33; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 520.

³⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 1332.

adına söz vermek anlamına gelir. Diğer genel görüşler³⁰⁸ ise bu ahdin dini, ahlâki, ferdi ve toplumsal anlamda yapılan bütün ahitleri kapsadığı şeklindedir. Sonuç olarak sâlih mümin olabilmek için hem Allah'a karşı hem de kişi ve toplumlara karşı verilen sözlerden dönmemek, dinin emir ve yasaklarına aykırı olmadığı müddetçe anlaşılmaya sadık kalmak gerekmektedir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre yemini bozmama ile kastedilen ahde vefa göstermektir.³⁰⁹ Kişi kendi iradesiyle bir söz verdiğinde ya da bir emaneti üstlendiğinde yapılması gerekeni hakkıyla yapmalı anlaşmadan caymamalıdır. Mümin kişinin ilk ve en önemli vazifesi Müslüman olarak Allah'a karşı verdiği yeminleri bozmamasıdır. Dünya hayatında ise imanının gereği olarak söz verip anlaştığı zaman yemininden dönmemesi, kendisine emanet edilen eşyayı veya sırrı kendi malını ve sırrını özen gösterip koruduğu gibi koruyup kollamasıdır.

H. Peygamber'in mağarada mahsur kalan üç kişiye dair anlattığı ve *mağara kıssası*³¹⁰ olarak bilinen hadise göre kişilerden biri mağaradan kurtulmak için sâlih amellerinin şefaatine sığınarak Allah'a dua edip yardım dilemeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine mahsur kalanlardan biri; çalıştırdığı işçilerden birinin ücretini almadan gittiğini, kendisinin ona ait olan parayı onun adına işletip çoğalttığını, yıllar sonra işçinin geri gelip ücretini istediğinde ise kendisine sığırlar, develer, koyunlar ve köleler verdiğini anlatmış ve bu davranışıyla Allah rızasını gözetmiştir. Hadisin devamına göre adamın yapmış olduğu bu sâlih amel mağaranın kapısındaki kayanın açılmasına vesile olmuştur. Hadisten anlaşıldığı üzere kişinin kendisine emanet edilen malı koruması ve onu eksiksiz geri vermesi sâlih amellerdendir. Emanet edilen bir eşya ya da verilen söz olabilir. Sâlih bir kula düşen görev ise hem verdiği sözü yerine getirmek hem de kendisine emanet edilen malı ve sözleri hakkıyla korumak, emanete hıyanet etmemektir.

H. Ömer zamanında meydana gelen bir olayda ise bir adamın sözüne güvenmeyen H. Ömer'e o adamın sâlih olduğu söylenmiş, H. Ömer de sâlih olduğunu

³⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 419; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 33; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 387; Komisyon, *Kur'an Yolu*, III, 260.

³⁰⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 419-420; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 330-331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 33; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1332; Komisyon, *Kur'an Yolu*, III, 260.

³¹⁰ Buhârî, *Sahîh*, III, 91, no: 2272, IV, 172, no: 3465; Müslim, *Sahih*, IV, 2099, no: 2743.

duyunca sözüne itimat etmiştir.³¹¹ İnsanları söz ve davranışları ile kandırmayan, yalan söyleyerek güven sarsmayan mümin, sâlihlerden olur ve bunun mükâfatını her iki dünyada da görür. Sâlih olduğu yaşantısından ve amellerinden belli olan bir kul Allah katında itibar göreceği gibi dünyada da sözüne güvenilen, değer verilen biri olma şerefine nail olur.

Sâlihlerden olmak isteyen bir kul “*Rabbinin ayetleri hatırlatıldığında bilinçsizce davranmamalı,*³¹² *Allah’ı çokça anmalıdır.*”³¹³ Allah’ın ayetlerini duyduğu zaman onları anlamak ve özümsemek için dikkatli bir şekilde dinlemeli, ayetlere karşı kör ve sağır kesilmemelidir. Dünya ve ahiret rehberi olan, kişinin hayatını ve ruhunu düzeltmek için öğütler içeren Kur’ân-ı Kerim’i anlamak adına çaba harcamalı, zihni faaliyet göstermelidir.³¹⁴

Sâlih bir kul günlük yaşantısında Allah’ı daima hatırında tutmalı, onu anmaktan geri durmamalıdır. Her ne kadar şairler için nazil olmuşsa da sâlih olmak isteyen tüm Müslümanlar için bağlayıcı olan Şuarâ sûresi 227. ayette şiirlerinde yalanlar söyleyen, kimi insanları haksız yere öven, kimilerini ise haksızca yeren şairler ağır bir şekilde yerilmiştir. Daha sonra iman edip sâlih amel işleyerek Allah’ı çokça zikreden, şiirlerinde hak ve hakikati savunan, hikmet, öğüt, güzel ahlâk gibi konulardan bahseden şairlerin istisna olduğu ifade edilmiştir.³¹⁵ Görüldüğü üzere İslâm dini Allah’a isyan içeren ve toplumsal ahlâkı bozan ifadeler içermedikçe şiir sanatına karşı çıkmamakta, hatta Müslümanlık bilinciyle dini içerikli olmayan herhangi bir konuda yazılan şiirlere de olumsuz gözle bakmamaktadır. Aynı zamanda kişinin hangi işle uğraşırsa uğraşsın Allah’ı çokça anarak O’nun rızasına uygun hareket etmesi Allah katında sâlihlerden olmasına vesile olmaktadır.

³¹¹ Buhârî, *Sahîh*, III, 176; Mâlik b. Enes, *Muvatta*, IV, 1068, no: 2733; Buhârî bu rivayeti bab başlığında zikretmiştir. Mâlik b. Enes’in rivayeti Elbânî’ye göre sahihtir. (*İrvâ’ü’l-Gafîl fî Tahrîci Ehadisi Menari’s-Sebil*, (Beyrut, Mektebetü’l İslâmiyye, 1405/1985), VI, 23)

³¹² Furkan, 25/73.

³¹³ Şuarâ, 26/227.

³¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 316-317; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 44; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 295; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 486; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 119; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 607; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1707; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 151-152.

³¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 418-420; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 93-94; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 345; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 539; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 158-159; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 82; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1742; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 180-181.

Hız. Peygamber ve ahabı umretü'l kaza için Mekke'ye girerken Abdullah b. Revâha'nın düşmana korku salan beyitler okuması üzerine Rasûllulah (s.a.s) *"Bu sözler onların üzerine yağdırılan oklardan daha etkili ve çökerticidir."*³¹⁶ buyurmuştur. Bir Müslümanın ayet ve hadiste bahsedilen durumları iyi anlaması gerekmektedir. Günümüzün şekilci toplumu ve kalıplaşmış Müslümanlık anlayışını yıkabilecek nitelikte olan bu hadisten Müslümanlar; İslâm'ı yaymanın sadece kılıç ile olmadığını, yaşanan çağın şartlarına göre gelişen teknoloji ve sistemlerin kullanılarak her alanda gelişime açık olan bireylerin yetiştirilmesi gerektiğini ders olarak çıkarmalı ve bu düsturu hayatın her alanına uygulamalıdır. Bu düşünceye sahip sâlih bir kul İslâm'ı kitaplarda yazan bilgileri naklederek tüm dünyaya duyuramayacağının bilincinde olarak yaptığı her işte, icat ettiği her buluşta İslâm'ı yaymak için bir fırsat bulduğunun farkına varmalıdır.

Sâlih kulların bir diğer özelliği de *"Allah'a dayanıp güvenerek işlerini gerektiği gibi yapmalarıdır."*³¹⁷ Geçim endişesiyle hicret etmekte zorlanan Müslümanların sadece Allah'a güvenmeleri ve hicretten geri durmamaları gerektiğini bildiren ayetler aynı zamanda sâlih kulda bulunması gereken temel özelliklerden tevekkülün önemini de vurgulamaktadır.³¹⁸ Ayetin anlamına genel itibarı ile bakıldığında; sâlih bir kulun her durumda Allah'a güvenip tevekkülden ayrılmaması gerektiği anlaşılmakta, sâlih amellere devam edip Allah için sıkıntılara katlandığı takdirde hem bu dünyada hem de ahirette mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de özelde peygamberine genelde ise tüm Müslümanlara *"...İş hakkında onlarla istişare et. Karar verince de Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*³¹⁹ buyurarak tevekkülün mahiyetini bildirmiştir. Kişinin çalışmadan, çaba göstermeden, çevresiyle istişare etmeden sözde tevekkülle nimetler elde edeceğine inanması boş ve yanıltıcıdır. Nitekim "Allah Rasûlü iki kişi hakkında hüküm verdikten sonra aleyhine hüküm verilen kişi 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir!' demiş, efendimiz ise *"Allah ihmalkarlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapacağın bir şey*

³¹⁶ Tirmizî, Sünen, V, 139, no: 2847; Tirmizî bu rivayet için hasen sahih garib demiştir. Elbânî'ye göre ise sahihtir.

³¹⁷ Ankebût, 29/58-59.

³¹⁸ Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XX, 57; Mâtürîdî, Te'vîlât'ul-Kur'ân, VIII, 240; Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 461-462; Fahrüddîn Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, XXV, 71; İbn Kesîr, Te'fîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm, VI, 262; Mevdudî, Te'fîhu'l-Kur'ân, IV, 268; Seyyid Kutub, Fî Zılâli'l Kur'ân, 1829; Komisyon, Kur'ân Yolu, IV, 262-263.

³¹⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

kalmadığında ‘Allah bana yeter, O ne güzel vekildir!’ de.”³²⁰ buyurarak Allah’ın kuluna istediği bir şeyi nasip etmesinin kulun gayret ve emeğine bağlı olduğunu vurgulamıştır. “(Ona şöyle buyurduk:) ‘Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.’ Siz de (ey müminler) dünya ve ahirete faydalı, sâlih işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.”³²¹ ayetinde de Hz. Dâvûd’a yaptığı işi sağlam yapması buyrularak tüm insanlara Peygamber dahi olsa kuru bir tevekkülle, herhangi bir gayret göstermeden zafere ulaşılamayacağı, Allah’ın kulunun yaptığından haberdar olduğu bildirilmiştir.

3.1.2. Allah İnancı ile İlgili Özellikleri

Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetinde belirtildiği üzere sâlih kul olmanın en önemli ve temel şartı “Allah’a ve ahiret gününe imandır.”³²² Allah’a inanmak peygamberlere imanı, ahiret gününe inanmak ise günahlardan uzak durmayı da ifade eder ve inanan her mümin O’nun rızasını kazanıp sâlih olabilmek için gayret sarf etmelidir.³²³

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de Allah’a ve ahiret gününe iman konusuna sıkça değinilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadisinde “Kim kalbiyle tasdik ederek Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şehadet ederse Allah onu cehenneme haram kılar.”³²⁴ buyurarak yüreği iman dolu müminlere en güzel müjdeyi vermiştir. Kendisine sorulan “Müminlerin en akıllısı kimdir?” sorusuna “Ölümü en çok hatırlayan ve ölümden sonraki hayatı için en güzel şekilde hazırlanan kimsedir.”³²⁵ cevabını vererek bu dünyada iken ahiret hayatı için çalışmanın önemine işaret etmiştir. Hiç şüphesiz ahiret hayatı için en güzel şekilde hazırlanmak ömrünü sâlih bir kul olarak yaşamakla mümkündür. Akıllı bir Müslüman her zaman bunun bilincinde olarak yaptığı her işte hiç kimseyi ortak koşmadan Allah’ın rızasını gözetmelidir. Zira Allah rızası için yapılan herhangi bir işte Allah’tan başkasının memnuniyeti veya takdirinin aranması hadisteki ifadesiyle “en büyük günah”³²⁶ olan şirkten başka bir şey değildir.

³²⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 313, no: 3627; Elbânî’ye göre bu rivayet zayıftır.

³²¹ Sebe’, 34/11.

³²² Âl-i İmrân, 3/113-115; Lokmân, 31/2-5.

³²³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII, 127-129; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 332.

³²⁴ Buhârî, *Sahîh*, I, 37; no: 128.

³²⁵ İbn Mâce, *Sünen*, II, 1423, no: 4259; Bu rivayet Elbânî’ye göre hasendir.

³²⁶ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 4; no: 5976.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok kez yasaklanan şirkin Furkan sûresi 68. ayette “Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar.”³²⁷ şeklinde Rahman'ın kullarının özellikleri sayılırken adam öldürme ve zina suçuyla birlikte bir kez daha zikredilmesi; toplumdaki ahlâki kuralların imanın temeli olan Allah'ın birliğinin kabul edilmesi ile ilişkisini vurgulamak ve iman ahlâk ilişkisinin önemini göstermek içindir.³²⁸ Kişinin Allah'ın birliğini kabul edip yalnız O'na kulluk etmesi, başka bir şeyi ortak koşmadan yalnız Allah'ın rızasını gözetmesi İslâm inanç sisteminin temelini oluşturur. Bu sebeple de sâlih bir kulda bulunması gereken temel özelliklerden biri de en büyük günahlardan kabul edilen şirkten uzak durmak olmalıdır.

Sâlih bir kul, “*Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk eder, saygıda kusur etmez, ahiret hesabının kötü sonuç vermesinden korkar.*”³²⁹ Gizli açık yaptığı bütün işlerde Allah'ın kendini görüyor olduğunu bildiğinden günaha girmekten, kötü ve çetin bir hesapla karşılaşmaktan haşyet duyar. Kuldaki bu korku hem ibadet ve taatlerindeki eksiklikten hem de Allah'ın azamet ve celaletinin yüceliğinden kaynaklanmaktadır.³³⁰ Yüce Allah yapılan tüm sâlih amellerin sadece kendisi için yapılmasını, gösteriş ve yapmacılıktan uzak olmasını emretmektedir. Allah için yapılmayan ya da Allah için yapıldığı halde kullar tarafından da takdir edilme düşüncesi taşıyan ameller şirk olup Allah katında hiçbir değer taşımamaktadır.³³¹ Bu sebeple sâlih kul olmak isteyen akıl sahibi bir mümin Rabbine saygı ve itaatte kusur etmeyip hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmeli, tüm ibadetlerinde ihlas ve samimiyetle sadece Allah rızasını gözeterek kulluk etmelidir.

Hz. Aişe'nin “*yaptıklarını rablerine dönecekleri inancından ötürü kalpleri ürpererek yapanlar*”³³² ayetinde içki içip zina yapanların mı kastedildiğini sorması üzerine Hz. Peygamber; “*Hayır, oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren fakat yaptıkları*

³²⁷ Furkan, 25/68.

³²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 303; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VIII, 42; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 483; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, 113-114; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 602; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1706; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 149-150.

³²⁹ Ra'd, 13/21.

³³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 420; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 34; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1332; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 260.

³³¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 135-136, XIX, 209; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 216-217; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 751; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 412-414; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 183, VI, 73; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 201; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 499, IV, 112-114.

³³² Mü'minûn, 23/60.

bu hayırların kendisinden kabul edilmemesinden korkanlardır.³³³ buyurmuş ve bir sonraki ayet olan *‘işte bunlar iyiliklere koşup, hayırlarda yarışanlardır’*³³⁴ ayetini okumuştur.”³³⁵ Hadisten de anlaşılacağı üzere sâlih kullar; Allah yolunda sâlih ameller işleyip, sadaka vererek insanlara yardımcı oldukları halde kalpleri ürperir, yaptıklarının kabul edilmemesinden korkarlar.³³⁶ Çünkü kalplerindeki niyet ne kadar halis olursa olsun şeytanın kalplerine farklı düşünceler salık vermesinden endişe eder, yaptıkları işlere şirk, gösteriş, riya, menfaat karışıp karışmadığından emin olamazlar. Bu sebeple de Allah’ın rızasını kazanamama endişesiyle yaptıkları hayırları kalpleri ürpererek yaparlar. Fakat *“Kalplerinizdekini en iyi bilen rabbinizdir. Eğer iyi olursanız bilesiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır.”*³³⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi mümin bir kul kalben ve ruhen sâlih olarak iyi olmaya çalışırsa Allah’ın rahmetine nail olacaktır. Hadiste de ifade edildiği üzere sâlih kulların yaptıklarının kabul edilmemesinden dolayı korku içinde olması, onları ibadet ve hayırlardan uzaklaşmaya değil iyiliklere koşmaya ve hayırlarda yarışmaya sevk etmektedir. Sâlih bir Müslüman, yaptığı ibadetlerin kendisinden kabul edilmeme endişesini her zaman kalbinde taşımalı fakat Allah’ın rızasına ve cennete layık olmak için elinden geleni yapmaktan da asla geri durmamalıdır.

3.1.3. İbadet ile İlgili Özellikleri

Sâlih kullar *“Namazı dosdoğru kılar,”*³³⁸ *geceleri secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okurlar.*³³⁹ Namaz kılmak sadece sâlih olan bir kulun görevi değil, iman edip Müslüman olan herkesin yapması gereken bir ibadettir. Fakat belirtilen ayetlerde sâlih olarak nitelenenlerin; namazlarını tadil-i erkana riayet ederek, huşu içinde ve terk etmeden kılanlar olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁰ Sâlih bir kul olabilmenin en önemli şartı başta namaz ibadeti olmak üzere tüm farz olan ibadetleri hakkıyla yapmaktır.

³³³ Tirmizî, *Sünen*, V, 327, no: 3175; Elbânî bu rivayete sahih demiştir.

³³⁴ Mü’minûn, 23/61.

³³⁵ Tirmizî, *Sünen*, V, 327, no: 3175; Elbânî’ye göre rivayet sahihtir.

³³⁶ Mübârekpûri, Ebu’l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü’l Ahvezî*, (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, t.y.), IX, 15.

³³⁷ İsrâ, 17/25.

³³⁸ Bkz. Ra’d, 13/22; Lokmân, 31/2-5; Fâtır, 35/29-30.

³³⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/113-115; Zümer, 39/9-10; Furkan, 25/64.

³⁴⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 421, XX, 124, 463; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VI, 332; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 35, XXV, 115, XXVI, 237; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, 387,

Ayet-i Kerime’de geçen “*geceleri secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okurlar*” ifadesi ile Müslümanların Allah için namaz kılmaları kastedilmektedir. Bu namazın akşam veya yatsı namazı olduğuna dair farklı görüşler bulunmakla beraber Taberî (v. 310/923)’ye göre bu görüşler zâhirde farklı olsalar da birbirine yakın görüşlerdir. Her iki vakitte de önemli olan Allah’ın ayetlerinin gece vakti okunmasıdır. Fakat Taberî’nin görüşü yatsı namazı olduğu yönündedir.³⁴¹ Çünkü ayette ehl-i kitaptan olan müminlerin yaptıkları ibadet anlatılmaktadır. Kitap ehlinen olanlar gece vakti özellikle yatsı namazı vaktinde Allah’ı anmaz, namaz kılmazlardı. Bu sebeple de ayette Müslümanların bu vakitte Allah’ı anmaları övülmüştür. İmam Mâtürîdî (v. 333/944) de ayette namazın kastedildiğini ve bu şekilde Allah’ı ananların sâlihlerden olarak cennete gireceklerini ifade etmiştir.³⁴² Fahrüddîn Râzî (v. 606/1210) ise “gececelerini Allah rızası için kâim olarak, secde ederek ve Kur’ân’ın ayetlerinden okuyarak geçirirler” şeklinde yorumlamış, bu durumun da namazla sağlandığına işaret etmiştir. Bu namazın teheccüd namazı olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁴³

Yatsı ve akşam namazları tüm Müslümanların görevidir. Gecenin herhangi bir vaktinde uyanıp nafîle namaz kılmayı ifade eden teheccüd namazı ise kişinin nefisine ağır gelen, yapıldığı takdirde Müslümanın derecesini daha da yükselten ve sâlihler zümresine ulaşmasına vesile olan bir ibadettir. Bu sebeple de teheccüd namazının önemini vurgulayan birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Kur’ân’da hem Hz. Peygamber’in geceleri kalkarak Rabbini tesbih etmesi ile ilgili³⁴⁴ hem de Müslümanların teheccüd kılmalarının önemine işaret eden ayetler bulunmaktadır.³⁴⁵ Yukarıda incelenen Âl-i İmrân Sûresinin 113-115. ayetlerinde ise Ehl-i Kitap içerisinde geceleri kalkarak Allah için namaz kılanların sâlih kimseler olduğu ifade edilmiştir.

Teheccüd namazının fazileti ve önemi hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber Müzzemmil Suresi’nin nüzulünden sonra teheccüd namazını terk

VI, 295, 483; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 521; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1333; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 260.

³⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî te’vîli’l Kur’ân*, VII, 119-120; XXI, 266.

³⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, II, 460.

³⁴³ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 331.

³⁴⁴ İsrâ, 17/79; Tâhâ, 20/130; Kâf, 50/40; Tûr, 52/49; Müzzemmil, 73/2-4; İnsân, 76/25-26.

³⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/17; Enbiyâ, 21/20; Furkân, 25/64; Secde, 32/16-17; Zümer, 39/9; Zâriyât, 51/15-19.

etmemiş, Müslümanlara da farz olmamakla birlikte kılınmasını tavsiye etmiştir.³⁴⁶ Bir rivayette ise Hz. Peygamber; *“Size gece namazına kalkmayı tavsiye ederim. Çünkü o, sizden önceki sâlih kulların âdetidir. Rabbinize yakınlaşmaya vesile olur, günahlardan korur, kötülüklere kefarete olur ve bedendeki hastalıkları vücuttan atar.”*³⁴⁷ buyurarak bu ibadeti yerine getirenlerin sâlihlerden olacağını belirtmiştir. Teheccüd namazı, herkesin gaflet içerisinde uykuda olduğu bir zamanda mümin kulun sırf Allah’ın rızasını kazanmak için uykusundan feragat edip kıyama durduğu, secdeye kapandığı, Rabbine yakarıшта bulunduğu bir ibadet olduğundan Allah ile kul arasında çok güçlü bir bağ kurulmasına vesile olur. Hadiste bu namazı kılanların hem manevi hem de maddi birçok fayda elde edeceği bildirilmiş, bu namazı âdet edinenlerin sâlih kullardan olacağı vurgulanmıştır.³⁴⁸

Hadislerde teheccüd namazının yanı sıra diğer nafile namazların faziletinden çokça bahsedilmiş, Allah yolunda sâlih bir kul olmak isteyenlerin bu nafile namazlara devam etmeleri tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber duhâ ya da kuşluk namazı denilen güneşin doğmasından yaklaşık kırk beş dakika sonra başlayıp öğle vaktine kadar kılınabilen namazı kılmış, Müslümanlara da kılınmasını tavsiye ederek; *“Bu vakit sema kapılarının açıldığı bir vakittir. Ben de amelimin o saatte Allah’a yükselmesini severim”*³⁴⁹ buyurmuş ve kuşluk namazının da sâlih bir amel olduğunu dile getirmiştir.

Sâlih bir kul olmak için birçok yol ve yöntem öğretilen Müslümanlar hem bu dünyada hem de Allah katında değerli bir konuma sahiptir. Nitekim tüm namazlarda otururken okunan, tahiyyat ya da teşehhüd diye anılan duada sâlih kullara selam verilmektedir. Hz. Peygamber tahiyyat duasına çok önem vermiş, ashabına Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi tahiyyat duasını öğretmiştir.³⁵⁰ *“Teşehhüdü yapan kişi sema arzındaki bütün sâlih kullara selam vermiş olur.”*³⁵¹ buyurarak sâlihler zümresine dâhil olan bir müminin kıyamete kadar tüm kullar tarafından iyilik ve esenlikle anılacağını bildirmiştir.

³⁴⁶ Buhârî, *Sahîh*, II, 49, no: 1122-1125; Müslim, *Sahih*, II, 821, no: 202-203; Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 32, no: 1304.

³⁴⁷ Tirmizî, *Sünen*, V, 553, no: 3549; Tirmizî bu rivayete sahih demiştir. Elbânî’ye göre hasendir. (*İrvâ’ü l-Gafîl*, II, 200)

³⁴⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü l-Ahvezi*, IX, 375.

³⁴⁹ Tirmizî, *Sünen*, II, 342, no: 478; Tirmizî bu rivayete hasen garib demiştir. Elbânî ise sahih olduğunu belirtmiştir.

³⁵⁰ İbn Mâce, *Sünen*, I, 290, no: 899; Bu rivayet Elbânî’ye göre sahihtir.

³⁵¹ Buhârî, *Sahîh*, II, 63, no: 1202; Müslim, *Sahih*, I, 301, no: 402.

Ayet ve hadislerde sıkça bahsedildiği gibi sâlih kul olmanın en önemli şartlarından biri de farz namazları dosdoğru kılmakla beraber nafîle namazlara da önem vermek, bu namazları kulluğun bir parçası haline getirmektir. Bu sebeple sâlihlerden olarak her tahiyyatta tüm Müslümanlar tarafından esenlikle anılmak istenen mümin bir kul gerek kıyamda gerekse secde de sürekli Rabbini anmalı, O'nun rızasını kazanmak için nafîle ibadetlerden geri durmamalıdır.

Mümin kimsenin Allah'ın kendisine helal olarak verdiği rızıktan zekât ve sadaka olarak ailesine, akrabalarına, ihtiyaç sahiplerine ve fakirlere infak etmesi Allah katında sâlih kul olmasına vesile olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de “*Kendilerine rızık olarak verilenden Allah yolunda gizli açık harcar,³⁵² hayırda yarışır, küçük büyük demeden infak ederler.*”³⁵³ Müfessirlere göre ayette açıktan verme ile zekât, gizli verme ile de sadaka kastedilmektedir.³⁵⁴ Zekâtın açıktan verilmesi hem toplumda yardımlaşma ve dayanışmanın artırılması hem de kişinin ibadetini yerine getirmemekle suçlanmaması içindir. Gizli olan ise sadaka olarak verilen, nafîle kapsamına giren infaktır. İbadetin gizli yapılması kişinin gösteriş ve riyadan uzak kalarak sadece Allah'ın rızasını gözetmesi içindir.

Mümin olan bir kimse gücünün yettiği nispette hayır yapmaktan geri durmadığında, Allah rızası için az veya çok demeden infak ettiğinde sâlih bir amel işleyerek Allah katında sâlihlerden olur. Bunun bilincinde olan, Hz. Peygamber zamanında yaşayan Müslümanlar, hayra davet edildiklerinde en çok hayır yapmak için yarışır, birbirlerini hayra teşvik ederlerdi.³⁵⁵ Sâlih kul, hayır yolunda infak etmenin karşılığında en küçük bir hayrın dahi karşılıksız bırakılmayacağını ve toplumun maddi manevi açıdan düzeltilmesinin küçük büyük demeden yapılan hayırlarla olacağını unutmuyarak bu yolda yarışmaktan geri durmamalıdır.

Toplumun ıslah edilmesinde vazifeli olan her bir Müslüman; üzerine düşen görevleri yerine getirmekten asla geri durmamalı, yapabildiği kadar insanlara yardım etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber “*Her Müslümanın zor durumda olan ihtiyaç*

³⁵² Ra'd, 13/22; Fâtır, 35/29-30.

³⁵³ Âl-i İmrân, 3/113-115; Tevbe, 9/120-121.

³⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 421, XX, 463; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VI, 332; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 526, III, 611; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 35, XXVI, 237; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 387, VI, 483; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 521; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1333; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 260.

³⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, V, 508; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, 91, IV, 205-206.

sahiplerine yardım etmesini ve hangi durumda olursa olsun sadaka vermekten geri durmamasını”³⁵⁶ buyurmuş, bu niyetle yapılan en ufak bir yardımın bile sadaka olacağını belirtmiştir.

Hız. Peygamber sadaka vermeyi ve infak etmeyi övüp teşvik ettiğı kadar dilenmeyi de hoş görmemiştir. Müslümanın birilerinden ihtiyacını dilenmesinden en zor işlerde çalışmasını daha hayırlı görmüştür.³⁵⁷ Fakat tüm seçenekleri denemesine rağmen hala dilenmek zorunda kalan bir müminin “*ihtiyacını sâlih olan kimselerden istemesini*”³⁵⁸ buyurmuştur. Her ne kadar Müslümana yakışan rızkını çalışarak kazanması ve kazandığına tevekkül ederek şükretmesi olsa da dilenmekten başka seçenek bulamayan kimse ihtiyacını sâlihlerden istemelidir. Çünkü sâlih kullar, isteyen eli boş çevirmez, gönül rızasıyla infak ederler. Aynı zamanda sâlihlerin kazancı helaldir ve ihtiyaç sahibini rencide etmeden, Allah rızasını gözeterek ve hayır duada bulunarak verirler.³⁵⁹

3.1.4. Topluma Karşı Özellikleri

Sosyal bir varlık olarak yaratılan ve yaşamak için başka insanlara ihtiyaç duyan insanlar, yaşadığı toplumun bir parçası olarak çevresine faydalı olmalıdır. Gönderilen tüm ilâhi dinlerin temel prensiplerinden olan bu hakikat, evrensel ilkelere sahip ve kıyamete kadar sürecek olan İslâm dininde daha da önem kazanmıştır. Başta tüm Müslümanlar olmak üzere özellikle sâlihlerden olmak isteyen müminlerin yapması gereken en önemli görevlerden biri Kur’ânî ifade ile insanları “*Allah’a çağırır,*³⁶⁰ *iyiliğı emreder, kötülükten men ederler.*”³⁶¹ vazifesidir.

Allah’a çağırma ifadesi ile insanları Allah’a itaate ve tevhid inancına davet etme kastedilmektedir. Müslümanın temel vazifesi iman ettikten sonra imanının göstergesi olarak dünya ve ahiret için sâlih ameller işlemek ve insanları hakka davet etmek, iyiliğı

³⁵⁶ Buhârî, *Sahîh*, II, 115, no: 1445; VIII, 11, no: 6022; Müslim, *Sahîh*, II, 699, no: 1008.

³⁵⁷ Buhârî, *Sahîh*, II, 123-125; Müslim, *Sahîh*, II, 720-721.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 122, no: 1646; Nesâî, *Sünen*, V, 95, no: 2587; Elbânî her iki rivayetin de zayıf olduğunu bildirmiştir.

³⁵⁹ Azîmâbâdî, Ebu’t Tayyib Muhammed Şemsü’l Hak b. Emir Ali, *Avnü’l Ma’bûd*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1415/1994), V, 42.

³⁶⁰ Fussilet, 41/33.

³⁶¹ Âl-i İmrân, 3/113-115; Lokmân, 31/17.

emredip kötülükten sakındırmaktır. Fussilet sûresi 33. ayette³⁶² de sâlih amel işleyerek insanları Allah’a davete çağıran ve Müslümanlığını utanmadan, gizlemeden insanlara hem yaşantısıyla hem de sözleriyle ilan edenden daha güzel sözlü kimsenin olmayacağına dikkat çekilmiştir.

İyiliği emredip kötülükten men etme düsturu ise İslâm’ın Müslümanlara farz kıldığı³⁶³ ve birçok ayette zikredilen³⁶⁴ bir husus olmakla beraber Âl-i İmrân sûresi 114. ayet³⁶⁵ ile Lokmân sûresi 17. ayette³⁶⁶ bu görevi yerine getirenlerin sâlihlerden olacağı belirtilmiş başka bir ifadeyle sâlih olanların “emr-i bi’l ma’ruf nehy-i ani’l münker” vazifesini yerine getirenler olduğu ifade edilmiştir.

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de Müslümanların iyiliği emredip kötülükten sakındırma vazifesini yerine getirmeleri üzerinde çokça durulmuş, müminler bu konuda teşvik edilmiştir.³⁶⁷ Konuyla ilgili rivayet edilen bir hadiste³⁶⁸ ise sâlih olanların “emr-i bi’l ma’ruf nehy-i ani’l münker” vazifesini yerine getirenler olduğu ifade edilerek sâlih kul olmak isteyen bir müminin bu vazifeyi yapmaktan geri durmaması, hayat düsturu edinmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber kendisine sorulan “‘Toplumda sâlih kişiler olduğu halde helak olur muyuz?’ sorusuna ‘Evet, ahlâksızlık, ma’siyet ve kötülükler çoğalırsa helak olursunuz.’”³⁶⁹ buyurarak toplumda bulunan sâlih kulların emr-i bi’l ma’ruf ve nehy-i ani’l münker vazifelerini hakkıyla yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Toplumda bulunan ahlâksızlığı ve bozukluğu gidermek insanlara iyi ve doğru olanı öğretecek bir eğitim ile mümkündür. Bu eğitim hem aile içinde hem eğitim kurumlarında hem de kişinin şahsî çabası ile başkalarına iyiyi ve güzeli anlatması ile olabilir. Toplumu ıslah edecek bu vazifeyi yerine getirmeyi amaçlayan sâlih bir kul

³⁶² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 469; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, IX, 80; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 199; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVII, 562-563; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V, 192-193; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 2070; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 610.

³⁶³ Abdülkerim Özaydın, “Emir bi’l Ma’rûf Nehiy ani’l Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11:138-141.

³⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/104, 110; Tevbe, 9/71; Hac, 22/41.

³⁶⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII, 130; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 333-334, ; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 92.

³⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 142; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 121; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 302.

³⁶⁷ Buhârî, *Sahîh*, III, 132, no: 2465, IX, 48, no: 7059, 77, no: 7198; Müslim, *Sahîh*, I, 69, no: 49, 50, III, 1333, no: 1730.

³⁶⁸ Buhârî, *Sahîh*, II, 115, no: 1445; VIII, 11, no: 6022; Müslim, *Sahîh*, II, 699, no: 1008.

³⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, IV, 138, no: 3346.

gerek fert bazında gerek toplum bazında ıslah faaliyetlerini ömrü boyunca ihmal etmemelidir. Eğer bir toplumdaki tüm müminler bu bilinçle hareket ederse içinde bulundukları toplum tüm medeniyetlerin ulaşmak istediği refah seviyesine çıkarabilir. Böylece dünyadaki tüm medeniyetler, oluşturmayı arzuladıkları medeni, çağdaş ve huzur içinde yaşayabilen insan topluluğunun; İslâm'ın düsturlarına göre hareket ederek iyiliği emredip kötülükten sakındıran İslâm toplumunda mümkün olduğunu görecektir ve İslâm'ın evrensel ahlâki ilkelere dayanan, tüm toplumlara uyumlu yegâne din olduğunu anlayacaktır.

Sâlih kullar “Allah'ın korumasını emrettiği bağı korurlar.”³⁷⁰ Bu bağ müfessirlerin çoğuna göre akrabalık bağıdır.³⁷¹ Sâlih kul sıla-ı rahime önem verip, akrabalara, komşulara, ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunarak, toplumda kurulması gereken salah ve felahı sağlar ve Allah'ın emrine riayet etmiş olur. Kur'ân-ı Kerim³⁷² ve hadislerde³⁷³ akrabalık bağı üzerinde çok durulmuş, iman ve İslâm'ın temel şartlarından kabul edilerek Müslümanların bu konuya çok önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Kişi bu bağı korumak için; akrabalarına imkânı nispetinde iyilikte bulunmalı, yardım etmeli, gerektiğinde onları savunmalı, onlara karşı şefkat besleyip hayrını dilemelidir. Sâlih kulun özelliklerinden biri de hiç şüphesiz sıla-ı rahimi kesmemek, akraba hak ve hukukunu gözetmektir. Çünkü sâlih bir kimse kendi nefsinin düşünen değil, akraba, eş dost ve komşularını gözetken, ihtiyaçları olduğunda yardımlarına koşan, günlük yaşamda da bağını koparmayıp dostluk ilişkilerini sürdürmektedir.

Sâlih kullar günah bataklığına dönen dünya hayatında kendilerini muhafaza etmeye çalışmalı, “günahlardan sakınıp imanlarına bağlı kalarak müttaki olup, iyi işler yapmayı sürdürmelidirler.”³⁷⁴ Sâlih kulda olması gereken niteliklerin bildirildiği bu ayetler; içkinin kesin olarak yasaklanmasının ardından daha önceden içki içenlerin durumunun sorulması üzerine inananların yasaklanmadan önce işledikleri günahlardan

³⁷⁰ Ra'd, 13/21; Şûrâ, 42/22-23.

³⁷¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 420, VII, 291-293; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VI, 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 525, V, 1182; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 34; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 387; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 521; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 260.

³⁷² Bakara, 2/83; Nisâ, 4/1; Enfâl, 8/75; Ahzâb, 33/6, 177; Şûrâ, 42/23; Muhammed, 47/22; Mümtahine, 60/3.

³⁷³ Buhârî, *Sahîh*, II, 104, VIII, 5-6; Müslim, *Sahîh*, I, 42,43, IV, 1982; Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 131-133; Tirmizî, *Sünen*, III, 38, IV, 323.

³⁷⁴ Maide, 5/93; Meryem, 19/59-63.

sorumlu olmayacağını ve imanlarını koruyup takvada samimi olarak mübah olmadığı bildirilen davranışlardan uzak durmaya çalışmaları gerektiğini açıklamaktadır.³⁷⁵ Ayetle iman, ihsan, takva ve sâlih amel kavramlarının tekrarlanması; kişinin bu merhalelere gelebilmesi için zorlansa da tökezlese de çabalaması gerektiğini, daha önce işlediği günahlardan ötürü ümitsizliğe düşmeyip sâlih ameller işlemeyi sürdürerek imanını koruyabileceğini, kişinin takvaya uygun davranmasının kendini ve toplumu düzeltmek adına devamlı olarak yapacağı iyi işlerle mümkün olacağını ifade etmektedir.

Allah'ın emirlerine isyan etmeyip farzları yerine getirme konusunda hassas olan müttaki bir kul, Allah için bollukta ve darlıkta infakta bulunur, insanlara karşı öfkesine hâkim olur, onların kusurlarını bağışlar ve sâlih amellerde devamlılık gösterirse Allah'ın kendisine vaad ettiği Adn cennetlerine peygamberler, sıddıklar, şehitler ve âlimlerle birlikte varis olacaktır.³⁷⁶

Kişinin çok arzu ettiği bir haramdan uzaklaşması sâlih amellerdendir. Daha önce de ifade edilen *mağara kıssasının* bir diğer bölümünde mahsur kalanlardan biri; çok sevdiği bir amca kızı olduğunu, onun kıtlığa düştüğü bir zamanda kendisine sahip olma karşılığında altın vereceğini, kızın mecburen kabul ettiğini fakat “Allah’tan korkup, dinin uygun görmediği bir yolla bana sahip olma” demesi üzerine pişman olup vazgeçtiğini ve altınları da geri almadığını anlatarak Allah’a yakarıшта bulunmuş ve “Allah’ım bu yaptığım sâlih bir amelse ve senin rızanı kazanmak için yapmışsam bu belayı başımızdan uzaklaştır.” demiştir. Bunun üzerine mağaranın kapısı açılmıştır.³⁷⁷ Hadiste anlatılan kıssada da görüleceği üzere kişinin çok istemesine rağmen dine uygun olmayan bir davranıştan uzak durması, nefesine hâkim olarak haram yollara bulaşmaması sâlih amellerdendir. Mümin bir kul, isteklerine aldanmayıp Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket ettiğinde sâlihlerden olur ve hem bu dünyada sıkıntılarından kurtulur hem de ahirette büyük sevaplara nail olur. Bu sebeple sâlih olmak isteyen bir Müslüman her ne sebeple olursa olsun bilinçli olarak Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnememeli, şeytanın ve nefsinin tüm baskılarına rağmen hata yapmaktan kaçınmalıdır.

³⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*; III, 610; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 676; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 426; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 666; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, II, 270-271.

³⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 222; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 248; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 28; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 553; İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 220; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1514; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 520-521.

³⁷⁷ Buhârî, *Sahîh*, III, 91, no: 2272, IV, 172, no: 3465; Müslim, *Sahih*, IV, 2099, no: 2743.

Sâlih kullar; “kötülükten sakınıp kendilerini ıslah ederek³⁷⁸ kötülüğü iyilikle savar,³⁷⁹ bir iyiliği gerçekleştirmek için çaba harcarlar.”³⁸⁰ Allah, (c.c.) peygamberleri aracılığıyla hem iyi ve doğru olanı hem de kötü ve yanlış olanı öğrettiği insanoğluna durumunu düzeltmesi halinde bu dünyada ve ahirette korku duyup üzülmeyeceğini bildirmektedir.³⁸¹ Ayetlerde takva sahibi olup Rasûlullah’ın emirlerine uyan, dinin şer’i hükümlerine göre yaşayan, kötülüklerden uzaklaşıp önce kendini sonra da çevresini düzelten insanlar her iki dünya saadetiyle müjdelenmiş, insanoğlunun en önemli vazifelerinden birinin de ıslah edicilik olduğu vurgulanmıştır.

Müfessirlere göre kötülüğü iyilikle savmak iki anlama gelmektedir. İlki, müminin bir günah işleyip kötülük yaptığında hemen peşinden iyilik yapıp sevap işleyerek o günahı tevbe ile silmesidir. İkincisi ise mümin kimsenin kendisine kötü söz söylendiğinde güzel sözle, haksızlık yapıldığında adaletle, eziyete uğradığında sabır ve tahammülle karşılık vermesi şeklindedir.³⁸² Muhakkak kötülüğe iyilikle karşılık vermek nefsi körelterek kötülüklerin çoğalmasını engeller. Fakat burada zikredilenler kötülüğü ve kötü insanları yüreklendirmek, onları haklı göstermek için değil kötülüğün engellenmesi adına yapılmalıdır.

Sâlih kul; dünya hayatının tüm sıkıntı ve zorluklarına rağmen iyilik yapmaktan geri durmayan, sadece kolayına gelen durumlarda değil her durumda bir iyiliği gerçekleştirmek için gayret sarf edendir. Allah bu çabaya karşılık sâlih kula daha büyük güzellikler bahşeder. Bu güzellikler; yapılan iyiliğe fazlasıyla ecir verilmesi, insanlara faydalı oldukça iyilik yapma isteğinin artması ve Allah’ın da kişiye daha fazla ihsanda bulunma fırsatını nasip etmesidir.³⁸³

Sâlih kulların kötülükleri ıslah etmesine hadislerde de yer verilmiştir. Bu özelliklerden biri de insanlara rahatsızlık veren şeyleri ortadan kaldırmaktır. Hz.

³⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/113-115; A’râf, 7/35.

³⁷⁹ Ra’d, 13/22.

³⁸⁰ Şûrâ, 42/22-23.

³⁸¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII, 131, XII, 406; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, IV, 413; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 334, XIV, 235; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 91, III, 368; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 863; Komisyon, *Kur’ân Yolu* II, 413.

³⁸² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 422; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VI, 332; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 526; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 35; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IV, 387; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 521; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 1333; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 260.

³⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, IX, 122; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVII, 596; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VII, 187; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V, 238-239; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 643.

Peygamber bir hadisinde “*Bana ümmetimin hayır ve şer bütün amelleri arz edildi. İyi amelleri arasında rahatsızlık veren bir şeyin yoldan atılması da vardı. Kötü amelleri arasında yere gömülmeden mescide bırakılmış tükürük de vardı.*”³⁸⁴ buyurmuştur. Hadisten anlaşılacağı üzere Müslüman; insanlara zarar veya rahatsızlık veren bir durumla karşılaştığında görmezden gelerek hayatına devam etmemeli, o durumu gücünün yettiği nispette düzeltmeye çalışmalıdır. Toplumun düzeni ve çevre temizliği açısından çok önemli düsturlar barındıran bu hadis İslâm dininin temizliğe ve sosyal düzen içerisinde bilinçli bir birey olmaya ne kadar önem verdiğinin göstergesidir. Nitekim İslâm dininin oluşturmak istediği insan profili sadece insanlara değil canlı ve cansız tüm varlıklara karşı sorumluluğunu bilir, görevlerini yerine getirir, herhangi bir olumsuzluğa karşı kayıtsız kalmayıp düzeltmek için gayret gösterir. İnsanların ve dünyanın ıslahını sağlamak adına kurulan tüm sistemlerin oluşturmak istediği düzeni, İslâm’ın birçok ayet ve hadiste ayrıntılarına kadar emir veya tavsiye etmesi bu dinin evrenselliğini ve tüm dünya düzen sistemleri arasında en mükemmeli olduğunu göstermektedir.

Sâlih bir kul olmak isteyen insan çevresine iyilik yapmaktan, kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışmaktan geri durmamalı, bulduğu her fırsatı değerlendirmeye çalışmalıdır. Allah niyeti böyle olan bir kulun karşısına sayısız fırsatlar çıkarmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde “*Allah hayrını dilediği kulu sâlih amel işlemeye muvaffak kılar*”³⁸⁵ buyurmuştur. Yani eğer kişi Allah’ın rızasını kazanmaya layık olursa, niyetini ve kalbini bu yönde kullanmaya çalışırsa Allah onun hayrını diler ve bu hayra layık olabilmek için de önüne sayısız sâlih amel işleme fırsatı çıkarır. Allah’ın kulunun sâlih amelde bulunmasına yardım etmesi muhakkak ki O’nun rahmetindendir. Çünkü kişi dünyadaki tüm hayırları işlese de ebedi saadet yurdu olan cennete Allah’ın rızasını kazanarak girmeye layık olamaz. Allah’ın kuluna fırsat vererek karşılığında fazlıyla muamelede bulunması rahmetinin tecellisidir. Bu fırsatları değerlendirerek sâlih bir kul olan kul ise ebedi saadet yurdu olan cennete girmeye Allah’ın lütfuyla hak kazanacaktır.

³⁸⁴ Müslim, *Sahîh*, I, 390, no: 553.

³⁸⁵ Tirmizî, *Sünen*, IV, 450, no: 2142; Tirmizî bu hadise sahih demiştir. Elbânî’nin görüşü de aynı yöndedir.

Sâlih kullar, “*kalıcı olan iyi davranışlar yaparlar.*”³⁸⁶ Ayetlerde “bakiyyetü’s-sâlihât” şeklinde geçen ve “kalıcı sâlih ameller” olarak tercüme edilen davranışların dünya hayatının süsü olan mal ve evlattan daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır. Dünyada bulunan ve kişinin imtihan edilmesine vesile olan bütün güzellikler fanidir. Ebedi hayata fayda sağlayacak olan ise bu dünyada yapılan kalıcı iyiliklerdir. Bir başka ayette yüce Allah “*Sizi bize yaklaştıracak olan ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama dünya ve ahiret için sâlih amel işleyenler başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat mükâfat vardır.*”³⁸⁷ ayetiyle kişiyi kurtaracak olan yegâne şeyin sâlih ameller işlemek olduğunu buyurmaktadır. Müfessirler ayette geçen sâlih amellerin ne olduğu konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları beş vakit namaz olduğunu söylerken bazıları da Allah’ı zikretmek olduğunu söylemiştir. Kabul edilen genel görüş ise Allah rızası için yapılan ve Allah’ı bilmeye, sevmeye ve O’na hizmet etmeye vesile olan her söz ve iş sâlih amellerdendir ve hem sevap bakımından hem de netice bakımından daha hayırlıdır.³⁸⁸ Said b. Müseyyeb ise ayetteki “bakiyyetü’s-sâlihât” ifadesi ile kastedilen baki kalacak sâlih amellerin kulun “*Allahu ekber, Sübhanallah, Elhamdulillah, Lailahe illallah, Lahavle velâ kuvvete illa billah*” demesi olduğunu belirtmiştir.³⁸⁹ Netice olarak kişinin yapacağı dini ve ahlâki değerlere uygun her iş ve güzel davranış sâlih amel olup yapıldığı takdirde kişinin ebedi olarak kurtuluşuna vesile olacaktır.

Hız. Peygamber (s.a.s) bir hadisinde “*Üç şey ölüyü mezara kadar takip eder; ikisi geri döner, biri kalır. Ailesi, malı ve ameli onu takip eder. Ailesi ve malı geri döner, ameli kalır.*”³⁹⁰ buyurarak bu dünyada iken ahiret yurduna yatırım yapacak şekilde yaşamının yani sâlih amellerle ömrü güzelleştirmenin önemine dikkat çekmiştir. Hız. Peygamber birçok hadisinde ashabı aracılığıyla tüm Müslümanları uyararak “*...Sâlih ameller işlemede acele edin...*”³⁹¹ buyurmuş, dünya nimetlerine dalmayıp, ansızın gelebilecek ölüme karşı hazırlıklı olmayı tavsiye etmiştir.

³⁸⁶ Kehf, 18/46; Meryem, 19/76.

³⁸⁷ Sebe’, 34/37.

³⁸⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 31-36, 244-245; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VII, 176-177, 255; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 726, III, 38; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 467-468, 562; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, V, 145-148, 229; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1484, 1518; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 477-478, 524-525.

³⁸⁹ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 294, no: 715.

³⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 107, no: 6514; Müslim, *Sahîh*, IV, 2273, no: 5.

³⁹¹ Müslim, *Sahîh*, I, 110, no: 186; Tirmizî, *Sünen*, IV, 552, no: 2306; Tirmizî bu rivayete hasen garip demiştir. Elbânî ise zayıf olduğunu belirtmiştir.

Sâlih bir kul ne kadar günah işlerse işlesin, Allah'ın verdiği nimetlere karşı ne kadar nankörlük yaparsa yapsın; imanını koruyarak tövbe etmeli, Allah'tan ümidini kesmemeli ve “*Doğru yolda sebat etmelidir.*”³⁹² Günahkâr kulun tövbesinin sözde olmaması sâlih amel işlemedeki kararlılığına ve bu yoldaki istikrarına bağlıdır.³⁹³ Ayetten de anlaşılacağı üzere doğru yolda sebat etmek sâlih amel işlemekten daha üst bir merteye olup sâlih amel işlemedeki kararlılığı ve sürekliliği ifade etmektedir. Bu sebeple de sâlih bir kul olmak isteyen mümin doğru yolda sebat etme özelliğine sahip olmalıdır.

Hiz. Peygamber, kendisine sorulan “Allah katında en sevimli amel hangisidir?” sorusuna “*Az da olsa devamlı olandır.*”³⁹⁴ buyurarak inananların amellerine azim ve kararlılıkla devam etmelerini tavsiye etmiştir. Hiz. Peygamber'in bu tavsiyesini sadece ibadetlerde değil günlük yaşamda insanlarla ilişkilerde de esas almak gerekmektedir. Zira Müslümana hal ve hareketlerini şahsî çıkarlarına göre belirlemeden, her durumda ölçülü ve tutarlı olarak hareket etmek yakışmaktadır. Müslüman başına gelen herhangi bir zorluk, bela veya musibette doğru bildiği esaslardan vazgeçmemeli; azim, kararlılık ve sabırla doğru bildiği yoldan dönmemelidir. Bu uğurda başarılı olabilmek için de “*Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et.*”³⁹⁵ duasını dilinden düşürmemelidir. Toplum içinde bu şekilde hareket edip halkın güvenini kazanan bir Müslüman, inanan-inanmayan herkese İslâm'ın ilkelerinin mükemmelliğini göstererek sâlihlerden olacak ve Allah'ın rızasını kazanacaktır.

Furkan sûresinde kullukla meşgul olanların “Rahman'ın has kulları” şeklinde nitelendiği 63. ayet ve devamındaki on ayette sâlih bir kulda bulunması gereken özellikler sıralanmıştır. Bu özelliklerden biri de “*kendilerine sözlü sataşanlara esenlik dileyip, boş ve faydasız davranışlarla karşılaştıklarında vakarla geçip gitmeleridir.*”³⁹⁶ Yani cahiller kendilerine laf attığı zaman onların seviyesine düşüp tartışarak vakitlerini

³⁹² Tâhâ, 20/82.

³⁹³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 347-348; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VII, 298; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 80; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 82-84; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 271-272; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 263; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1542; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 548.

³⁹⁴ Müslim, *Sahîh*, I, 541, no: 216.

³⁹⁵ Bakara, 2/250; Âl-i İmrân, 3/147.

³⁹⁶ Furkan, 25/63, 72.

ve emeklerini boşa harcamayıp gereksiz davranışlarda bulunmamalarıdır.³⁹⁷ Burada cahillik ile akılsızlık, ahlâksızlık ve edepsizlik kastedilmiştir. Cahillerin bu davranışlarına karşı sâlih kul sükûnet ve selameti sağlamak adına onlara karşılık vermeyip “selametle” diyerek oradan uzaklaşır. Böyle yapmasının sebebi elbette korkaklık ya da çaresizlik değildir aksine ahlâk, edep ve onurunu korumak içindir. Toplumun bu denli bozulduğu bir devirde kişinin günah, isyan ve küfür içeren durumlarla karşılaşması fazlasıyla muhtemeldir. Böyle bir durumda sâlih bir kula düşen görev; bu ortamlara dalmamak ve hakkı tavsiye ederek düzeltmeyeceği şekilde bozulup dine diyanete sataşanlara karşı, onların seviyesine düşmeden onurluca o ortamı terk etmektir.³⁹⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) de Müslümanlara boş ve faydasız söz ve davranışlarla meşgul olmamayı tavsiye etmiş; “*Bir kimsenin lüzumsuz ve boş şeyleri terk etmesi iyi Müslüman oluşundandır.*”³⁹⁹ buyurmuştur. Muhakkak ki Müslüman bir kulun en önemli vazifelerinden biri de insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli anlatmak ve onların dünya ahiret saadeti için hidayete ermelerine vesile olmaktır.⁴⁰⁰ Bu vesile ile inanan kimse tüm gayretiyle bu görevi yerine getirmekten geri durmamalıdır. Fakat bu görevi yerine getirirken kendisine sataşanlarla karşılaştığında gereken cevabı vererek gereğinden fazla söz kavgasına girmemelidir. Sâlihlerden olmak isteyen bir Müslüman bu düsturla hareket ederek toplumda tevazu sahibi ama aynı zamanda vakur bir karaktere sahip olarak Müslüman ahlâkına göre hareket etmiş olacaktır.

İslâm dinine göre iki zıt durumların hemen hepsinde olduğu gibi israf ve cimrilikte de orta yolu tercih etmek gerekmektedir. Bu sebeple sâlih olmak isteyen müminler “*harcamalarında israftan ve cimrilikten kaçınır, itidalli harcarlar.*”⁴⁰¹ İsrâf, kimi müfessirlere göre malı Allah’a isyan olabilecek durumlarda harcamak; cimrilik ise Allah’ın rızasına uygun yerlerde harcamaktan kaçınmak anlamına gelmektedir. Allah’ın

³⁹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 293-295; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 40; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 291; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 481; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 111; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 600; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1705; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 148-149.

³⁹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 313-316; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 43; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 295; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 486; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 118; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 607; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1707; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 151.

³⁹⁹ Tirmizî, *Sünen*, IV, 558, no: 2317; Tirmizî bu hadise garib, Elbânî ise sahih demiştir.

⁴⁰⁰ Asr, 103/3.

⁴⁰¹ Furkan, 25/67.

rızasına uygun olmayan bir işte harcanan bir kuruş bile israf olurken Allah'a yakınlaşmak amacıyla harcanan milyarlar israf olmaz. Yine Allah'ın hakkı olan durumlarda esirgenen en küçük miktar da cimrilik olur. Diğer bazı müfessirler ise israf ve cimrilikten maksadın geçim konusunda yapılan harcamalar için olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰² Buna göre kişinin ihtiyacının üstünde lükse kaçacak şekilde harcama yapması israf; kendini, ailesini ve toplumu temel ihtiyaçlarından mahrum bırakacak şekilde tutucu olup harcamaması cimriliktir. İslâm dininde bu iki tutumdan da uzak olup orta yolu tutmanın ve ölçülü bir şekilde harcamanın ferdî ve toplumsal hayatın düzenlenmesi adına gerekli olduğu vurgulanmıştır. Sâlih bir kulun temel özelliklerinden birinin de dengeli ve ölçülü davranması olduğu belirtilerek kişinin bu şekilde davranması tavsiye edilmiştir.

Hız. Peygamber cimriliğin kötü bir huy olduğunu vurgulayarak şöyle buyurmuştur: *“Sıklık huyundan kaçının. Çünkü sizden öncekiler cimrilik sebebiyle helak oldu. Bu huy onlara cimrilik emretti hemen cimrileştiler, sıla-ı rahimi kesmelerini emretti hemen kestiler, doğru yoldan çıkmayı emretti hemen doğru yoldan çıktılar.”*⁴⁰³ Bir başka hadiste ise *“düzenbaz, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri asla cennete girmeyecektir.”*⁴⁰⁴ buyurarak cimriliğin kişinin helakine sebep olduğuna dikkat çekmiştir.

Ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere cimrilik Müslüman ahlâkıyla asla bağdaşmayan bir huy olup, toplumsal bilince sahip bireyler yetiştirmek isteyen İslâm dininin de tamamen karşı çıktığı bir olgudur. Bu da kişinin sadece kendini düşünerek bencilce hareket etmesine, ailesine, çevresine ve ihtiyaç sahiplerine karşı eli sıkı olmasına müsaade etmeyen İslâm'ın toplum düzeni için en iyi sistem olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

İnsan hayatının dokunulmazlığı İslâm dininde asıl hükmündedir. Öldürmenin haramlığı ebedi ve geçerli olan hükümdür. Kişinin canına ancak İslâm hukukunun cevaz

⁴⁰² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 298-302; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VIII, 41; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 293; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 482; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VI, 112; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 601; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1706; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 149.

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 133, no: 1698; Bu rivayet Elbânî'ye göre sahihtir.

⁴⁰⁴ Tirmizî, *Sünen*, IV, 343, no: 1963; Tirmizî bu rivayete hasen garip demiştir. Elbânî ise zayıf olduğunu belirtmiştir.

verdiği istisnai durumlarda – kısas, savaş, irtidad vs.- müdahale edilebilir.⁴⁰⁵ Allah'ın koyduğu ölçülerden uzaklaşarak yozlaşan günümüz toplumunda insanın can güvenliğinden endişe etmeden, her an her yerde öldürülme ihtimalini düşünmeden yaşaması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Oysa huzur ve güvenliğin esas alındığı İslâm dini, birçok medeniyetin sağlayamadığı yaşamsal özgürlüğü sağlamak adına net kurallar koymuş ve cana kıymayı en büyük günahlardan sayarak cezasının her iki dünyada verileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda İslâm dininin oluşturmak istediği ideal insan tipi olan sâlih kullar ayette de belirtildiği gibi “*Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına haksız yere kıymazlar.*”⁴⁰⁶ Sâlih bir Müslüman; birinin canına kıymanın Allah'ın yetkisine müdahale olduğunun bilincinde olarak yaratılmışların çoğundan üstün kılınan⁴⁰⁷ insan hayatına zarar vermekten kaçınır.

Hiz. Peygamber (s.a.s) bir hadisinde “*Mümin, haram bir kanı dökmedikçe sâlih amellerde koşmaya devam eder. Ama haram bir kan dökerse hayır yolundaki ilerlemesi kesilip sona erer.*”⁴⁰⁸ buyurarak haksız yere bir cana kıymanın sâlih amel işlemeye mâni olacağını bildirmiştir. Ayet ve hadislerde şiddetle yasaklanan adam öldürme, her Müslümanın özellikle de sâlih olmak isteyenlerin uzak durması gereken fiillerdendir.

Günümüz dünyasında kendi çıkarları uğruna göz kırpmadan insanların canına kıyabilenler, İslâm toplumunu barbar ve şiddet yanlısı olarak göstermeye çalışmaktadır. Oysa İslâm ahlâkını hakkıyla yaşayan bir toplum; değil insan canı en küçük bir böceğe bile zarar vermekten kaçınır. İnsan canını kutsal sayan ve şiddetin her türlüsüne karşı çıkan İslâm'ın dünyada yanlış tanınmasının en büyük sebebi; onu hakkıyla yaşamayan, kendi çıkarlarına dini alet ederek Müslümanları yanına çekmek isteyen sözde Müslümanlardır. Bu durumda toplumda bulunan sâlih Müslümanlara düşen en önemli görev; İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılması için gayret etmek, İslâm dininin evrensel ilkelere sahip olan özünü yaşayarak ve anlatarak tüm dünyaya göstermektir.

Toplumsal düzeni bozan, ahlâki çöküntüye sebep olan ve İslâm dininde kesin olarak yasaklanan suçlardan biri de zinadır. İslâm dini zinanın her türlüsüne karşı

⁴⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 303-307; Mâtürîdî, *Te'vilât'ul-Kur'ân*, VIII, 42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 293-294; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 483; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VI, 114; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 602; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1705; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 149-150.

⁴⁰⁶ Furkan, 25/68.

⁴⁰⁷ İsrâ, 17/70.

⁴⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 104, no: 4270.

çıkması, sâlih olmak isteyenlerin “zinadan kaçınması”⁴⁰⁹ gerektiğini vurgulamıştır. Kur’ân-ı Kerim’de kişinin bedensel arzularını gidermek için haram yollara başvurması şirk ve cana kıyma ile bir tutulmuş bunları yapanların cezalarının kat kat arttırılacağı bildirilmiştir.⁴¹⁰ Hz. Peygamber ise “Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez.”⁴¹¹ buyurarak zina yapan kişinin imanının tehlikeye girdiğini bildirmiştir. Bu sebeple sâlih bir kulun, günümüz toplumunda Allah’a ortak koşma ve adam öldürme, dinden çıkma kadar büyük bir günah olduğu fark edilmeyen zinanın toplumsal ahlâkın ölümüne sebebiyetinin farkında olması gerekmektedir.

İslâm dininin Müslüman olan herkese yasakladığı toplumun düzenini bozan davranışlardan biri de yalan söylemek ve yalan yere şahitlik etmektir. Birçok ayet⁴¹² ve hadiste⁴¹³ yasaklanan yalan sâlih kul olmak isteyen birinin özellikle uzak durması gereken bir davranıştır. “Sâlih bir kul hiçbir durumda yalan söylemeyeceği gibi yalan yere de şahitlik etmemelidir.”⁴¹⁴ Müfessirler yalan yere şahitliği genel olarak gerçeği gizleyerek yalanı doğru çıkarmak adına şahit olmak şeklinde anlamışlarsa da Allah’a ortak koşmak, şarkı söylemek, yalancıların mekânlarında bulunmak gibi anlamlara geldiğini ifade edenler de olmuştur.⁴¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadisinde “büyük günahların en büyüklerinden birinin de yalan söylemek ve yalan yere şahitlik yapmak”⁴¹⁶ olduğunu bildirmiş, yalan konusunda ümmetinin hassas olmasını tavsiye etmiştir. Yalanın desteklenmesi ya da yalan üzere kurulmuş mekânlarda bulunulması yapılan kötü işleri desteklemek anlamına geldiğinden; İslâm’da yalan yere şahitlik toplumsal düzenin sağlanması adına yasaklanmış ve büyük günahlardan sayılarak sâlih kulların uzak durması gerektiği ifade edilmiştir.

⁴⁰⁹ Furkan, 25/68.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 303-307; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 293-294; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 483; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 114; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1706; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 150.

⁴¹¹ Buhârî, *Sahîh*, VII, 104, no: 5578.

⁴¹² Hac, 22/30; Câsiye, 45/7; Kalem, 68/10.

⁴¹³ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 25, no: 6094, 6095, 6096; Müslim, *Sahîh*, IV, 2011; no: 2605.

⁴¹⁴ Furkan, 25/72.

⁴¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 313-315; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 43; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 295; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 485-486; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 118; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 606-607; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1707; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 151.

⁴¹⁶ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 4, no: 5976.

Sâlih kullar, “*Ne büsbütün ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkmaz,*⁴¹⁷ *haksızlığa uğratıldıklarında ise kendilerini savunurlar.*”⁴¹⁸ Kıyamete dair tasvirler, mahşerdeki sualin zorluğu ve insanların durumu anlatıldıktan sonra Tâhâ sûresi 112. ayette dünyada iken sâlih amel işleyenler ile Allah’ın rızasına uygun davrananların; dehşete düşmeyip Allah’ın adaletine güvenerek yaptıklarının karşılığını haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaklarından emin oldukları bildirilmiştir.⁴¹⁹ Bu dünyada iken hak yemeyen ve zulmetmeyen sâlih kul ahirette Allah tarafından yaptığının daha mükemmeli ile karşılaşacak ve haksızlığa uğramaktan korkmayacaktır. Şuarâ sûresinin 227. ayetinde ise şairlerin hakkı savunmak adına edebi yeteneklerini bir kılıç gibi kullanıp, hicvedenlere karşı hem kendilerini hem de İslâm dinini savunmaları istenmiştir.⁴²⁰ Dolayısıyla dünyadaki haksızlık karşısında Müslümana yakışan davranış, haksızlığa karşı korkusuzca durmak ve hakkını aramaktır. Sâlih olmak isteyen bir kul da elindeki bir hakkı gasp edildiğinde mücadele etmeli, korkup geri durmamalı, güçsüz duruma düşmemelidir.

Müslümanlar Allah yolunda başlarına gelen her türlü sıkıntı ve musibete sabredip isyan etmemelidir. Sâlih bir kul gerek Allah’a itaat konusunda gerekse İslâm dinini özgürce yaşayabilecek bir ortam oluşturma konusunda karşılaşabileceği zorluklara katlanıp sabretmelidir ve davasından dönmemelidir. Bu sebeple sâlih kulların sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri de “*sıkıntılara katlanıp,*⁴²¹ *birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri*”⁴²² olmalıdır. Nitekim Ankebût sûresi 58 ve 59. ayetlerde dinleri uğruna vatanlarından hicret edenlerin, müşriklerin işkencelerine ve hak yolunda her türlü sıkıntı, musibet, meşakkate katlananların, günahlardan uzaklaşma

⁴¹⁷ Tâhâ, 20/112.

⁴¹⁸ Şuarâ, 26/227.

⁴¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 379-380; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VII, 313; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 89; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 103; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, V, 280; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 277; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1547; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 555-556.

⁴²⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 418-420; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 94; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 345-346; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 539; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 160; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 83; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1743; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 180-181.

⁴²¹ Ankebût, 29/58-59.

⁴²² Asr, 103/3.

ve emirleri yerine getirme konusunda sabredenlerin cennetle mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir.⁴²³

Kur'ân-ı Kerim'in en kısa surelerinden biri olmasına rağmen anlam itibarıyla fazlasıyla derin ve özlü olan Asr sûresinde ise iman edip sâlih amel işleyerek birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmeyenlerin hüsranda olduğu asra yemin edilerek etkili bir şekilde ifade edilmiştir. İslâm dini, insanın Allah'a inanıp ferdî olarak sâlih ameller yapmasını yeterli görmemiş başkalarına da hakkı yani bir olan Allah'ı, İslâm'ı, iyiliğe daveti, kötülükten uzaklaştırmayı, nasihati kısacası kişinin ahirete yönelik kazancına vesile olacak her türlü hayrı tavsiye etmesini emretmiştir. Gerek bu hayırları kazanırken gerekse dünya hayatında karşılaşılabileceği her türlü sıkıntı, bela ve musibete karşı isyan etmeyip sabırlı olmasını istemiştir.⁴²⁴

Hız. Peygamber (s.a.s) de birçok hadisinde sabrın önemine değinmiş ve *“İnsanlarla bir arada yaşayıp onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayıp onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük sevaba nail olur.”*⁴²⁵ buyurarak toplumdan uzaklaşmayıp yaşanan sıkıntıları sabırla göğüsleyerek baş etmenin Allah katında daha değerli olduğunu vurgulamıştır. Bir başka hadisinde ise *“Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir.”*⁴²⁶ buyurmuş ve sabrın kişinin sahip olabileceği en büyük ikramlardan olduğunu dile getirmiştir. Ayet ve hadislerde öneminden bahsedilen sabır her kulun sahip olması gereken bir haslettir. Her ne kadar toplum içinde başa gelen sıkıntılara katlanmak, insanların özellikle Müslümanlara karşı yaptığı zulüm ve işkencelere dayanmak çok güç olsa da Müslümanlar sabretmekten ve bu zulümleri durdurmak için elinden gelen gayreti sarfetmekten geri durmamalıdır. Sâlih kul da ahirette hüsrana uğramamanın en önemli şartının bireysel olarak kurtuluşa ermek için çabalamak değil; toplumların ıslahını sağlamak, kendi için sevip istediği bir şeyi

⁴²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 57; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VIII, 240; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 461-462; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 71; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VI, 262; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 268; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1829; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 262-263.

⁴²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 589-591; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 794; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 279-282; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VIII, 456; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VII, 226-228; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 2151; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 640-641.

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 64, no: 5022; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1338, no: 4032; Bu rivayet Elbânî'ye göre sahihtir.

⁴²⁶ Müslim, *Sahih*, II, 729, no: 1053.

başkaları için de isteyip onlara tavsiye etmek olduğunu bilmeli ve bu düstura göre yaşamalıdır.

Sâlihlerden olmak isteyen insanların taşınması gereken özellikler arasında ayet ve hadislerde belirtilen “*gurura kapılarak insanlara burun kıvırmaz, böbürlenerek yürümez,*⁴²⁷ *yürüyüşlerinde ölçülü olur, seslerini yükseltmezler.*”⁴²⁸ özellikleri de bulunmaktadır. Gurur ve kibir toplumda görülen en büyük hastalıklardandır. Ayetlerde özellikle dini veya dünyevi anlamda kendisi kemale ermiş olup başkalarının da kemaline vesile olmaya çalışanların gurura kapılarak insanlardan yüz çevirmesi, toplum içinde saygı ve değer bekleyerek burnu havada yürümesi yasaklanmıştır.⁴²⁹ Böyle davrananların toplumda seilmeyeceğinin yanı sıra Allah’ın da sevmeyeceğinin bildirilmesi İslâm’ın insan onuruna verdiği önemi göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de “*Müslüman kardeşini küçük görmesi kişiye kötülük olarak yeter.*”⁴³⁰ buyurarak kibrin insanın kalbini karartacak en büyük kötülüklerden olduğunu vurgulamıştır. Bir başka hadisinde ise böbürlenmenin kötülüğüne işaret ederek “*İnsanların kendisi için ayağa kalkmasından hoşlanan kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.*”⁴³¹ buyurmuştur. İslâm dini; gurur, kibir, riya, gösteriş gibi insanları aşağılayıcı ve sınıflandırıcı özelliklere sahip kişileri şiddetle kınayarak bu özelliklerin İslâm ahlâkı ile asla bağdaşmadığını birçok kez dile getirmiştir. Sâlih bir Müslümana yakışan ise insanları küçümsemeyip, tevazu ve alçakgönüllülükle hareket etmektir.

Kişinin yürüyüşünde ölçülü olması⁴³² ile hızlı veya yavaş değil de orta hızda yürüme kastedilmemiştir. Zira kişinin işi olduğu durumda hızlı yürümesinin ya da keyfi bir durumda yavaş yürüyerek gezinti yapmasının kerih görülmesi Kur’ân üslubuna ve mantığa aykırıdır. Bir önceki ayette böbürlenerek yürümenin yasaklanmasının ardından kişinin kendini fazla tevazu ve takva sahibi gibi göstererek yavaş ve ölgün bir şekilde de

⁴²⁷ Lokmân, 31/18.

⁴²⁸ Furkan, 25/63; Lokmân, 31/19.

⁴²⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 143-144; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, VIII, 308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 497-498; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 586-587; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 203; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 331; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1852; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 311.

⁴³⁰ Müslim, *Sahîh*, IV, 1986, no: 2564.

⁴³¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 358, no: 5229; Bu rivayet Elbânî’ye göre sahihtir.

⁴³² Lokmân, 31/19.

yürümeyip iki aşırı uç arasında orta bir halde yürümesi kastedilmektedir.⁴³³ Hz. Peygamber (s.a.s) her konuda olduğu gibi bu konuda da insanlara ölçülü olmayı tavsiye etmiş ve “Allah bana mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi, birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti.”⁴³⁴ buyurmuştur. Sâlih bir kula yakışan kibir ve tevazu gösterişinden uzak asil ve mütevazı bir tavır sergilemektir. Yine sâlih bir kul konuştuğunda sesini ortama ve duruma göre ayarlamalı aşırı sert ve kaba bir konuşma tonundan kaçınmalıdır. Ayetin⁴³⁵ sonunda hiddet, bağırma ve kabalık içeren bir sesle konuşma, seslerin en çirkini olan eşeklerin sesine benzetilerek bu davranış mübalağalı bir şekilde kınanmış ve Allah’ın bu davranışı sevmediği ifade edilmiştir. Zikredilen özellikler dikkate alındığında İslâm ahlâkına uygun yaşayan sâlih bir Müslümanın sahip olduğu bu özellikler tüm dünyada kabul edilen evrensel değerlere uygun olan ve ahlâki ölçülere göre yaşamak isteyen herkes tarafından yapılması tavsiye edilen özelliklerdir. Günümüzde Müslümanlara düşen en önemli vazife İslâm’ın evrenselliğini ve kuşatıcılığını tüm dünyaya göstermek olmalıdır.

Sâlih bir kulun sahip olması gereken diğer bir haslet ile adaletli olup “ortaklık ilişkileri olanlara haksızlık etmemesidir.”⁴³⁶ Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Dâvûd’un kıssasının anlatıldığı ayetlerde ortak bir iş yapan kişilerin nefislerine uyararak kendi çıkarlarını sağlamak adına ortaklarına haksızlık yaptıkları bildirildikten sonra ancak iman edip sâlih amel işleyenlerin böyle yapmayacağı ifade edilmiştir.⁴³⁷ Sâlih kulun asıl amacı yaptığı tüm işlerde ve kurduğu tüm ilişkilerde Allah’ın rızasına nail olmak olduğundan anlaşmazlıklara düşüp haksızlık yapması düşünülemez. Ayetin devamında ortaklarına haksızlık etmeyen sâlih kulların azlığı belirtilerek kişinin kendi aleyhine bile olsa adaletten yana davranmasının önemine ve güçlüğüne vurgu yapılmıştır.

Yüce Allah; ahiretteki mükâfatların önüne geçirmede, adalet ve güvenden ayrılmadığı sürece Müslümanların rızıklarını temin etmesi için yeryüzünde çalışmasını

⁴³³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 293-295, XX, 145-147; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, VIII, 308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 291, 497-498; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 480-481, 586-587; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 110-111, 203; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 331-332; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1852; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 311.

⁴³⁴ Müslim, *Sahîh*, IV, 2198, no: 2865.

⁴³⁵ Lokmân, 31/19.

⁴³⁶ Sâd, 38/24.

⁴³⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 179-181; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, VIII, 618; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 87; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 383-385; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 504-505.

ve ticaret yapmasını meşru görmüş,⁴³⁸ ticaret yaparken uyulması gereken düsturları açıklamıştır.⁴³⁹ Kişinin her işte olduğu gibi ticaretle de haksızlık yapması, adaletten ve güvenden uzaklaşması, insanları kandırarak kendi çıkarlarını gözetmesi Müslüman ahlâkıyla bağdaşmayan bir durumdur. Toplumsal değerlere aşırı önem veren İslâm dininin ticaretle güven duygusunu zedeleyecek davranışlara göz yumması düşünülemeyeceğinden Müslümanlar bu konuda kesin bir şekilde uyarılmıştır.

Hadislerde de ticaretle uğraşan Müslümanların sahip olması gereken ahlâki özelliklere değinilmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde *“Güvenilir ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli; peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdir.”*⁴⁴⁰ buyururken bir başka hadiste *“Kıyamet günü tüccarlar günahkârlar olarak diriltileceklerdir. Ancak Allah’tan korkanlar, iyilik yapanlar ve doğruluktan ayrılmayanlar müstesna.”*⁴⁴¹ demiştir. Ticaret ehlinin dürüst olması gerektiğine dair bir diğer rivayet ise Hz. Peygamber’in pazarda bir yiyecek çuvalına elini daldırması, elinin ıslanması ve satıcının yağmur ıslattı demesi üzerine *“Bu yaşlığı üste getirip herkesin görmesini sağlayamaz mıydın? Bizi aldatan bizden değildir.”*⁴⁴² hadisidir. Görüldüğü üzere satıcının malındaki kusuru gizlemesi, müşteriye karşı şeffaf olmaması ağır bir şekilde kınanmış, bu davranışın Müslüman ahlâkıyla örtüşmediği dile getirilmiştir. Ticaretle alakalı dürüst ve güvenilir olunması gereken bir diğer husus ise borç ödemedir. Kişi birinden borç aldığı zaman borcunu zamanında ve eksiksiz olarak geri ödemekle yükümlüdür. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber *“Sizin en hayırlınız borcunu en iyi şekilde ödeyendir.”*⁴⁴³ buyurarak Müslümanları borç konusunda da hassas olmaya teşvik etmiştir. Toplumsal bir düzen içerisinde yaşayan her insanın sahip olması gereken özelliklere çok önem veren İslâm dini, bu konudaki emir ve yasaklara dikkat eden Müslümanların sâlihlerden olacağını, bu dünyada güvenilir olarak iyilikle anılacağını ve cennette de iyi mertebelere sahip olacağını bildirmiştir.

⁴³⁸ Bakara, 2/198; Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/24; Cuma, 62/10-11.

⁴³⁹ Bakara, 2/282; Mutaffifîn, 83/1-3.

⁴⁴⁰ Tirmizî, Sünen, III, 507, no: 1209; Tirmizî bu rivayete hasen demiştir. Elbânî ise zayıf olduğu görüşündedir.

⁴⁴¹ Tirmizî, Sünen, III, 507, no: 1210; Tirmizî bu rivayete hasen sahih demiştir. Elbânî ise zayıf olduğu görüşündedir.

⁴⁴² Müslim, Sahih, I, 99, no: 102; Tirmizî, Sünen, III, 598, no: 1315; Tirmizî bu rivayete hasen sahih demiştir. Elbânî de sahih olduğu görüşündedir.

⁴⁴³ Buhârî, Sahih, III, 99, no: 2305; Müslim, Sahih, III, 1224-1225, no: 118, 120.

Sâlih kullar “yeryüzünde fesat çıkarmazlar.”⁴⁴⁴ Ayette yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan, her türlü günaha ve pislığe batmaktan imtina etmeyen fâsiklarla, Allah’ın rızasını kazanmak için dünya hayatının nimetlerinden ve güzelliklerinden vazgeçen, her türlü musibet ve belaya katlanarak iyilik etmeye devam eden sâlih kulların asla bir olmayacağı ifade edilmiştir. Uğradıkları haksızlıklara ve yaşadıkları imtihanlara rağmen yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan sâlih kulların mükâfatlarını fazlasıyla alacakları bildirilerek ilâhi adaletin her şeyin üstünde olduğu vurgulanmıştır.⁴⁴⁵ Sâlih kullar halk içindeki fesat ve bozgunculara karşı toplumun ıslahı için çalışır, yıkıcı değil yapıcı olur, barışı tesis etmek için çabalarlar. Hz. Peygamber bir hadisinde “Size oruçtan, zekâtтан, sadakadan daha faziletli bir amel haber vereyim mi? Evet denilince, O iki kişinin arasını düzeltmektir, iki kişinin arasını bozmak (ise usturanın kılı kazıdığı gibi dini kökünden söken) bir kazıyıcıdır.”⁴⁴⁶ buyurarak fesatlığın kötülüğüne, ıslah ediciliğin de iyiliğine işaret etmiştir. Müslümanlar İslâm’ın mükemmelliğini tüm dünyaya yaşayarak ve anlatarak gösterebildiğinde ve toplumun birliğine ve düzenine bu kadar çok önem veren İslâm dininin ilkelerine göre hareket edildiğinde dünyada evrensel ahlâki düzenin sağlandığı görülecektir.

Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetinde ifade edilen ve sâlih bir kulda bulunması gereken özelliklerden biri de anne babaya iyi davranmak, saygılı olmak, itaat etmektir.⁴⁴⁷ Ahkaf sûresi 15. ayette annenin evladını dünyaya getirirken çektiği sıkıntılardan bahsedilmiş, anne babanın çocuklarının üzerinde hakları olduğuna vurgu yapılarak çocukların da anne babalarına hem bu dünya için hem de ahiret için iyi amellerde ve dualarda bulunmaları istenmiştir.⁴⁴⁸ Hz. Peygamber’in (s.a.s) “*Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna bağlıdır. Rabbin öfkesi ise anne babanın*

⁴⁴⁴ Sâd, 38/28.

⁴⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 190; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 622; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 90 Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 388; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V, 70; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 2003; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 506-507.

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 280, no: 4919; Elbânî bu rivayetin sahih olduğu görüşündedir.

⁴⁴⁷ İsrâ, 17/23-25; Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/14; Ahkâf, 46/15.

⁴⁴⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXII, 111-114; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, IX, 245; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 302-303; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVIII, 14; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VII, 257-259; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V, 350; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 2151; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 712.

öfkesine bağlıdır.”⁴⁴⁹ hadisi kişinin ebeveynlerine karşı sevgi ve saygılı olarak onların rızasını almaya çalışmasının önemini göstermektedir.

H. Peygamber’in mağarada mahsur kalan üç kişiye dair anlattığı ve *mağara kıssası*⁴⁵⁰ olarak bilinen hadisin son kısmında ise mahsur kalanlardan biri; ihtiyar olan anne babasının hizmetlerine çok önem verdiğini, onların ihtiyaçlarını gidermeden çocuklarının ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamadığını, onların uyuduğu bir gün yemeklerini hazır edip uyanana kadar başlarında beklediğini anlatmış ve “Allah’ım bu yaptığım sâlih bir amelse ve senin rızanı kazanmak için yapmışsam bu belayı başımızdan uzaklaştır.” diyerek niyazda bulunmuştur. Bunun üzerine kapı açılmış ve mağaradan çıkabilmişlerdir. Hadiste anlatılan kıssada da görüleceği üzere anne babaya hürmet etmek, onlara ikram ve hizmette bulunmak evladın anne babasına karşı yapması gereken görevlerdendir ve sâlih amellerdendir. Kişi hem Allah’ın rızasını kazanmak hem anne babasının duasını almak hem de sâlih bir kul olabilmek için bu konuya çok önem vermeli, anne babasının hizmetlerinde kusur etmemelidir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise anne babaların sâlih ve hayırlı bir evlat yetiştirmeye özen göstermeleridir. Nitekim sâlih olarak yetişen bir evlat anne babası yaşlandığında onlara sevgi ve saygıda kusur etmeyecektir. H. Peygamber; “*İnsan öldüğü zaman bütün amelleri ondan kesilir. Fakat sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden sâlih bir evlat müstesna.*”⁴⁵¹ buyurarak öldükten sonra da sevap yazılmasına vesile olan durumlar arasında hayırlı sâlih evladın varlığını zikretmiştir. Kişi; Müslümanlar için çok büyük bir nimet olan bu durumun farkına vararak evlat yetiştirmeye çok önem vermeli, küçüklüğünden itibaren çocuğunun faydalı ve hayırlı bir evlat olması için gayret sarf etmeli, bu konuda yapılması gereken maddi ve manevi hizmetlerden kaçınmamalıdır. Böyle yetiştirilen bir evlat da sâlihlerden olacağından hem anne babasına karşı iyi davranacak hem de onların vefatından sonra sevap kapılarının kapanmamasına vesile olacaktır.

⁴⁴⁹ Tirmizî, *Sünen*, IV, 310, no: 1899; Tirmizî bu rivayete sahih demiştir. Elbânî de sahih olduğu görüşündedir.

⁴⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, III, 91, no: 2272, IV, 172, no: 3465; Müslim, *Sahih*, IV, 2099, no: 2743.

⁴⁵¹ Müslim, *Sahîh*, III, 1255, no: 1631; Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 117, no: 2880.

3.2. Sâlih Olarak Nitelenen Kişiler ve Özellikleri

Yüce Allah insanlık tarihi boyunca insanlara yol göstermesi için kitap ve peygamberler göndermiştir. İnsanların dünyada nasıl yaşayacaklarına, toplum içinde sahip olması gereken davranışların ne olduğuna, dünya ve ahiret mutluluğu için neler yapılması gerektiğine dinlerin esas kaynaklarından ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda en son indirilen, evrensel ahlâki ilkelere sahip kıyamete kadar bozulmadan sürecek olan İslâm dini; insanların taşınması gereken özellikleri en mükemmel şekilde açıklamaktadır. Son dinin esaslarına uyarak yaşayan Müslüman bir kulun; evrensel değerlerin İslâm'ın öğretilerinde olduğunu tüm dünyaya göstermesi için sâlihlerden olması ve belli vasıflara sahip olması gerekmektedir.

Bu bölümün bir önceki başlığında ayet ve hadislerde zikredilen, sâlih bir kulun sahip olması gereken özellikler tespit edilmiştir. Bu başlıkta da ayet ve hadislerde sâlih olduğu zikredilen kulların hangi özelliklere sahip olduğu incelenecek, bu kişiler gibi sâlih olmak için yapılması gerekenler belirlenecektir.

3.2.1. Sâlih Olarak Nitelenen Peygamberler

Muhakkak ki Yüce Allah'ın kullarını hidayete erdirmesi için görevlendirdiği peygamberler; sahip olunması gereken tüm vasıflara sahip, dini ve insani açıdan kemâle ermiş kişilerdir. İçinde bulunduğu halkın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayıp hidayete ulaştırmak için çabalayan peygamberlerin, insanlara aşılacak istediği özelliklere sahip olmaması düşünülemez. Bu bakımdan tüm peygamberlerin sâlih kullar olduğu, evrensel ahlâki değerlere sahip olduğu ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerin kiminin kiminden üstün kılındığı, bazısının da derecelerle yükseltildiği bildirilmektedir.⁴⁵² Tüm peygamberler kendilerine verilen elçilik görevini eksiksiz yerine getirme, haramlara bulaşmama, iman ve fazilet bakımından örnek olma, doğruluk, fetanet, ismet, bedenlen sağlıklı olma gibi vasıflara sahiptir. Ayetlerde belirtilen üstünlük her birinin kendine özgü ilmi ve manevi farklılıklarının olmasıdır. Nitekim yüce Allah; Hz. İbrahim'i kendisine dost edindiğini,⁴⁵³ Hz. Mûsâ ile konuştuğunu,⁴⁵⁴ Hz. Süleyman ve Hz. Dâvûd'a saltanat ve

⁴⁵² Bakara, 2/253; İsrâ, 17/55.

⁴⁵³ Nisâ, 4/125.

⁴⁵⁴ A'râf, 7/143.

ilim verdiğini,⁴⁵⁵ Hz. İsa'yı babasız yarattığını,⁴⁵⁶ Hz. Muhammed'i âlemlere rahmet olarak gönderdiğini⁴⁵⁷ bildirmiştir.⁴⁵⁸ Görüldüğü gibi peygamberlerin, peygamberliğe has temel özellikleri bir olmakla beraber hepsinin tek tip bir yaşantısı olmayıp farklı üstünlükleri bulunmaktadır. Yüce Allah, peygamberlerin derece derece olduğunu bildirdiği gibi müminlerin de peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine iman etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴⁵⁹ Müminler; tüm peygamberlerin Allah tarafından gönderilen elçiler olduğunu, Yahudi ve Hıristiyanların yaptığı gibi sadece kendilerine gönderilen peygamberlere değil hepsine inanmaları gerektiğini bilmelidir.⁴⁶⁰

Yüce Allah'ın insanlara hidayet rehberi olmaları için gönderdiği peygamberler; iman, itaat, ismet ve fazilet bakımından insanların en üstünü olmalarına rağmen Allah'a dua ve yakarıшта bulunmayı ihmal etmemiş, Allah'tan bağışlanma ve çeşitli güzellikler dilemişlerdir.⁴⁶¹ Peygamberlerden Hz. İbrahim,⁴⁶² Hz. Yûsuf⁴⁶³ ve Hz. Süleyman⁴⁶⁴ ise sâlihlerden olmak için Allah'a dua etmişlerdir. Peygamberlik, bir kulun dünya hayatında sahip olabileceği en yüksek merteye olmasına rağmen adı geçen peygamberlerin “...beni sâlih kulların arasına kat...” şeklinde dua etmeleri; sâlih kul olup cennete girmenin kişinin yaptığı iyi amellerle değil Allah'ın rahmeti ile olacağını bilmelerindendir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s) de “‘Hiç kimse kendi ameli ile cennete giremez.’ buyurmuş, ‘Sen de mi ya Resulallah?’ diye sorduklarında da ‘Evet, Umulur ki Allah beni rahmeti ile sarmış olsun.’”⁴⁶⁵ şeklinde cevap vererek peygamber dahi olsa kulun Allah'ın rahmetine muhtaç olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶⁶

Müfessirlere göre peygamberler sâlihler arasına katılma duasıyla hem bu dünyada hem de ahirette iyi insanlarla beraber olmayı dilemişlerdir. Sâlih kulların

⁴⁵⁵ Enbiyâ, 21/79.

⁴⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

⁴⁵⁷ Enbiyâ, 21/107.

⁴⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 378; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 297; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 521-522; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 135-136, 271-275; III, 428-429.

⁴⁵⁹ Bakara, 2/136, 285.

⁴⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 109; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 195-196; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 71-72; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 135-136.

⁴⁶¹ Bakara, 2/128; Hûd, 11/47; İsrâ, 17/80; Enbiyâ, 21/89.

⁴⁶² Şuarâ, 26/83.

⁴⁶³ Yûsuf, 12/101.

⁴⁶⁴ Neml, 27/19.

⁴⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 98, no: 6463; Müslim, *Sahîh*, IV, 2169, no: 2816.

⁴⁶⁶ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 549; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 101; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1750-1751.

arasına katılarak sâlihlerden olmak, dünyada sâlih işler yapmakla mümkündür. Peygamberlerin kendi mertebelerinden üstün bir mertebe olarak gördüğü sâlihlik mertebesine ulaşan kullar; kâmil bir sâlih olup Allah’a hiçbir şekilde isyan etmez, günahlara asla yeltenmezler. Her durumda itidal ve dengeyi koruyarak hareket eder, aşırıya kaçmazlar. Bazı müfessirler ise peygamberlerin sâlihler arasına katılma duası ile kendilerinden önceki peygamberlerin sahip olduğu mükâfat ve mertebelere ulaşarak o peygamberler gibi sâlihlerden olmayı ve onların arasına katılmayı kastettiklerini ifade etmiştir.⁴⁶⁷

Müslümanlar yaşantıları ile kendilerine örnek olan peygamberlerin dualarını da örnek almalı, dünyada ve ahirette sâlihlerden olmak için çabalamalıdır. Allah tarafından elçilikle görevlendirilen, cennetle müjdelenen peygamberlerin dahi sâlihlerden olarak cennete girme endişesi taşıması; Müslümanların bu konuda ne kadar hassas olması gerektiğini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu sebeple Müslüman bir kul yaşantısını peygamberlerin bile ulaşmak istediği sâlihlik mertebesine ulaşabilecek şekilde düzenlemeli hem bu dünyada hem de ahirette sâlihlerle olabilmek için her türlü gayreti göstermekten asla geri durmamalıdır.

Her ne kadar tüm peygamberler sâlih kişiler olsa da Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah’ın sâlihlerden olduğunu özellikle belirttiği peygamberler de bulunmaktadır. Aşağıda Müslümanların sâlih peygamberler gibi olmak için hangi özelliklere sahip olması gerektiğini belirlemek adına, ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen peygamberlerin hangi özelliklere sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hz. Nuh; Kur’ân-ı Kerim’de “*mümin kullardan ve sâlihlerden peygamber*”⁴⁶⁸ olarak anılan ve sadece peygamberlikten sonraki yaşamından bahsedilmesine rağmen diğer peygamberlere göre çok zikredilen, “ülü’l-azm”⁴⁶⁹ olarak adlandırılan ve resullerin en büyükleri olan beş peygamberden biridir. Kur’ân’da Hz. Nuh’un tevhid

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 440; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 507, III, 320; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 518, XXIV, 514-515, 549; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, VI, 133; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 37, 101; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1726, 1315, 1750-1751.

⁴⁶⁸ Sâffât, 37/78-81; Tahrîm, 66/10.

⁴⁶⁹ Ahkâf, 46/35.

mücadelesini anlatan ve kendi adını taşıyan bir sûre bulunmakla beraber kırk üç yerde ismen zikredilmiş ve yirmi sekiz sûrede hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁷⁰

Putperest olan kavmini Allah'a kulluğa ve tevhid inancına davet etmek⁴⁷¹ için Allah tarafından kavmine uyarıcı bir peygamber⁴⁷² olarak gönderilen ve uzun yıllar⁴⁷³ tebliğde bulunan Hz. Nuh'a zalim, azgın ve fasık olan kavmi⁴⁷⁴ inanmayıp delilik⁴⁷⁵ ve yalancılıkla⁴⁷⁶ suçlayarak taşlamakla tehdit etmiştir.⁴⁷⁷ Hz. Nuh, sabır ve çabalarına⁴⁷⁸ rağmen şirkten vazgeçmeyen kavmi için Allah'tan yardım dileyerek yakarıшта bulunmuş⁴⁷⁹ ve duası kabul edilerek⁴⁸⁰ kavminin tufan ile helak olacağı,⁴⁸¹ kendisi ile beraber inananların kurtulması⁴⁸² için bir gemi yapması⁴⁸³ bildirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de uzunca anlatılan ve "Nuh Tufanı" olarak bilinen tufan gerçekleştiği sırada Hz. Nuh oğluna inanmasını ve gemiye binmesini teklif etmiş,⁴⁸⁴ oğlu ise inanmayı reddederek boğulanlardan olmuştur.⁴⁸⁵ Bunun üzerine Hz. Nuh, daha önce ailesi ve iman edenlerin kurtulacağını bildiren ayetlere⁴⁸⁶ binaen oğlunun ailesinden olduğunu ve Allah'ın vaadinin hak olduğunu dile getirerek oğlunun kurtulması için dua etmiştir.⁴⁸⁷ Fakat Allah, Hz. Nuh'a oğlunun "gayrı sâlih amel" yaptığını ve ailesinden olmadığını bildirerek hakkında bilgisi olmayan şeyleri istememesi konusunda öğüt vermiştir.⁴⁸⁸

⁴⁷⁰ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33:224-227; Muhammed Aruçi, "Ülû'l-azm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:294-295.

⁴⁷¹ Yûnus, 10/71; Hûd, 11/25-26; Şuarâ, 26/106-108.

⁴⁷² Âl-i İmrân, 3/33; Hûd, 11/25; Şuarâ, 26/115; Nûh, 71/1.

⁴⁷³ Ankebût, 29/14.

⁴⁷⁴ Zâriyât, 51/46; Necm, 53/52.

⁴⁷⁵ Mü'minûn, 23/25; Kamer, 54/9.

⁴⁷⁶ A'râf, 7/64; Yûnus, 10/73; Hac, 22/42; Şuarâ, 26/105; Mümin, 40/5; Kâf, 50/12.

⁴⁷⁷ Şuarâ, 26/116.

⁴⁷⁸ Hûd, 11/28-31; Nûh, 71/1-20.

⁴⁷⁹ Mü'minûn, 23/26; Şuarâ, 26/117-118; Kamer, 54/10; Nûh, 71/26-28.

⁴⁸⁰ Sâffât, 37/75.

⁴⁸¹ A'râf, 7/64; Hûd, 11/37-40; Furkân, 25/37.

⁴⁸² A'râf, 7/64; Yûnus, 10/73; Şuarâ, 26/119; Ankebût, 29/15.

⁴⁸³ Hûd, 11/37; Mü'minûn, 23/27.

⁴⁸⁴ Hûd, 11/42.

⁴⁸⁵ Hûd, 11/43.

⁴⁸⁶ Hûd, 11/40; Enbiyâ, 21/76; Mü'minûn, 23/27; Sâffât, 37/76.

⁴⁸⁷ Hûd, 11/45.

⁴⁸⁸ Hûd, 11/46.

Allah, Hz. Nuh'un soyunu baki kıldığını,⁴⁸⁹ peygamberlerin onun soyundan geldiğini⁴⁹⁰ ve yeryüzünde kendisine şerefli bir isim bırakıldığını bildirmiştir.⁴⁹¹

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Nuh'un hidayete erdirilen,⁴⁹² muhsin,⁴⁹³ mümin,⁴⁹⁴ çok şükreden,⁴⁹⁵ ve sâlihlerden⁴⁹⁶ olduğu bildirilmektedir. Kendisine peygamberlik verilerek lütuf ve hidayette bulunulan Hz. Nuh; iman ederek iyi işler yaptığı, itaat ve kulluktan geri durmadığı, başına gelenlere sabrettiği için soyunun dünyada kalıcı kılınması ile mükâfatlandırılmış; tüm insanlar tarafından iyilikle anılacağı bildirilmiş ve bütün âlemlerde selam ile şerefendirilmiştir.⁴⁹⁷ Uzun yıllar peygamberlik yapmasına rağmen kavmi tarafından reddedilen, çok az kişinin tasdik ettiği Hz. Nuh, sabretmekten ve şükretmekten asla vazgeçmemiş, peygamberliğini gerektiği gibi yaparak Allah'a itaat etmiş bu sebeple de şükrediciliği kendi soyundan gelen tüm insanlığa örnek gösterilmiştir.⁴⁹⁸ Hz. Nuh ve Hz. Lût'un sâlih kullardan olduğunun ifade edildiği Tahrîm sûresi 10. ayette ise kendilerine ihanet ederek iman etmeyen eşlerini peygamber olsalar dahi kurtaramadıkları anlatılarak Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki kâfirlere, müminlere ve peygamber hanımlarına kişinin ancak iman ve ameline göre muamele göreceği mesajı verilmiştir. Ayette peygamberlerin sâlih olarak zikredilmesi ile kişinin Allah katında değerinin ancak sâlihliğine göre olacağına, sâlih olmaları sebebiyle en üst mertebeye sahip olsalar dahi bu özellikleri ile en yakınlarına bile ayrımcılık yapamayacaklarına işaret edilmektedir.⁴⁹⁹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) uzak akrabasından en yakını olan kızı Hz. Fatıma'ya kadar akrabalarını sayarak “*Nefislerinizi*

⁴⁸⁹ Sâffât, 37/77.

⁴⁹⁰ En'âm, 6/84; Meryem, 19/58; Sâffât, 37/83; Hadîd, 57/26.

⁴⁹¹ Sâffât, 37/78.

⁴⁹² En'âm, 6/84; Meryem, 19/58.

⁴⁹³ Sâffât, 37/80.

⁴⁹⁴ Sâffât, 37/81.

⁴⁹⁵ İsrâ, 17/3.

⁴⁹⁶ Tahrîm, 66/10.

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI, 58-60; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VIII, 570-571; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 48-49; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 339-340; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VII, 19-20; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 25; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1984; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 474-475.

⁴⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII, 353-355; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 5; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 648; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 297-298; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 43; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 79; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1438.

⁴⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 497-499; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, X, 95-97; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 571-572; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 574-575; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, 192; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 2387-2388; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 336-337.

(İslâm'a girerek) satın alınız. Ben Allah'ın azabından hiçbir şeyi sizden def edemem.”⁵⁰⁰ buyurmuş, kurtuluşun ancak iman ve sâlih amelle olacağını belirtmiştir.

Hız. Nuh'un tebliğ mücadelesi, Allah'ın birliğini ve tekliğini kavmine anlatma çabası, peygamberlik görevini yerine getirirken yaşadığı sıkıntılara sabretmesi, ailesi ile imtihan olmasına rağmen Allah'a itaatten ve saygıdan geri durmaması ve her durumda şükredenlerden olması sâlihlerden bir peygamber olmasını sağlamıştır. Bu sebeple sâlih bir kul olmak isteyen mümin; Hız. Nuh'un hayatını örnek alarak yaşantısını düzenlemeli, başına gelen her türlü sıkıntıya rağmen sabretmekten ve İslâm dinini yaymaya çalışmaktan geri durmamalı, dünyada en büyük imtihan vesilesi⁵⁰¹ olan ailesi ile imtihan edildiğinde dahi Hız. Nuh gibi sabrederek isyan etmemeli ve her durumda Allah'a şükretmekten vazgeçmemelidir.

Sâlihlerden olduğu belirtilen bir diğer peygamber Hız. İbrahim ise üç semavi dinde de kutsal, değerli ve ata olarak kabul edilmiş, hayatı ve peygamberliği hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de “dünyada iyilik verilen, ahirette de sâlihlerden olan peygamber”⁵⁰² şeklinde anılan Hız. İbrahim; müşriklerle verdiği mücadele, tevhid inancını ikame etme gayreti, ailesi ve kişilik özelliklerinden çokça bahsedilmiş ülü'l-azm⁵⁰³ peygamberlerdendir.⁵⁰⁴ Hız. İbrahim henüz küçük yaşta iken dinî bir endişe taşıyarak gök cisimlerini temsil eden putlara tapan kavminin tutumunu eleştirip yaratıcıyı aramış, gelip geçici şeylerin ilah olamayacağını görerek her şeyi yoktan var eden ve bir olan yaratıcıya sığınıp müşriklerden olmadığını söylemiştir.⁵⁰⁵ Yüce Allah; Hız. İbrahim'e peygamberlikten önce de rüşdünün yani doğru düşünme ve doğru hareket etme yeteneğinin verildiğini bildirmiş⁵⁰⁶ ve “Bana teslim ol” buyurmuştur. Hız. İbrahim de “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” diyerek davete icabet edip peygamber olmuştur.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ Buhârî, *Sahîh*, IV, 6, no: 2753.

⁵⁰¹ Âl-i İmrân, 3/14; Enfâl, 8/28; Tegâbün, 64/15.

⁵⁰² Nahl, 16/122; Ankebût, 29/27.

⁵⁰³ Ahkâf, 46/35.

⁵⁰⁴ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:266, 269; Muhammed Aruçi, “Ülü'l-azm”, 294-295.

⁵⁰⁵ En'âm, 6/74-79.

⁵⁰⁶ Enbiyâ, 21/51.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/131.

Allah; Hz. İbrahim'in davete hemen icabet ettiği ve yaratıcısına gönülden teslim olup O'nun varlığını ve birliğini tanıyarak yalnız O'na kulluk ettiği için dünyada seçkin kılınanlardan ahirette de sâlihlerden olacağını bildirmiş, kendisine cahilce kötülük edenden başka kimsenin onun dinini reddetmeyeceğini buyurmuştur.⁵⁰⁸ Kur'ân-ı Kerim'de hayatı,⁵⁰⁹ kavmi ile yaşadığı tevhid mücadelesi⁵¹⁰ ve oğlu İsmail ile birlikte Kabe'yi inşa etmesi⁵¹¹ uzunca anlatılan Hz. İbrahim'i; Yahudi ve Hristiyanların kendi dinlerinden görmesi kınanarak onun Hanif bir Müslüman olduğu ve ona en yakın olanların Hz. Muhammed'in (s.a.s) dinine uyanlar olduğu bildirilmiştir.⁵¹²

Hadislerde Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hz. İbrahim'den (a.s) sıklıkla bahsettiği görülmektedir.⁵¹³ Nitekim Hz. Peygamber sahip olduğu üstün özellikler sebebiyle Hz. İbrahim'i kendisine yakın görmüş ve *"Her peygamberin diğer peygamberlerden bir dostu vardır. Benim dostum ise atam ve Rabbimin dost edindiği İbrahim'dir."*⁵¹⁴ buyurarak ona olan sevgi ve bağlılığını dile getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine 'Ey yeryüzünün en hayırlısı!' diye seslenen bir sahabiye *"Bu söylediğin İbrahim'dir."*⁵¹⁵ şeklinde cevap vererek Hz. İbrahim'in şahsiyetinin büyüklüğüne işaret etmiştir.

Hz. İbrahim'in ilerleyen yaşına rağmen hiç çocuğu olmadığından Rabbinden sâlihlerden olacak bir evlat isteyerek dua etmesi⁵¹⁶ üzerine Allah duasını kabul ederek akıllı ve huyu güzel bir erkek çocuğu olacağını müjdelemiştir.⁵¹⁷ Daha sonra Hz. İbrahim çocuğunu kurban etmekle imtihan edilmiş, çok arzu ettiği evladını isyan etmeden ve nefesine yenik düşmeden Allah yolunda kurban etmeye razı olmuş ve imtihanı kazananlardan olmuştur. Bunun üzerine Allah, kurban etmesi için koç göndermiş ve oğlunu Hz. İbrahim'e bağışlamıştır.⁵¹⁸

⁵⁰⁸ Bakara, 2/131.

⁵⁰⁹ Hûd, 11/69-76; İbrâhîm, 14/37; Hicr, 15/51-60; Meryem, 19/49; Enbiyâ, 21/71; Ankebût, 29/26, 31-32; Sâffât, 66/97-112.

⁵¹⁰ Enbiyâ, 21/57-70; Sâffât, 37/88-96.

⁵¹¹ Bakara, 2/125-127; Âl-i İmrân, 3/96; İbrâhîm, 14/35, Hac, 22/26-27.

⁵¹² Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/65-68, 95; Nahl, 16/120, 123.

⁵¹³ Buhârî, *Sahîh*, IV, 141-147; Müslim, *Sahîh*, IV, 1839-1840.

⁵¹⁴ Tirmizî, *Sünen*, V, 223, no: 2995; Tirmizî bu rivayete sahih demiştir. Elbânî'ye göre de rivayet sahihtir.

⁵¹⁵ Müslim, *Sahîh*, IV, 1839, no: 2369.

⁵¹⁶ Sâffât, 37/100.

⁵¹⁷ En'âm, 7/84; Hûd, 11/69-71; Hicr, 15/53-55; Enbiyâ, 21/72; Sâffât, 37/101.

⁵¹⁸ Sâffât, 37/102-107.

Hız. İbrahim'in çocuk isterken sâlihlerden olması için dua etmesi, evlat sahibi olmak isteyen anne babalara örnek olmalıdır. Zira çocuğun iyi bir insan olmasında yetiştirme tarzının çok önemli olmasının yanı sıra fitrat, karakter ve ahlâki özellikler bakımından iyi huylu ve sâlih olması da çok önemlidir. Kişinin karakteri ve fitrat özellikleri Allah'ın yaratmasıyla olduğundan anne-babaya düşen görev, evlat sahibi olmadan önce ve sonra evladının sâlihlerden olması için dua etmesidir. Evlat insanın dünyadaki imtihan vesilelerinin en büyüğüdür.⁵¹⁹

Genellikle dünya nimetleri arasında evlat sevgisi nimet ve sevgilerin en büyüğü kabul edildiğinden en büyük imtihan sebebi de evlatlar olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de çok geç sahip olduğu evladını en ağır imtihan olan kurban etmekle imtihan olunan Hz. İbrahim'in tutum ve davranışı tüm ebeveynlere örnek olmalı, evlat dahi olsa hiçbir şeyin Allah'ın rızası ve emrinden önemli olmadığı bilinmelidir. Yüce Allah, *"Sizi bize yaklaştıracak olan ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama dünya ve ahiret için sâlih amel işleyenler başka..."*⁵²⁰ buyurmuştur. Hz. İbrahim de bu davranışıyla imtihanı kazananlardan olmuş, Allah katında mümin ve iyi kullardan kabul edilerek kendisine tüm nesillerin esenlik dilemesi sağlanmıştır.⁵²¹ Günümüzde de evlat sahibi olanlar, Allah'tan gelen her türlü imtihana katlanıp hem bu dünyada hem de ahirette iyilerden olacak sâlih bir evlat yetiştirmeye çalışarak Hz. İbrahim'in sahip olduğu övgülere mazhar olmaya çalışmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de sâlihlerden⁵²² olduğu bildirilen Hz. İbrahim'in kişilik özelliklerinden de sıkça bahsedilmiştir. Hz. İbrahim; Allah'ın dostu,⁵²³ insanlar arasından seçilmiş⁵²⁴ ve önder olan,⁵²⁵ çok dua eden,⁵²⁶ şükredici,⁵²⁷ özü sözü doğru olan,⁵²⁸ ağırbaşlı, çok duygulu, yumuşak huylu, varlığını Allah'a adayan,⁵²⁹ itaat eden muvahhid,⁵³⁰ ihlas sahibi⁵³¹ ve insanlar için güzel örnekler bulunan hidayet sahibi bir

⁵¹⁹ Bakara, 2/155; Enfâl, 8/28; Tegâbün, 64/15.

⁵²⁰ Sebe', 34/37.

⁵²¹ Sâffât, 37/108-111.

⁵²² Bakara, 2/130; Nahl, 16/122.

⁵²³ Nisâ, 4/125.

⁵²⁴ Bakara, 2/130; Âl-i İmrân, 3/33; Nahl, 16/121-122; Meryem, 19/58.

⁵²⁵ Bakara, 2/124; Nahl, 16/121.

⁵²⁶ Bakara, 2/126-129; İbrâhîm, 14/35-41; Şuarâ, 26/83-89.

⁵²⁷ Nahl, 16/121.

⁵²⁸ Meryem, 19/41.

⁵²⁹ Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75.

⁵³⁰ Nahl, 16/120.

peygamberdir.⁵³² Her ne kadar peygamber olduğu için Allah katında değeri çok olsa da Hz. İbrahim'in sahip olduğu özelliklere sahip olmaya çalışmak, mümin bir kul için Allah'ın dostu ve sâlihlerden olmaya vesile olacaktır. Bu sebeple sâlih bir kul olmak isteyen Müslüman Hz. İbrahim'in bahsedilen özelliklerini çok iyi özümseyerek davranışlarına yansıtmaya çalışmalıdır.

Allah; yalnızca kendisine kulluk ettiği, tüm işlerinde Allah'ın rızasını gözettiği, Allah'a olan sevgisini evladı ve malının önüne geçirmede, tevhid inancının temellerini sağlam bir şekilde kurduğu için Hz. İbrahim'i dost edinmiştir. Yani Hz. İbrahim'e bilhassa değer vererek onu sevmiş, razı olmuş, yardım etmiş ve dünyada önder kılmıştır.⁵³³ Müslümanlar, Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim'in dinine uyup onun ahlâki ve kişilik özelliklerini örnek alarak en güzel yolu seçebilir ve Allah'a dost olma şerefine nail olabilir.

Hz. İbrahim kendisine verilen nimetlerin Allah'tan olduğunun her zaman bilincinde olmuş, başına gelen tüm sıkıntılara rağmen şükretmekten asla vazgeçmemiştir. Hz. İbrahim'in bir diğer özelliği ise doğru sözlü olmasıdır. O hayatında, inancında ve sözlerinde doğruluktan asla ayrılmamış, kalbinde herhangi bir eğrilik olmamıştır.⁵³⁴

Hz. İbrahim, Allah'ın kendisine verdiği göreve çok sıkı bağlanmış, tevhid inancını çok iyi özümsemişti. Bu sebeple her işinde çok ağırbaşlı, vakarlı ve ölçülü davranır, sürekli niyazda bulunurdu. Hz. İbrahim, insanlara karşı çok merhametli ve şefkatli idi. Öyle ki kendisine kötülük eden kavminin ve kendisini tehdit eden babasının dahi bağışlanmasını, yaptığı kötülüklerden dolayı helak edilecek olan Lût kavmine düzelme ihtimallerine karşı mühlet verilmesini istemiştir. Hz. İbrahim, insanlara karşı her durumda merhametli ve yumuşak davranmış, azap edileceklerle karşı kalbinde derin

⁵³¹ Sâd, 38/46.

⁵³² En'âm, 7/80, 84; Nahl, 16/121; Meryem, 19/58; Sâd, 38/47; Mümtehine, 60/4.

⁵³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, 251-252; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, III, 370-371; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 569; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 230-232; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, II, 117.

⁵³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII, 316, XVIII, 202; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 591, VII, 238; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 643, III, 18; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 284, XXI, 542.

hüzün duyarak duygulanmış ve bağışlanmaları için Allah’a niyazda bulunmuştur. Bu sebeple Allah kâfirler için istiğfarda bulunmanın doğru olmadığını bildirmiştir.⁵³⁵

Hiz. İbrahim, sahip olduğu bu özellikler ile Allah katında çok şereflî bir dost olmuş, dünyada ve ahirette sâlihler arasında zikredilerek insanlara önder ve güzel bir örnek kılınmış, herkes tarafında iyilik ve selamete anılmıştır. Hiz. İbrahim’in sahip olduğu bu mazhariyetleri elde ederek sâlihlerden olmak isteyen bir mümin; Allah’ın varlığından ve birliğinden asla şüphe etmemeli, O’na ibadet, itaat ve dua etmekten asla geri durmamalı, verilen nimetlere her zaman şükrederek başına gelen sıkıntılar karşısında isyan etmeden sabretmeli, ağırbaşlı ve ölçülü olarak insanlara karşı her zaman merhametli, şefkatli ve yumuşak huylu davranmalı, doğru sözlü ve güvenilir olarak hal ve hareketleriyle çevresine örnek olmalıdır.

Kur’ân-ı Kerim’de annesi,⁵³⁶ doğumu⁵³⁷ ve ölümü⁵³⁸ hakkında birçok ayetin bulunduğu Hiz. İsâ, “ülû’l-azm”⁵³⁹ olarak adlandırılan ve resullerin en büyükleri olan beş peygamberden biridir.⁵⁴⁰ Hiz. İsâ’nın dünyaya babasız olarak gelişi,⁵⁴¹ beşikteyken konuşması,⁵⁴² büyük mucizeler göstermesi⁵⁴³ ve peygamberliği⁵⁴⁴ hakkında birçok ayet bulunmaktadır. Hiz. İsâ’ya dair tüm bu konulara değinmek bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağından burada sadece Hiz. İsâ’nın sâlihlerden oluşuna ve O’nu sâlih yapan özelliklerine değinilecektir. Yüce Allah, Hiz. İsâ’yı “dünyada da ahirette de itibarlı, Allah’a yakın kılınanlardan sâlih bir kişi”⁵⁴⁵ şeklinde tavsif ederken Hiz. Peygamber (s.a.s) de “Meryem ile oğlu dışında her ademoğluna annesinden doğduğu

⁵³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIV, 528-529; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ul-Kur’ân*, V, 494, VI, 158-159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 315, 412; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 158-160, XVIII, 377; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IV, 197-198; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 283; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1121, 1244; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, I, 403-408.

⁵³⁶ Âl-i İmrân, 3/36-37, 42, 45; Meryem, 19/20; Enbiyâ, 21/91.

⁵³⁷ Âl-i İmrân, 3/45-47, 59; Meryem, 19/17-23.

⁵³⁸ Âl-i İmrân, 3/55; Nisa, 4/157-158.

⁵³⁹ Ahkâf, 46/35.

⁵⁴⁰ Ömer Faruk Harman, “İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22:469; Muhammed Aruçi, “Ülû’l-azm”, 294-295.

⁵⁴¹ Âl-i İmrân, 3/47, 59; Nisa, 4/171; Maide, 5/72-73; Meryem, 19/17-23.

⁵⁴² Âl-i İmrân, 3/46; Meryem, 19/30-33.

⁵⁴³ Âl-i İmrân, 3/49; Maide, 5/110-115.

⁵⁴⁴ Bakara, 2/87, 253; Âl-i İmrân, 3/48-51; Maide, 5/46, 75.

⁵⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/45-46.

gün şeytan dokunur.”⁵⁴⁶ buyurarak hem Hz. Meryem’in hem de babasız dünyaya getirdiği oğlu Hz. İsa’nın tertemiz olduğunu dile getirmiştir.

Hz. İsa hakkında birçok ayet ve hadis bulunmasına rağmen onun kişilik özelliklerine, karakterine dair pek bilgi verilmemiştir. Zira mucizevi bir şekilde dünyaya gelişi, mucizeleri, ölümü ve Allah’ın oğlu değil kulu ve elçisi olması ile ön planda olan bir peygamber olduğundan Kur’ân’da da daha çok bu özellikleri üzerinde durulmuştur. Hz. İsa, Âl-i İmrân sûresi 45 ve 46. ayetlerde dünya ve ahirette itibarlı, Allah’a yakın ve sâlihlerden olarak; Meryem sûresi 31 ve 32. ayetlerde ise kutlu ve bereketli, annesine saygılı, isyankâr ve zorba olmayan şeklinde tavsif edilmiştir.

Müfessirler; Hz. İsa’nın kendisine peygamberlik ve yeni bir şariat verilmesi, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, duasının kabul olması, insanlar tarafından değer görmesi sebebiyle dünyada; Allah katında şanının yüce olması, şefaet yetkisi verilmesi, ülü’l-azm peygamberlerden olması sebebiyle de ahirette itibarlı olduğunu ifade etmişlerdir. Allah’a yakın olmasını ise Allah katında çok yüce bir mevkiye sahip ve meleklerle beraber olacağı şeklinde yorumlamışlardır. Bazı âlimler ise bu ifade ile onun göklere yükseltileceğine işaret edildiğini belirtmişlerdir. Ayetin sonunda Hz. İsa’nın sâlihlerden olduğunun belirtilmesi ise sayılan özelliklere sahip olmakla beraber işlediği bütün amelleri en uygun ve en mükemmel şekilde Allah’ın rızasını gözeterek yaptığını ifade etmek içindir. Çünkü sâlihlik mertebesi mertebelerin en üstüdür ve yapılan tüm güzellikleri kapsamaktadır.⁵⁴⁷

Hz. İsa’nın kutlu ve bereketli olması ile bütün işlerinde başarılı ve faydalı olması, insanlara öğüt vermesi, yararlı işler yapması kastedilmiştir. Annesine saygılı ifadesi ise Hz. Meryem’in zina yapmadığına ve masum olduğuna delalet eder. Zira beşikteyken konuşan ve peygamber olan bir çocuğun zani olan birine saygılı olması beklenemez. Yine anne babaya saygılı değil sadece anneye saygılı olması babasız bir şekilde dünyaya geldiğine delalet eder. Hz. İsa’nın isyankâr ve zorba olmaması ise kibirden, riyadan ve kötü huylardan uzak mütevazı, insanlara karşı kaba ve saygısızca

⁵⁴⁶ Müslim, *Sahîh*, IV, 1838, no: 2366.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, VI, 415-419; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 362-365; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, VIII, 221-225; İbn Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’âni l-Azîm*, II, 36; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli l-Kur’ân*, 274; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, I, 413-423.

davranmayan, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat eden, annesine hürmet eden bir insan olması şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁴⁸

Hız. İsa yaşamı ve tevhid mücadelesi boyunca türlü sıkıntılara maruz kalmasına rağmen Allah'a itaatten ve insanlara hakkı tebliğ etmekten vazgeçmemiştir. Müslümanlar, onun dünyaya gelişi ile başlayan ve birçok mucize barındıran hayatını öğrenmeye istekli olduğu gibi sahip olduğu kişilik özelliklerini de öğrenmek için gayretli olmalıdır. Nitekim sahip olduğu bu özellikleri sayesinde dünya ve ahirette itibarlı, kutlu, bereketli ve sâlihlerden olmaya layık görülmüş bir peygamberin özelliklerine sahip olmak kişinin sâlihlerden olmasına vesile olacaktır.

İsrâiloğulları'na gönderilen son peygamberlerden olan Hız. Yahya, kendisi gibi peygamber olan Hız. Zekeriyâ'nın oğludur. Hız. Zekeriyâ, kendisinden sonra halkını doğru yola iletecek tertemiz bir evlat ihsan etmesi için Allah'a yakarıştta bulunmuş,⁵⁴⁹ kendisi ihtiyar karısı da kısır olduğu halde Allah tarafından Yahya ismi ile ilk kez adlandırılan bir evlatla müjdelendiştir.⁵⁵⁰

Kur'ân-ı Kerim'de Hız. Yahya'nın yaşadığı olaylardan ziyade doğumu ve kişiliği üzerinde durulmuştur. Hız. Yahya, Âl-i İmrân sûresi 39. ayette Allah'ın bir kelimesini doğrulayan, kavminin efendisi olan, iffetli olup dünya zevklerine meyletmeyen ve sâlihlerden bir peygamber olarak ifade edilirken,⁵⁵¹ Meryem sûresinin 12-14. ayetlerinde kendisine daha küçük yaşta iken hikmet verilen, şefkatli, merhametli, tertemiz ve yüce ahlâklara sahip bir gönlü olan, takva sahibi, anne babasına asi olmayıp iyi davranan;⁵⁵² Enbiyâ sûresi 90. ayette ise hayır işlerinde yarışan, ümit ve korku içinde Rabbine yalvaran ve derin bir huşu duyan biri⁵⁵³ olarak geçmektedir. Bu özelliklere sahip olan Hız. Yahya sâlih olarak nitelendirildiğine göre Müslüman bir kul da aynı davranışları yaparak sâlihler zümresine layık olabilir. Bu sebeple ayetlerde zikredilen Hız. Yahya'nın sahip olduğu özellikler iyice kavranarak özümsemiştir.

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 189-191; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 15-16; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 531-536; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 200-203; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, III, 219; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1508; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 511.

⁵⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/38; Meryem, 19/3-6; Enbiyâ, 21/89.

⁵⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/39; Meryem, 19/7.

⁵⁵¹ Âl-i İmrân, 3/39.

⁵⁵² Meryem, 19/12-14.

⁵⁵³ Enbiyâ, 21/90.

Hız. Yahya'nın doğumunun müjdelendiğı ayette ilk olarak onun Allah'ın bir kelimesini doğrulayıcı olduğundan bahsedilmiştir. Âlimlerin çoğuna göre bu ifade ile Hz. İsa kastedilmektedir. Zira Hz. Yahya teyzesinin oğlu olan ve yeni bir şariat getiren Hz. İsa'yı ilk tasdik eden ve ona tabi olan kişidir. Hz. İsa'nın kelime olarak nitelendirilmesi ise babasız olarak Allah'ın sadece "ol" demesi ile dünyaya gelmesi sebebiyledir. Bazı âlimler ise kelime ile Allah'ın göndermiş olduğu bir kitap veya vahyin kastedildiğini belirtmişlerdir. Buna göre ise Hz. Yahya Allah'ın kitabını tasdik etmiştir.⁵⁵⁴

Ayette zikredilen Hz. Yahya'nın bir diğer özelliğı ise seyyid yani efendi oluşudur. Âlimler bu ifadenin halim selim, şerefli, hikmet sahibi, müttaki, ilim ve ibadette efendi, dini alanda toplumu irşad eden, önder ve öncü olan, kavminin ve bütün insanların efendisi olan ve hiç kötülük işlemeyen anlamlarına geldiğini ifade etmişlerdir.⁵⁵⁵ Hz. Peygamber (s.a.s) "*İnsanlar içerisinde Yahya bin Zekeriya hariç hata yapmayan veya hata yapmayı düşünmeyen kimse yoktur.*"⁵⁵⁶ buyurarak onun tertemiz bir hayat yaşadığına işaret etmiştir. Sâlih bir kul olmak isteyen ve bu konuda Hz. Yahya'yı örnek alan bir müminin de bu şekilde efendi olup bu özellikleri taşımaya gayret etmesi gerekmektedir.

İffetli olarak çevrilen "hasûr" kelimesi ile Hz. Yahya'nın nefesine hâkim olup kadınlardan uzak durduğu, şehvete ve dünya zevklerine meyletmediğı ve oyun, eğlence gibi boş şeylere dalmadığı ifade edilmektedir.⁵⁵⁷

Ayette müjdelenen bir diğer husus ise Hz. Yahya'nın sâlihlerden bir peygamber olmasıdır. Bu müjde doğum müjdesinden daha büyük bir müjdedir. Zira doğacak çocuğun aynı zamanda peygamber ve sâlihlerin soyundan olduğunu belirtmektedir. Âlimler peygamberlik mertebesi sâlihlik mertebesinden daha üstün olduğu halde

⁵⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 371-374; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, II, 361; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 360; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 210-211; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, 31; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 255; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 270; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 403-408.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 374-376; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, II, 361-362; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 360; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 212; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, 31-32; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 270; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 403-408.

⁵⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 425, no: 2689; Şuayb el Arnavud'a göre bu rivayet zayıftır.

⁵⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 376-380; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, II, 363; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 360; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 212; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, 32; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 270; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 403-408.

nübüvvet vasfından sonra sâlih vasfıyla nitelendirilmeyi peygamberlerin sâlih olma bakımından derecelerinin olduğu ve bu konuda kimi peygamberlerin diğerlerine göre daha üstün olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Yahya'nın sâlih olması ise günah işlememesi hatta günaha meyletmemesi sebebiyle diğer peygamberlerinkinden daha tam ve mükemmeldir.⁵⁵⁸

Hz. Yahya'nın Meryem sûresinin 12-14. ayetlerinde bahsedilen özelliklerinden biri kendisine daha küçük yaşta iken hikmet verilmesidir. Ayetin başında Allahu Teâlâ, “*Ey Yahya kitabı kuvvetle tut*” diye hitap ederek kendisine peygamberlik verildiğini ve bu kitapla amel etmesini bildirmiştir. Âlimlere göre kitap ile kastedilen Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'tır ve Hz. Yahya'nın bu kitabın hükümlerine göre hareket ederek insanları irşad etmesi istenmiştir. Ayetin devamında ise kendisine daha çocuk yaşta iken hikmet verildiği ifade edilmektedir. Hikmet ile kastedilen ise ilim, gayret, akıl, kararlılık, azim, Tevrat'ı anlama, yorumlama ve hüküm verme kabiliyeti şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵⁹

Hz. Yahya'nın bahsedilen diğer özellikleri ise takvalı, şefkatli, merhametli, tertemiz ve yüce ahlâklara sahip bir gönlü olması, anne babasına asi olmayıp iyi davranmasıdır. Bu özellikleri ile temiz bir fitrata sahip olarak yaratılan Hz. Yahya'nın şerefi ve üstünlüğü Allah tarafından övülmüş ve sonraki ayette doğduğu, öldüğü ve yeniden diriltileceği güne selam olsun denilerek insanların en çok endişe ettiği, yalnız olduğu ve korktuğu zamanlarda emniyet ve güven içinde olacağı bildirilmiştir.⁵⁶⁰

Allah, Hz. Zekeriyya ve eşine sâlih ve hayırlı bir evlat olan Hz. Yahya'yı bahşettiğini Enbiyâ sûresi 90. ayette bildirdikten sonra onların hayır işlerinde yarışan, ümit ve korku içinde Rablerine yalvaran ve derin bir huşu duyan kimseler olduğunu bildirmektedir. Bu ayet peygamberlerin dahi Allah'ın gazabından korktuklarını,

⁵⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 376; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 932; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 360; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, 32-33; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 270; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, I, 403-408.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 155-160; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 223-224; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 7-8; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 516-519; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 191-193; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 211; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1503; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 507.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 155-160; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 224-225; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 7-8; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 516-519; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 191-193; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 211; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1504; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 507.

rahmetine nail olmak için hayırlarda yarıştıklarını, isteklerine karşı el açıp yalvardıklarını, Allah'a itaatte geri durmayıp derin bir saygı beslediklerini göstermektedir.⁵⁶¹ Allah'ın kendilerine hikmet verdiği, bizzat muhatap aldığı ve cennetle müjdelediği peygamberler bu şekilde hareket ediyorsa bu dünyaya imtihan için gönderilen kulların davranışlarına daha çok dikkat etmesi, hal ve hareketlerini peygamber davranışlarını örnek alarak belirlemesi gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de hayatından ve peygamberlik sürecinden fazla bahsedilmeyen Hz. Yahya'nın sahip olduğu kişilik özellikleri ve Allah tarafından çokça övülmesi dikkate değerdir. Sâlih bir peygamber olarak nitelenen Hz. Yahya'nın karakteristik özellikleri sâlih olmak isteyen müminler tarafından iyice özümsemeli ve onun mazhar olduğu övgülere layık olabilmek için bu özelliklere sahip olmaya oldukça özen gösterilmelidir.

Kur'ân-ı Kerim'de hidayete eriştirilen, âlemlere üstün kılınan,⁵⁶² kendisine hüküm ve ilim verilen,⁵⁶³ sâlihlerden olduğu için rahmete eriştirilen⁵⁶⁴ ve şükredici olduğu için helakten kurtarılan⁵⁶⁵ Hz. Lut; Allah'a karşı gelmekten sakınarak itaat etmeleri, her türlü ahlâksızlık ve hayasızlıktan uzak durmaları ve cinsi sapıklıktan uzaklaşmaları konularında kavmini uyarmak için peygamber olarak gönderilmiştir.⁵⁶⁶ Kavminin yalanlaması ve tehdit etmesi⁵⁶⁷ üzerine Rabbine yalvaran⁵⁶⁸ Hz. Lût'a Allah kavminin helak edileceğini, kendisi ile beraber hanımı hariç ailesinin kurtulacağını bildirmiştir.⁵⁶⁹

Hz. Lut hakkında nazil olan ayetler genellikle kavmine karşı verdiği şirk ve ahlâksızlık mücadelesini anlatmaktadır. Hz. Lût, kavminin yaptığı çirkin işlere karşı onları uyarırken ve vazgeçirmeye çalışırken sabırlı olması, iradesini ve kararlılığını

⁵⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 520-521; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VII, 372-373; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 133; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 182-183; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 324-325; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 329; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1576; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 590.

⁵⁶² En'am, 6/86.

⁵⁶³ Enbiyâ, 21/74.

⁵⁶⁴ Enbiyâ, 21/75; Tahrîm, 66/10.

⁵⁶⁵ Kamer, 54/34-35.

⁵⁶⁶ A'râf, 7/80-82; Şuarâ, 26/160-166; Neml, 27/54-55; Ankebût, 29/28-29.

⁵⁶⁷ A'râf, 7/82; Şuarâ, 26/160, 167; Kamer, 54/33.

⁵⁶⁸ Şuarâ, 26/169; Ankebût, 29/30.

⁵⁶⁹ A'râf, 7/83-84; Hûd, 11/81-83; Hicr, 15/59-60, 73-74; Şuarâ, 26/170-173; Neml, 27/57-58; Ankebût, 29/31-34; Sâffât, 37/134-136; Kamer, 54/34-39.

sürdürerek görevinden vazgeçmemesi, her durumda şükretmesi sebebiyle sâlihlerden ve ilâhi rahmete kabul edilerek kurtulanlardan olmuştur. Hz. Peygamber, (s.a.s) Hz. Lût'un yaşadığı zorluklara rağmen tebliğden vazgeçmeme konusundaki azim, kararlılık ve Allah'a bağlılığını örnek göstererek *"Allah, Lût'a rahmet etsin. O sağlam bir kaleye sığınmıştı."*⁵⁷⁰ buyurmuştur. Sâlih olmak ve ilâhi kurtuluşa ermek isteyen müminler; Hz. Lût'un sahip olduğu özellikleri örnek almalı, özellikle günümüz toplumlarında Hz. Lût'un kavminin helakine sebep olan ve son derece fazlalaşan eşcinsellik gibi ahlâksızlık ve çirkinlikleri düzeltmek, insanları hak ve hakikate davet etmek için sabırla gayret sarf etmelidir. Hz. Peygamber bir hadisinde *"Ümmetim için korktuğum şeyler arasında en korkunç olanı Lût kavminin işlediği cürümdür."*⁵⁷¹ buyurarak sanki insanlığın bugünkü halini görmüş gibi ümmetini uyarmıştır. Bu bağlamda Müslümanlara düşen en önemli vazife; Hz. Lût'un gayreti ve Hz. Muhammed'in uyarısı doğrultusunda hareket ederek insanlığı içinde bulunduğu korkunç felaketten bir an önce kurtarmaya çalışmak, hak ve hakikati var gücüyle insanlara anlatmaktır. Bu çabayı sergileyen mümin Allah'ın izniyle hem bu dünyada hem de ahirette helak olmaktan kurtulmaya layık olarak sâlihlerden olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de *"öfkeliyken rabbinin lütfuna mazhar olarak sâlihlerden olan"*⁵⁷² Hz. Yûnus'un hidayete erdirildiği ve âlemlere üstün kılındığı,⁵⁷³ peygamber olup kendisine vahiy indirildiği⁵⁷⁴ bildirilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de kendisine inanmayan kavminden kaçması, bir balık tarafından yutulması ve pişman olarak Allah'ı çokça zikretmesi sonucu affedilmesi⁵⁷⁵ Hz. Muhammed'e (s.a.s) örnek olarak gösterilen⁵⁷⁶ Hz. Yûnus'un durumu tüm Müslümanlar tarafından örnek alınmalıdır. Zira Hz. Yûnus, görevinin ağırlığı ve insanların inanmayışı sebebiyle öfkesine yenik düşmüş, kınananlardan olmuştu.⁵⁷⁷ Fakat hatasını anlayıp pişmanlığını dile getirerek Allah'a yalvarmış,⁵⁷⁸ Allah'ın lütfu ile duası kabul edilmiş ve sıkıntıdan kurtarılacak

⁵⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, VI, 77, no: 4694; Müslim, *Sahîh*, IV, 1840, no: 2370.

⁵⁷¹ Tirmizî, *Sünen*, IV, 58, no: 1457; İbn Mâce, *Sünen*, II, 856, no: 2563; Tirmizî kendi rivayetine hasen garib demiştir. Elbânî'ye göre her iki rivayet de hasendir.

⁵⁷² Kalem, 68/48-50.

⁵⁷³ En'âm, 6/86.

⁵⁷⁴ Nisâ, 4/163; Sâffât, 37/139, 147.

⁵⁷⁵ Sâffât, 37/140-144.

⁵⁷⁶ Kalem, 68/48.

⁵⁷⁷ Sâffât, 37/142.

⁵⁷⁸ Enbiyâ, 21/87; Sâffât, 37/143-144.

sâlihlerden olmuştur.⁵⁷⁹ Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına Hz. Yûnus'u örnek göstermiş ve “*Ben hiç kimse için Yûnus bin Metta’dan daha faziletlidir diyemem.*”⁵⁸⁰ buyurarak onun faziletine işaret etmiştir.

Zaman zaman öfkesinin esiri olarak yanlış işler yapan ve günaha giren Müslümanlar; ümitsizliğe düşmemeli, hatasını anlayıp pişman olarak Allah’ı çokça zikretmelidir. Yüce Allah, kendisine helak edici azap bulutları yaklaşmışken iradesini doğru yönde kullanarak iman edip helak olmaktan kurtulan tek kavmin Yûnus kavmi olduğunu bildirmiştir.⁵⁸¹ Günümüzde de insanlar hem topluluk olarak hem de ferdi olarak ne kadar günaha batmış olursa olsun Allah’ın merhametinin sonsuz olduğunun farkında olmalıdır. Allah’ın pişman olup hatasını düzelten kişi ve toplumları kurtarması; Müslümanlar için ümit kaynağı olmalı, her türlü günaha ve kötülüğe batmış kişi ve toplumların ıslah edilebileceğinin bilincinde olarak her zaman kendini ve insanları düzeltmeye çalışmalıdır.

Kur’ân-ı Kerim’de peygamber olarak gönderilen Hz. İdrîs, Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Zülkifl, Hz. İlyâs ve Hz. Zekerîyyâ’nın da sâlihlerden olduğu bildirilmektedir.⁵⁸² Haklarında çok fazla bilgi bulunmayan bu peygamberler ihlaslı olup iyi işler yapmaları sebebiyle sâlihlerden olmuş, peygamberlik verilerek hidayete erdirilmişlerdir.

Kur’ân’da Hz. İdrîs’ten sadece iki yerde bahsedilmiş olmasına rağmen onun doğru sözlü ve sabırlı olduğu, yüce bir makama yükseltildiği bildirilmiştir.⁵⁸³ Hz. Zülkifl’in de sabredici ve çok hayırlı olduğuna vurgu yapılarak sâlihlerden olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁴ Hz. İlyâs hakkında ise doğru yola iletildiği, kavminin şirk ve günahlarına karşı mücadele ettiği fakat yalancılıkla suçlandığı bildirilerek sonraki nesiller arasında selamete anılacağı, mümin ve iyilerden olduğu için ödüllendirileceği bildirilmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ Enbiyâ, 21/88; Sâffât, 37/143-144; Kalem, 68/49-50.

⁵⁸⁰ Buhârî, *Sahih*, IV, 159, no: 3414.

⁵⁸¹ Yûnus, 10/98.

⁵⁸² En’âm, 6/84-86; Enbiyâ, 21/72, 85-86.

⁵⁸³ Meryem, 19/56-57; Enbiyâ, 21/85-86.

⁵⁸⁴ Enbiyâ, 21/85-86; Sâd, 38/48.

⁵⁸⁵ En’âm, 6/85; Sâffât, 37/123-132.

Hz. Zekeriyyâ'nın ise hayır işlerinde koşan, rabbine derin bir saygı duyan ve çok yakarıшта bulunan bir peygamber olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁶

Hz. İbrahim'e yaşlılığına rağmen müjdelenen⁵⁸⁷ Hz. İsmail ve Hz. İshak ve Hz. İshak'ın oğlu Hz. Yakub; Kur'ân-ı Kerim'de sâlih olarak zikredilen, hidayete erdirilen peygamberlerdendir.⁵⁸⁸ Bu peygamberler insanları doğru yola ileten önder, hayır işler yapan, namaz ve zekâtı emreden, kulluktan asla vazgeçmeyen seçkin kılınmış hayırlı kimselerdir.⁵⁸⁹ Kur'ân'da babası ile birlikte Kabe'yi inşa etmesi,⁵⁹⁰ temiz tutmakla görevlendirilmesi⁵⁹¹ ve Allah'a kurban edilmesinden⁵⁹² bahsedilen Hz. İsmail'in sabırlı,⁵⁹³ doğru sözlü⁵⁹⁴ ve uslu bir çocuk⁵⁹⁵ olduğu belirtilmiştir. Hz. İsmail peygamberlik görevini sabırla yapmasının yanı sıra henüz çocuk yaşta olmasına rağmen babasının kendini Allah'a kurban etmesini sabırla karşılamış, ilâhi emre tereddüt etmeden teslim olmuştur. Peygamberler dünyaya imtihan için gönderilen insana; sadece peygamberlik göreviyle yol göstermemiş aynı zamanda yaşantısı ve başlarına gelen sıkıntılar karşısında sergiledikleri davranışlarla da örnek olmuşlardır. Hz. İsmail'in kurban edilmekle imtihan edilmesine karşın sabırlı ve itaatkâr olması sâlih bir kul olmak isteyen mümin tarafından çok iyi bir şekilde örnek alınmalıdır. Zira bu kadar ağır bir imtihanla karşılaşmamasına rağmen başına gelen bir sıkıntı sebebiyle hemen isyan eden, yaratıcıyı suçlayan bir Müslümanın hal ve davranışı tasvip edilmemekte, peygamber ahlâkıyla asla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple sâlih olmak isteyen bir kul özellikle hayatı ve çektiği sıkıntıları bildirilen peygamberlerin sabrını, doğru sözlülüğünü ve iyilikten vazgeçmeyişlerini örnek almalıdır.

Zikredilen peygamberlerin özelliklerine dikkat edildiğinde; kendilerine verilen peygamberlik görevini sabırla yerine getirdikleri, doğru sözden ve hayır yolundan vazgeçmedikleri görülmektedir. Sâlih bir kul olmak isteyen mümin de bu özellikleri sebebiyle hidayete erdirilen ve sâlihlerden olan peygamberlerin yolundan gitmeli,

⁵⁸⁶ Enbiyâ, 21/90.

⁵⁸⁷ En'âm, 6/84; Hûd, 11/71; İbrahim, 14/39; Sâffât, 37/100-101, 112.

⁵⁸⁸ En'âm, 6/84-86; Enbiyâ, 21/72.

⁵⁸⁹ Enbiyâ, 21/73; Sâd, 38/47.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/127-128.

⁵⁹¹ Bakara, 2/125.

⁵⁹² Sâffât, 37/102-105.

⁵⁹³ Enbiyâ, 21/85; Sâffât, 37/102.

⁵⁹⁴ Meryem, 19/54.

⁵⁹⁵ Sâffât, 37/101.

Müslümanlığının sorumluluklarını tam ve mükemmel bir şekilde yerine getirmeli, başına gelenlere sabretmeli, hangi durumda olursa olsun doğruluktan ve iyilik yapmaktan vazgeçmemelidir.

3.2.2. Sâliha Kadınlar

Ayet ve hadislerdeki hitap şekillerinde Arap dili kuralları gereğince her ne kadar “müzekker siğa” kullanılmış olsa da ayetlerdeki mesajlar kadın erkek ayırt etmeksizin insanlığa gönderilmiştir. Arapçada iki şey için tek lafız kullanılması anlamına gelen “tağlîb metodu” kurallarına göre Kur’ân-ı Kerim’deki hitap siğası genellikle müzekker olarak gelmiştir. Bu sebeple ayetlerdeki isim, fiil, zamir ve hükümler hem erkekleri hem de kadınları kapsamaktadır. Ayrıca özellikle kadınları ilgilendiren konularda müennes siğa ile nüzul olan ayetler de bulunmaktadır.⁵⁹⁶ Çalışma boyunca sâlih kullarda bulunması gereken özellikler belirtilirken de kadın erkek ayrımı yapılmamış, sayılan özelliklerin cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin sâlih bir insanda bulunması gereken özellikler olduğu kabul edilmiştir. Evlilikle ilgili nazil olan ayetlerden birinde ise sâliha kadınların özelliklerinden bahsedilmiş ve “*Sâliha kadınların Allah’a karşı itaatkâr olup Allah’ın korumasına uygun olarak kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korudukları*”⁵⁹⁷ belirtilmiştir. Bu bağlamda bir kadının sâliha olabilmesi için sahip olması gereken özellikler ayet ve hadislerden hareketle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Toplumun temelini oluşturan aile kurumu İslâm dininde çok önemli bir yere sahiptir. Kur’ân-ı Kerim’de aile hukuku, eşler arasındaki ilişki, anne-baba ve çocuk hakları ile Müslümanların bu konularda nasıl davranması gerektiğine dair birçok ayet bulunmaktadır. Her kurumda olduğu gibi toplumun özünü oluşturan aile kurumunda da belirli bir yönetim, düzen, huzur ve adaletin sağlanmasının şart olduğunun ve bu düzeni sağlamanın erkeğe düştüğünün ifade edildiği Nisâ sûresi 34. ayette ideal kadının nasıl olması gerektiği de belirtilmektedir. Buna göre kadının sâliha olarak nitelenmesine vesile olacak davranışlar itaatkâr olması ve eşinin haklarını her zaman korumasıdır.

Müfessirler itaatkâr ifadesinin kadının Allah’a ve eşine karşı saygılı olma, sözlerine ve isteklerine riayet etme anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Allah’a itaatin

⁵⁹⁶ İsmail Durmuş, “Tağlîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39:372; A. Cüneyt Eren, “Kur’ân Metninin Dil Özellikleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, XVIII, sayı: 59, 151-152.

⁵⁹⁷ Nisâ, 4/34.

kocaya itaatten önce zikredilmesi; kocanın karısını Allah’a isyana ya da Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı bir iş yapmaya zorlaması durumunda kadının karşı koyması ve Allah’a itaat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kadının kocasına itaati ise onun meşru isteklerini yerine getirmesi ve rızasına uygun olarak hareket etmesidir. Allah katında sâliha bir kadın olmanın şartı itaatli olmaya bağlanmıştır.⁵⁹⁸ Günümüz toplumunda bir kadının eşine itaat etmesi aşağılayıcı ve onur kırıcı olarak görülmekte, İslâm’ın bu konudaki hükmü gerici ve adaletsizlik olarak nitelendirilmektedir. Oysa İslâm dini gerek evlilik konusunda gerek diğer konularda kadını erkekle eşit seviyeye çıkarmış, ailedeki ve toplumdaki değerini gözler önüne sererek onurlandırmıştır. Ayette belirtilen itaatin amacı aile birliğini düzene koymak, eşler arasındaki görev ve sorumlulukları belirlemek, çıkabilecek anlaşmazlıklara ve huzursuzluklara engel olmaktır. Ailesinin geçimini temin etmekle yükümlü olan erkek, yaratılış ve sorumluluk gereği aileyi idare etme ve yönetmeye; kadın ise fitrat olarak daha nahif ve duygusal bir yapıya sahip olduğundan aile idaresi ve ev ekonomisi gibi konularda kocasına tabi olmaya daha yatkındır.

Kadının sâliha olmak için yerine getirmesi gereken diğer şart ise kocasının hakkını korumasıdır. Sâliha bir kadın kocasının yanında da ondan ayrı kaldığı durumlarda da evini, malını korumalı, iffetli davranmalı, ihanet ve günahattan uzak durmalıdır. Bu, kocanın eşi üzerindeki hakkıdır.⁵⁹⁹ Ayette belirtildiği üzere kadının yapması gereken bu davranışlar sadece kocasına sadık olmak ve şerefli olmak için değil Allah emrettiği için yapılmalıdır. Zira kadın kocasının izni olduğu durumlarda dahi evini, malını, namusunu ve şerefini korumak zorundadır. Hz. Peygamber (s.a.s) böyle bir eşe sahip olmanın altından daha değerli olduğunu vurgulamış ve “*Bir kişi için olabilecek en kıymetli hazinenin ne olduğunu söyleyeyim mi? O sâliha kadındır. Kocasına ona baktığında içini sevinç kaplar, ondan bir şey yapmasını istediğinde yapar, yanında*

⁵⁹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VIII, 293-294; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, III, 159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 506; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 71; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 257; Mevdudî, *Te’fîhîmu’l-Kur’ân*, I, 357; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 439; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 44-47.

⁵⁹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VIII, 295-298; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, III, 159-160; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 506; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 71; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 257; Mevdudî, *Te’fîhîmu’l-Kur’ân*, I, 357; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 439-440; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 44-47.

olmadığında haklarını ve saygınlığını korur.”⁶⁰⁰ buyurarak mutlu bir yuvanın sâliha bir eşe sahip olmakla mümkün olabileceğine işaret etmiştir.

H. Peygamber; “*Dünya bir faydalanma yeridir. Dünyanın en hayırlı nimeti de sâliha bir kadındır.*”⁶⁰¹ ve “*Sahip olunan şeylerin en efdali; zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kocasının imanına yardımcı olan sâliha bir zevcedir.*”⁶⁰² buyurarak sâliha bir eşin kıymetine dikkat çekmiştir. Her Müslüman kadın; ayet ve hadislerde çok değerli olduğu bildirilen sâliha bir eş olmayı kendine hedef olarak belirlemeli, bu uğurda elinden gelen gayreti sarf etmekten geri durmamalıdır. Nitekim bir kadın sâliha olduğunda dünya ve ahirette hem kendi değerini artıracak hem de eşini memnun ettiği için mutlu ve huzurlu bir yuvaya sahip olarak güzel bir hayat sürecektir.

3.2.3. Sâlih Olduğu Zikredilen Diğer Kişiler

Müslümanlara yol göstermek için indirilen Kur’ân-ı Kerim’de ve onun ilk tefsiri olan Hz. Muhammed’in (s.a.s) hadislerinde sâlih olduğu bildirilen bazı özelliklere sahip kişi ve topluluklardan bahsedilmiştir. Sâlih olmak isteyen bir müminin; ayet ve hadislerde zikredilen bu sâlih kişilerin nasıl sâlih olduğunu, hangi vasıfları sayesinde sâlihler zümresine dâhil edildiğini bilmesi ve o vasıflara sahip olmaya çalışması gerekmektedir. Bu başlıkta da peygamberler ve sâliha kadınlar dışında ayet ve hadislerde sâlihlikle nitelenen kişiler incelenecektir.

A’râf sûresi 189. ayette “...*Hamileliği ağırlaşınca rablerine şu sözlerle dua ederler: ‘Bize sâlih(kusursuz) bir çocuk verirsen mutlaka şükredenlerden olacağız*’”⁶⁰³ şeklinde yakarıшта bulunan ebeveynlerin Allah’tan sâlih bir evlat istemeleri ve sonrasındaki tutumları anlatılmıştır. Ayette de ifade edildiği gibi tek bir nefisten yaratılan erkek ve kadının; ancak Allah’ın izniyle çocuk sahibi olabileceğini ve dünyaya gelecek çocuğun da yine O’nun izniyle sağlıklı, eli yüzü düzgün ve kusursuz olabileceğini bilmesi gerekir. Ayette hamileliği ağırlaşan annenin dünyaya getireceği çocuğunun mahiyeti hakkında herhangi bir bilgiye sahip olamaması ve karnındaki çocuğun kusursuz ve eksiksiz olmasına hiçbir şekilde müdahale edememesi; onu yaratan rabbine yönelmesine vesile olmuş ve sâlih bir evlat verilirse şükredenlerden

⁶⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 126, no: 1664; Elbânî’ye göre bu rivayet zayıftır.

⁶⁰¹ Müslim, *Sahîh*, II, 1090, no: 1467.

⁶⁰² Tirmizî, *Sünen*, V, 277, no: 3094; Tirmizî bu rivayete hasen demiştir. Elbânî’ye göre rivayet sahihtir.

⁶⁰³ A’râf, 7/189.

olacağına dair yakarıшта bulunmuştur. Müfessirlere göre ayette ifade edilen sâlih evlat ile sağlam, herhangi bir eksiği olmayan, organları tam bir çocuk kastedilmiştir. Ayetin devamında Allah dualarını kabul edip sâlih bir evlat verilince bu çocuğun sağlıklı doğmasını başka sebeplere bağlayarak Allah’a ortak koşan müşrikler kınanmış, Allah’ın her türlü şirkten uzak olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰⁴

İnsanın sâlih evlada sahip olması muhakkak ki şükredilecek bir durumdur. Bir evladın sâlih olup güzel işler yapması her ne kadar yetiştirilmesine bağlı olsa da bu özelliklere sahip olmak Allah’ın takdiri ve dilemesiyledir. Bu sebeple anne babalar sâlih evlat yetiştirmek için çabalamanın yanı sıra Rablerine kendilerine sâlih evlat vermesi için dua etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) sâlih evlat yetiştirmenin önemine vurgu yaparak “*Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır.*”⁶⁰⁵ buyurmuş ve çocuğun eğitilmesinin önemine işaret etmiştir. Bazen anne baba sâlih olduğu halde ya da sâlih bir evlat yetiştirmek için ellerinden geleni yaptıkları halde evlat sâlih olmayabilir. Hz. Nuh’un oğlu bu duruma bir örnektir. O, Hz. Nuh’un tüm öğütlerine ve tufanı görmesine rağmen doğru yola yönelmemiş ve yaptığı “gayrı sâlih bir amel”⁶⁰⁶ olarak nitelendirilmiştir.

İnsanoğlunun istediği iyilik ve güzellikler verildiğinde nankörleştığının anlatıldığı ayetlerde de “*Allah’ın lütuf ve kereminden bahşetmesi durumunda sâlih kimselerden olacaklarını söyleyen*”⁶⁰⁷ münafıkların sâlihlerden olmak için Allah’a şart koşmaları, istedikleri verilince de yaptıkları nankörlük dile getirilmiştir. Allah’ın kendilerine mal ve imkân verdiği takdirde sâlih bir kul olup O’nun yolunda harcayacaklarını söyleyen fakat istedikleri verilince cimrileşip yüz çeviren münafıkların tutum ve davranışları eleştirilmektedir.⁶⁰⁸ Ayetten anlaşılacağı üzere münafıkların sahip olduğu özellikler ile sâlih kulun özellikleri taban tabana zıttır. Ayette sâlih olmanın ne demek olduğunu ve bunun Allah katındaki değerini bilen münafıkların sâlih olmayı

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIII, 306-308; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, V, 112; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 186-188; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 428-430; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, III, 474-476; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 125-126; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 949-950; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 504-505.

⁶⁰⁵ Tirmizî, *Sünen*, IV, 338, no: 1952; Tirmizî bu rivayete garib demiştir. Elbânî’ye göre zayıftır.

⁶⁰⁶ Hûd, 11/46.

⁶⁰⁷ Tevbe, 9/75; Mü’minûn, 23/99-100; Münâfikûn, 63/10.

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, XIV, 369-370; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 293; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 105-107; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 161-162; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 1090; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 68-69.

karşılığında bir şeyler elde etmeye şart koşmaları sâlihlikle asla bağdaşmayan bir durumdur. Sâlih kul olmak sadece mal ve imkân verildiğinde değil yokluk, sıkıntı ve zor zamanlarda da hayır yolunda harcamaktır. Kişi yoklukta da bollukta da sınındığının bilincinde olarak hareket etmeli, sâlih olabilmek için şartların oluşmasını beklememelidir. Aksi takdirde içinde bulunduğu imtihan sürecini değerlendirememiş olur.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de *"Halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helak etmeyeceğini"*⁶⁰⁹ buyurmaktadır. Allah; Müslüman bir kulun sadece kendi kurtuluşu için hayırlı ve güzel işler yapmasını, dünya ve ahiretini kurtarmak için sâlih olmasını yeterli bulmamakta, sâlih olarak nitelenmek isteyen kişinin içinde bulunduğu toplumu da ıslah etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶¹⁰ Ayette ifade edildiği üzere ahlâki açıdan her türlü çöküntünün yaşandığı, bozgunculuk, adaletsizlik ve zulmün arttığı bir toplumun helak olmaması toplumda bulunan ıslah edicilerin hürmetinedir. Allah, iyiliği emredip kötülükten men eden, halkını içinde bulunduğu bataklıktan kurtarmaya çalışan sâlih kulların olduğu bir topluluğu ne kadar şirke, küfre ve günaha batmış olsalar da helak etmeyeceğini bildirmektedir. İslâm inancının temelini bireysel değil toplumsal kurtuluşun oluşturması onun evrenselliğinin ve canlılığının en büyük göstergesidir.

*"Yoksa iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık?"*⁶¹¹ ayeti ile Allah, halk içindeki fesat ve bozgunculara karşı toplumun ıslahı için çalışan, yıkıcı değil de yapıcı olan, barışı tesis etmek için çabalayanların asla bir olamayacağını vurgulamıştır. Hz. Peygamber bir hadisinde *"Size oruçtan, zekâtтан, sadakadan daha faziletli bir amel haber vereyim mi? Evet denilince, O; iki kişinin arasını düzeltmektir, iki kişinin arasını bozmak (ise usturanın kılı kazıdığı gibi dini kökünden söken) bir kazıyıcıdır."*⁶¹² buyurarak fesatlığın kötülüğüne, ıslah ediciliğin de iyiliğine işaret etmiştir. Toplumda salah edicilik vazifesini üstlenmesi gereken her Müslüman; bu esaslara dikkat etmeli, bireysel ıslahın yeterli olmayacağını

⁶⁰⁹ Hûd, 11/117.

⁶¹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV 530; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VI, 197; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 438; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 410-412; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 309; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 431; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1261; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 197.

⁶¹¹ Sâd, 38/28.

⁶¹² Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 280, no: 4919; Elbânî bu rivayetin sahih olduğu görüşündedir.

bilerek toplumun ve dünyanın ıslahı için çalışmayı sürdürmelidir. Böylece sâlih kullar arasına dâhil olarak hem bu dünyada hem de ahirette değer görenlerden olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de, sâlih olan kişilerden bahsedildiği gibi “*günah işledikten sonra tevbe ederek sâlihlerden olmayı umanlardan*”⁶¹³ da bahsedilmiştir. Hz. Yûsuf'u öldürmek isteyen kardeşlerinin daha sonradan tevbe ederek affedilip iyilik elde etmek istemelerinin anlatıldığı ayet aynı zamanda günah olan bir işi bile bile yapan insanların vicdanlarının sesini nasıl susturmaya çalıştıklarını göstermektedir.⁶¹⁴ Zira dini değerleri tamamen yok olmamış, iman ve itaatten uzaklaşmamış Müslümanlar; zaman zaman nefislerinin ve dünyanın cazibesine kapılarak yanlış bir işe girişmekten geri durmayıp sonrasında tevbe ederek iyi ve sâlih bir kul olma düşüncesine kapılabilmektedir. Allah'ın merhameti muhakkak ki çok yücedir. Fakat kişinin bile isteye günaha girip sonrasında tevbe etmesi ve sâlih olmak istemesi hakiki tevbe ve sâlihlik değildir. Gerçek manadaki sâlihlik, günahların çekiciliğine rağmen onlardan uzak durmak, hata ile günah işlendiğinde ise pişmanlıkla Allah'ın merhametine sığınıp tevbe etmektir. Tüm bunlara rağmen kişi yine de nefsine uyup günah işlediğinde Rabbinden başka gidecek kapısı olmayıp O'nun yüce merhametine sığınmalı, yaptığı kabahati düzeltmek için tevbe ederek sâlih ameller işlemeye gayret etmelidir. Allah'ın; “...Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁶¹⁵ buyurarak cahillikle birtakım kötülükler yaptıktan sonra tevbe edip inanç ve yaşayışlarını ıslah edenlere merhamet edeceğini kesin bir şekilde vaad etmesi, O'nun merhametinin göstergesidir.

Ayetlerde sâlihlerden olduklarını söyleyen bir diğer topluluk ise cinlerdir.⁶¹⁶ Allah'ın yeryüzünde yarattığı varlıklardan olan cinler insanlar gibi Allah'a kulluk etmek, iyi ve kötünün belli olması için imtihan edilmek üzere yaratılmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de “Cin” adında bir sûre bulunmakta ve diğer sûrelerde de cinler hakkında bilgi

⁶¹³ Yûsuf, 12/9.

⁶¹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, 563-564; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, VI, 212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 447; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 424; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 319; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 445; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1276; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 209.

⁶¹⁵ En'âm, 6/54.

⁶¹⁶ Cin, 72/11.

verilmektedir.⁶¹⁷ Cin sûresinde bir cin topluluğunun Hz. Peygamber'den Kur'ân-ı Kerim dinleyip iman ettiği, tıpkı insanlarda olduğu gibi cinlerde de iman eden ve kâfir olanların olduğu bildirilmektedir.⁶¹⁸ Bu sûrenin 11. ayetinde ise cinlerin arasında sâlih olanlar ve bu düzeye erişmemiş olanların bulunduğu ifade edilmektedir. Müfessirler sâlih cinleri; Allah'a itaat eden, emir ve yasakları yerine getiren ve diğer cinleri ıslah etmek için gayret gösteren takva sahibi kimseler olarak yorumlamışlardır.⁶¹⁹

Kur'ân-ı Kerim'de belirli davranışları sebebiyle sâlih olarak nitelenen kişiler olduğu gibi Hz. Musa ile ilgili anlatılan kıssada kendisinin sâlih olduğunu⁶²⁰ dile getiren bir kimseden de bahsedilmektedir. Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkıp Medyen'e gelişinin anlatıldığı ayetlerde kızlarına koyunları sulamak için yardım eden, Hz. Musa'yı sekiz ya da on yıl yanında çalıştırarak kızlarının biriyle evlendirmek isteyen ve kendisinin sâlih bir kimse olduğunu söyleyen kişinin Hz. Şuayb olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de kızların babasının Hz. Şuayb olduğuna dair kesin bir delalet bulunmadığından babanın Medyen halkından yaşlı bir adam olduğu da söylenmiştir. Bu kimse Hz. Musa'ya yanında çalıştığı takdirde zorlayıcı olmayacağını, kendisinin sâlihlerden olduğunu göreceğini belirtmiştir. Âlimlerin görüşüne göre sâlih ifadesi, güzel ve iyi muamele etmek, yumuşak huylu olmak, sözüne bağlı olmak veya genel manasıyla bütün iş ve davranışlarında iyi ve faydalı olmak anlamında kullanılmıştır.⁶²¹ Kur'ân üslubuna göre iyi ve güzel davranışlar sergileyen, ahlâk bakımından üstün vasıflara sahip olan kişilerin kendini tanıtırken sâlih ifadesini kullanması; bu kavramın birçok yetkinliği anlamında barındırdığını göstermektedir. Bu vasıflara sahip olanlar da hangi çağda olursa olsun içinde bulunduğu toplum tarafından değerli görülen ve iyi bir insan olduğu kabul edilen kişilerdendir. Bu sebeple hem Allah'ı hem de içinde bulunduğu toplumu hoşnut etmek isteyen bir kul; ayet ve hadislerdeki öğütlere kulak vererek sâlihlerden olmak için çabalamalıdır.

⁶¹⁷ En'am, 6/100, 130; Zariyat, 51/56.

⁶¹⁸ Cin, 72/1-15.

⁶¹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 659; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, X, 251; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 627; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 670; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VIII, 254; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 489; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 2450; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 400-401.

⁶²⁰ Kasas, 28/27.

⁶²¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 565; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 405; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 591; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VI, 206; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 176-177; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1783-1785; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 217.

Sâlih kişilerin özelliklerinden biri de Hz. Peygamber'in dostu ve koruyucusu olmalarıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, *"Allah, Cebrail (a.s), Sâlih Müminler ve melekler; Hz. Peygamber'in dostu ve koruyucusudur."*⁶²² buyrulmaktadır. Hz. Peygamber ve hanımları arasında vuku bulan olayların anlatıldığı Tahrîm sûresinde Hz. Peygamber'in sırrını koruyamayan iki hanımının tevbe ederek Allah'a yönelmeleri, eğer peygambere karşı dayanışma içerisine girerek birbirlerine destek olacaklarsa Hz. Peygamber'in de yalnız olmadığı, daha güçlü yardımcıları olduğu bildirilmektedir. Her ne kadar ayette Hz. Peygamber'e karşı gelenler ifadesiyle eşleri kastedilmiş olsa da bilinmelidir ki Hz. Peygamber'e karşı birlik olunan tüm durumlarda Allah, Cebrail (a.s), sâlih müminler ve melekler Hz. Peygamber'in yardımcısıdır. Bazı müfessirler sâlih müminler ile Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in kastedildiğini ifade etmişlerse de genel görüş bu ifadeyi sınırlandırmamak gerektiği, bu ifade ile tüm sâlih müminlerin anlaşılması gerektiği şeklindedir.⁶²³ Günümüzde sâlih müminlerin Hz. Peygamber'in dostu yardımcısı olması ise O'nun davasına sahip çıkması ve yayması, adını dünyanın her yerine ulaştırmaya çalışması ve kâfirlerin hakaretlerine karşı O'nu savunarak şanını yüceltmesiyle mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) *"Benim gerçek dostum ancak Allah ve sâlih müminlerdir."*⁶²⁴ buyurarak davasına sahip çıkıp sâlih kul olanların dostu olduğunu bildirmiştir.

Bir başka ayette de Yüce Allah, Hz. Peygamber'in müşriklere ve taptıkları putlara meydan okuyarak eğer güçleri yetiyorsa tüm güçlerini ve desteklerini toplayıp kendisine tuzak kurup engel olmalarını teklif etmesini istemiştir. Devamında ise Hz. Peygamber'in tam bir güven ve emniyet içerisinde Allah'a dayandığını, tek yardımcısının Allah olduğunu ve *"Allah'ın sâlihleri koruyup kolladığını"*⁶²⁵ bildirmesini istemiştir.⁶²⁶ Ayette ifade edildiği üzere Allah, Hz. Peygamber'in ve sâlih kulların yardımcısıdır. Hz. Peygamber gibi sâlih kullar da her durumda Allah'a

⁶²² Tahrîm, 66/4.

⁶²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 486-487; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, X, 84; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 566-567; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 570-571; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, 186-187; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 398-399; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 2383; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 328-334.

⁶²⁴ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 6, no: 5990.

⁶²⁵ A'râf, 7/196.

⁶²⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII, 323; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, V, 118; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 189; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 433-434; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 479; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 127; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 952; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, II, 506-507.

dayanmalı, O'nun güç ve kudretine sığınmalı ve O'ndan başka dost edinmemelidir. Allah, kendini dost bilip başka kapı aramayan ve dinini yaymak için çabalayan sâlih kullarına sevgisiyle, lütfuyla, keremiyle ve izzetiyle yaklaşacak ve onları her türlü bela, musibet ve tehlikelere karşı koruyacaktır.

Ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen kişilerin özellikleri genel olarak değerlendirildiğinde; bu kişilerin güzel ahlâka sahip, toplum tarafından iyi olarak adlandırılan kişilerden oldukları, içinde bulundukları toplumu ıslah etmeye çalıştıkları, şükürsüzlük ve nankörlük etmedikleri, peygamberi dost edindikleri ve Allah tarafından korunmaya layık oldukları görülmektedir. Zikredilen bu özellikler sadece anlatıldığı toplum ve çağı kapsamayıp tüm zamanlara hitap edebilecek evrensel niteliktedir. İslâm dininin vurguladığı bu niteliklere sahip kişiler dünya üzerindeki tüm topluluklarca ideal insan olarak kabul edilen ve yetiştirilmek istenen insan modelidir. Müslüman bir kulun zikredilen bu özelliklere sahip olarak sâlihlerden olmaya çalışması ve inanan inanmayan bütün insanlara İslâm dininin yetiştirdiği insanın evrensel iyi insan modelini en iyi yansıtan sistem olduğunu göstermesi en temel vazifesidir.

3.3. Sâlih Amel İşleyenlerin Mükâfatları

Dünya hayatı; iyi ile kötünün, hak ile batılın, doğru ile yanlışın belirlenerek karşılığının hem dünyada hem de ahirette verilmesi için yaratılan bir âlemdir. Yüce Allah bu imtihan âlemi için yaratılan insanlara tarih boyunca hak ve hakikati öğretecek peygamberler göndermiş, insanların kazanabilmesi için birçok fırsat yaratmıştır. Fakat insanoğlu tarih boyunca azgınlık ve taşkınlıklar yapmış, ilâhi hakikatlere kulak vermemiş, hatta gönderilen elçileri dahi öldürmüşlerdir. İnsanların yanlış davranışlarına rağmen merhameti sonsuz olan yaratıcı, kıyamete kadar korunacak olan son ilâhi kitabını⁶²⁷ da âlemlere rahmet olarak gönderilen⁶²⁸ son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s) aracılığıyla indirerek insanlara bir şans daha vermiştir. Bu ilâhi hakikate kulak veren insanlar son din olan İslâm dinini kabul ederek onun ilkelerine göre bir yaşam sürmeye söz vermişlerdir.

Dünya hayatının süs ve cazibesine kapılarak günahlara dalmayan Müslümanlar, temiz ve pak yaşantılarına karşılık olarak bu dünyadan kat kat güzel olan ve ebedi

⁶²⁷ Hicr, 15/9.

⁶²⁸ Enbiyâ, 21/107.

olarak kalacağı cennetle müjdelenmiştir. Allah'ın rızasını kazanmaya uygun olarak yaşayan bir Müslüman önceki başlıklarda açıklandığı gibi ayet ve hadislerdeki ifadesiyle sâlih olarak nitelenmektedir.

Çalışmanın bu noktasına kadar sâlih kulların sahip olduğu özellikler açıklanmaya çalışılmıştır. Burada ise ayet ve hadislerde belirtilen bu vasıfları taşıyarak sâlihlerden olan Müslümanların kazandığı mükâfatlara yer verilecektir. Yüce Allah'ın sâlih kullarını ödüllendirdiği bu mükâfatlar çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

3.3.1. Allah Katındaki Mükâfatları

Bir kulun sahip olabileceği en değerli mükâfat Allah'ın kendisinden razı olmasıdır.⁶²⁹ Bir insan dünyadaki tüm nimet ve güzelliklere sahip olsa hatta cennette dahi olsa Rabbi kendisinden razı değilse sahip olunan bu güzelliklerin hiçbir kıymeti ve değeri yoktur. Bu sebeple bir kulun en önemli vazifesi yaratıcısını razı etmek olmalıdır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de "*sâlih olanlardan razı olacağını bildirmektedir.*"⁶³⁰ Ayette iman edip sâlih amel işleyenlerin altlarından ırmaklar akan cennetle ödüllendirildiği bildirildikten sonra Allah'ın da razı olacağı ifade edilmiştir. Zira Allah'ın rızası cennet nimetinden daha büyük daha hayırlı bir nimettir. Ayette Allah'ın ismi celallerinden herhangi biri ya da Rab ismi kullanılmamış direkt Allah lafzı kullanılmıştır. Allah'ın tüm isim ve sıfatlarıyla kulundan razı olması terbiye edici anlamına gelen Rab ismi ile ya da merhametinin yüceliğini ifade eden Rahman ismi ile razı olmasından daha üstündür. Bir kul için sahip olunabilecek en muhteşem mertebe yaratıcısının kendisinden razı olmasıdır. Ayetin devamında da zikredildiği gibi bu nimeti kazanan kul da rabbinden razı olacaktır. Kulun rabbinden razı olması ise kendisine verilen nimet ve ödüllerden, Allah'ın rızasını kazanmış olmaktan memnun olmasıdır. Bu en değerli ödül ise rabbine karşı derin bir saygı ve haşyet duyarak itaatte kusur etmeyip sâlih ameller işleyen kullar içindir.⁶³¹ Hz. Peygamber (s.a.s) de "*Allah*

⁶²⁹ Beyyine, 98/8.

⁶³⁰ Beyyine, 98/7-8.

⁶³¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 542-543; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, X, 594-595; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 782-783; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 248-249; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, 439; Mevdudî, *Te'fihîmu'l-Kur'ân*, VII, 195; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 2603; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 612.

*ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder.”*⁶³² buyurarak Allah’ın rızasını gözetmeden yapılan işlerin kıymetinin olmayacağını ifade etmiştir.

Allah bu uğurda çaba gösterip sâlihlerden olan kulları mükâfatlandırılmış, onlara çeşitli güzellikler bahşetmiştir. Bu güzelliklerden biri de sâlih kulların “*Allah katında mutlaka iyiler arasına alınacak*”⁶³³ olmasıdır. Dünyada herhangi bir çıkar amacı gözetmeksizin sadece Allah’ın rızasını gözeterek faydalı ve yararlı işler yapan bir kul Allah katında iyi kullardan olacaktır. Sâlihler zümresinden olan bu kullar insanları hidayete çağırırlar. Birçok peygamber, bu vasfa sahip olmanın kıymetini bildiğinden sâlihler zümresine girmek için Allah’a yakarıшта bulunmuştur.⁶³⁴ Allah da dünyada güzel işler yaparak sâlih olanlara peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olmayı lütfetmiştir.⁶³⁵ Allah’ın sâlih kulları iyiler arasına alması dünyada olabileceği gibi cennete girme olarak da yorumlanabilmektedir. Her iki anlamda da din ve dünya işlerini en iyi, en güzel şekilde yapan erdemli insanlar hem bu dünyada hem de ahirette bahtiyar olacaklardır.⁶³⁶

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “*güzel sözlerin O’na yükseleceğini, rızasına uygun iş ve davranışları yücelteceğini*”⁶³⁷ bildirmektedir. Allah nezdinde samimiyetle yapılmayan hiçbir sözün ve işin değeri yoktur. Yapılan işlerin Allah katında değerli olması için ilk olarak iman etmek gerekir. Ayette de ifade edildiği gibi Allah’a yükselen başta kelime-i tevhid olmak üzere dua, tekbir, teşbih, zikir, istiğfar gibi sözlerin kabulü iman ve amel-i sâlihe bağlıdır. Allah’a yükselme ile kastedilen ise bu sözlerin Allah tarafından kabul edilmesidir. Ayetin devamında zikredilen “*güzel sözleri o yükseltir*” ifadesindeki zamir ile ne ifade edildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. “Sâlih ameli güzel sözler yükseltir” şeklinde yorumlayanlara göre kişinin amelleri ancak iman etmesiyle yani kelime-i şهادet ve kelime-i tevhidi söylemesiyle kabul olur. “Sâlih amel güzel sözleri yükseltir” şeklinde yorumlayanlar ise kişinin sadece iman etmesinin yeterli olmayacağını bunu davranışlarıyla ortaya koyması gerektiğini ifade etmişlerdir.

⁶³² Nesâî, *Sünen*, VI, 25, no: 3140; Elbânî bu rivayet için hasen sahih demiştir.

⁶³³ Ankebut, 29/9.

⁶³⁴ Yûsuf, 12/101; Şuarâ, 26/83; Neml, 27/19.

⁶³⁵ Nisâ, 4/69.

⁶³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 12; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, VIII, 211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 443; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 32-33; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1811; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 244.

⁶³⁷ Fâtır, 35/10.

Bazı müfessirler ise “Sâlih ameli Allah yükseltir” şeklinde yorumlamışlardır. Buna göre Allah rızasına uygun davranışlar işlendiği zaman bu davranışlar yüceltilecek dolayısıyla kişi de bu davranışları vesilesiyle yüceltilecektir.⁶³⁸

Allah’ın sâlih kullarına müjdelediği bir diğer mükâfat ise “sâlihlerin dualarını kabul edeceğidir.”⁶³⁹ Yüce Allah, iman edip sâlih ameller işleyerek itaat eden ve günahlarından tevbe ederek Rabbine yakarıшта bulunan kulunu geri çevirmeyeceğini, duasına icabet edeceğini bildirmektedir.⁶⁴⁰ Kul yaratıcısını bilerek dünya ve ahirete yönelik hem kendisi hem de mümin kardeşleri için isteklerde bulunduğu yaratıcı duasını kabul edecek hatta fazlından fazlasını lütfedecektir. Bu ayetin müjdelediği nimetin farkında olan müminler helal ve hayırlı olan her isteklerini fiili çabalarını ihmal etmemek suretiyle Allah’tan dilemekten geri durmamalı, duada ısrarcı olmalıdır.

3.3.2. Cennete Dair Mükâfatları

Dünyaya imtihan için gönderildiğinin bilincinde olarak yaşayan, davranışlarını Allah’ın emir ve yasaklarına göre belirleyen insanlar; bu dünyada ödüllendirildiği gibi ahirette de yaptıkları iyiliklerin karşılığını hiç şüphesiz alacaklardır. Dünyada sıkıntı, musibet ve zorluklara sabreden, Allah’a itaat ve ibadetten geri durmayan aynı şekilde nehy edilenlerden de uzak duran sâlih kullar birçok ayette “Cennetliklerdir, onlar için zemininden ırmaklar akan, nimetlerle dolu Adn ve Firdevs cennetleri vardır.”⁶⁴¹ şeklinde anlatılan ebedi saadet yurdu cennete girmekle müjdelenmiştir. Cennet ve cennet nimetlerinin mahiyeti hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı tasvirler yapılmış olsa da bu görüşler genel itibarıyla dünya nimetleriyle kıyaslanarak onlardan kat kat üstün olduğunun bildirilmesi şeklindedir.⁶⁴² Ayetlerde geçen Adn ve Firdevs

⁶³⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 443-445; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VIII, 473; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 602-603; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 225-227; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 475-476; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 548-549; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1944; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 405-406.

⁶³⁹ Şûrâ, 42/26.

⁶⁴⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 533-534; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, IX, 124; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 223; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVII, 597-598; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VII, 188-189; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 2088.

⁶⁴¹ Bakara, 2/25, 82; Nisâ, 4/57, 122, 124; Maide, 5/82-86; A’râf, 7/42; Yûnus, 10/9, 26; Hûd, 11/23-24; Ra’d, 13/22, 29; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/1-3, 30-31, 107-108; Meryem, 19/59-63; Tâhâ, 20/74-76; Hac, 22/14, 23, 56; Ankebût, 29/58-59; Lokmân, 31/8-9; Secde, 32/19; Zümer, 39/74; Mü’min, 40/40; Şûrâ, 42/22-23; Câsiye, 45/30; Muhammed, 47/12; Tûr, 52/17-28; Tegâbün, 64/9; Talâk, 65/11; Bürûc, 85/11; Beyyine, 98/7-8.

⁶⁴² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I, 383-384, II, 287, IX, 226-227, 248-249; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, I, 403; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 667-670, II, 104, 330-331, 387, 552; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*,

cennetleri ifadeleri ile de mahiyetleri tam olarak bilinmemekle beraber cennet, cennetin bir bölümü veya cennetteki en yüksek mevkii gibi anlamlar kastedilmektedir.⁶⁴³ Cennet ve nimetleri anlatılırken insanların anlayacağı şekilde örnekler verilmesi anlamayı ve hayali kolaylaştırmak içindir. Eğer insanların anlayamayacağı şekilde tasvirler yapılsaydı yeterince teşvik edici ve özendirici olmayabilirdi. Bu sebeple cennet ve nimetleri dünyada bilinen şeylere benzetilmiş fakat onlardan daha güzel, daha benzersiz olduğu da vurgulanmıştır.

Sâlih kulların karşılaşacağı bir diğer mükâfat ise “*Cennette kendileri için tertemiz eşlerin bulunmasıdır.*”⁶⁴⁴ Allah, insanı psikolojik ve biyolojik yapısı gereği bu dünyada karşı cinse ihtiyaç duyacak şekilde yaratmış, eşler olarak yaşamayı da tavsiye etmiştir.⁶⁴⁵ Bu sebeple ebedi yaşanılacak cennetteki mükâfatlardan biri de tertemiz eşlerin varlığıdır. Ayetlerde genel anlamıyla maddi manevi her türlü dünya pisliğinden, ahlâksızlıktan ve kötülükten uzak erkekler için zevceler, kadınlar için ise zevceler olacağı ifade edilmekle birlikte müfessirler genellikle tertemiz eşler ifadesi ile hayz, nifas gibi maddi kirler ve ahlâksızlık, serkeşlik, geçimsizlik gibi manevi kirlerden arınmış kadınların kastedildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁴⁶

Sâlih kullar; “*Cennette ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecek, altın bilezik ve incilerle bezenecek, tahtların üzerine kurulacak, güzel bahçelerde ağırlanacak, koyu bir gölgeliğe alınacaklardır.*”⁶⁴⁷ Allah’ın rızasını dünyadaki her türlü güzellikten üstün tutan sâlih Müslüman bu güzelliklerin kat kat fazlasını ödül olarak almakla müjdelenmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de cennet nimetlerinin güzelliğini

XXI, 421-423, 460-461, 551-554, XXVII, 479-481,681; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VII, 287, 401-404, VIII, 160, 366-367, 439; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), I, 389-391; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'an*, 17; Komisyon, *Kur'an Yolu*, I, 34-35.

⁶⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Adn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:390-391; M. Sait Özervarlı, “Fırdevs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13:123-124.

⁶⁴⁴ Bakara, 2/25; Nisâ, 4/57; Tûr, 52/17-28.

⁶⁴⁵ Nisâ, 4/1; A'râf, 7/19, 89.

⁶⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 383, VIII, 488, XXII, 466; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, I, 405; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 110, 523; IV, 409-410; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 359-360, X, 107-108, XXVIII, 206-207, ; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 114; II, 298; VII, 401-402; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 391.

⁶⁴⁷ Nisâ, 4/57; Kehf, 18/30-31; Hac, 22/23; Rûm, 30/15; Tûr, 52/17-28.

vurgulayarak “Cennetteki nimetlerden tırnağın taşıyacağı kadar az bir şey dünyaya gösterilmiş olsaydı, gökler ve yerler süs içerisinde kalırdı. Cennetliklerden bir kişi dünyaya bir baksa ve bileziklerinden biri dünyaya görünse güneşin yıldızların ışığını silip süpürdüğü gibi o da güneşin ışığını silip süpürürdü.”⁶⁴⁸ buyurmuştur. Zira dünya hayatına dalıp giyiminde aşırıya ve lükse kaçmayan, parasını ziynetlere yatırıp onlarla hava atmayan, en son çıkan eşyalara yönelmeyip ihtiyacıyla yetinen, elindeki bu türden imkanları Allah için infak eden, hayır yolunda kullanan ya da bu imkanları elde edebilmek için haram yollara başvurmeyen insan; daha güzelini ebedi olan bir âlemde almayı fazlasıyla hak etmektedir. Ayet ve hadislerde de bu durum açıklanarak Müslümanların bu dünyadayken cennette daha güzelini almak için gayret etmeleri teşvik edilmiştir. Cennetteki bu nimetlerin mahiyeti hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. İpekten yapılmış kıyafetler insanlar nazarında en kıymetlileri olduğundan ayette de ipek kıyafetler zikredilmiştir. Fakat ipek, bilezik, taht gibi anlatımlar temsili olup asıl anlatılmak istenen Müslümanın orada her türlü konfora, rahatlığa, nimete en güzel şekilde ulaşabileceğidir.⁶⁴⁹

Dünyada iken sâlih ameller işleyerek cennete gitmeyi hak eden Müslümanların cennette elde edeceği ödüllerden biri de gölgeliklerde olmalarıdır. Bu ifade esasen cennetin rahatlığını ifade eden kinayeli bir anlatımdır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in indirildiği coğrafya çok sıcak ve bunaltıcı bir havaya sahiptir. Cennet nimetlerinin tasvir edildiği ayette cennette sürekli koyu bir gölgeliğin olması teşvik edici bir özelliktir. Başka bir coğrafyada ise insanlar sürekli bulutlu olan havalar sebebiyle güneşli bir havaya hasret olabilir. Bu ifade ile esas olarak sıcak ve soğğun rahatsız etmediği, ılıman ve insana huzur veren bir bahar havasının ya da kişinin en hoşnut olacağı bir havanın hüküm süreceği anlaşılabılır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Tirmizî, *Sünen*, IV, 678, no: 2538; Tirmizî bu rivayete garib demiştir. Elbânî ise sahih olduğu görüşündedir.

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 16-17, 594; XX, 81-83; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, VII, 169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 720, III, 151, 471; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 460-461, XXIII, 215, XV, 85; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, V, 141, 358-359; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 474.

⁶⁵⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VIII, 488-489; Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Ku’rân*, III, 220; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 107-108; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, II, 298.

Cennete gitmeye hak kazanan sâlih kullar; “Cennette sonsuza kadar kalacak,⁶⁵¹ selamla karşılanacak,⁶⁵² boş söz işitmeyecek, kendilerine sadece esenlikler dillenecektir.”⁶⁵³ İnsanın en büyük korkularından biri de yok olma korkusudur. Bu sebeple yüz yıllardır ölümsüzlüğe çareler aranmış, bu dünyada uzun yaşamak için gayretler sarf edilmiştir. Fakat ölümsüzlük ve ebedi olarak yok olmama; bu dünyada neredeyse tüm imkanları elinde bulunduran, her türlü kötülüğü ve yasağı yapmada sınır tanımayan kâfire değil de Allah’ın emir ve yasaklarına göre yaşayıp sınırlarını bilen sâlih Müslümana cennet nimeti olarak nasip olacaktır. Cennete giren Müslümana ebedi olarak kalacağı müjdelenerek orada elde ettiği güzelliklerin, ödüllerin dünya hayatında olduğu gibi elinden kayıp gitme ihtimalinin bulunmadığı bu sebeple korkusuzca ve huzurla nimetlerin tadını çıkarabileceği bildirilmiştir.⁶⁵⁴

Müslümanlar karşılaştıklarında birbirlerine esenlik, barış, güven gibi iyi dileklerde bulunmak adına bu anlamlara gelen selam sözünü kullanır. Selamlaşarak dua temennisinde bulunmak Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarındanır.⁶⁵⁵ Hz. Peygamber (s.a.s) birçok hadisinde selamlaşmanın önemine değinmiş, “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selamı yayın.” buyurarak da selamlaşmanın sevgi bağıni oluşturarak cennete girmeye vesile olacağını bildirmiştir. Dünyada olduğu gibi cennette de Müslümanlar selamla karşılanacaklardır. Müfessirler selamla karşılamayı meleklerin cennete giren Müslümanları selamlaması, Müslümanların cennette birbirlerini selamlamaları veya her türlü kötülükten selamette olma anlamında yorumlamışlardır.⁶⁵⁶

Dünya hayatında sürekli kötü söz, hakaret, küfür ve çirkin seslerle kulakları kirlenen Müslüman için cennetteki en büyük ödüllere biri de hiç şüphesiz boş söz işitmemektir. Cennette tartışma, kavga, sürtüşme, kıskançlık gibi durumlar

⁶⁵¹ Bakara, 2/25, 80-82; Nisâ, 4/57, 122; Maide, 5/82-86; A’râf, 7/42; Yûnus, 10/26; Hûd, 11/23-24; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/1-3, 107-108; Tâhâ, 20/74-76; Furkan, 25/76; Lokmân, 31/8-9.

⁶⁵² İbrahim, 14/23; Furkan, 25/75.

⁶⁵³ Meryem, 19/60-63; Furkan, 25/75.

⁶⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, I, 405; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 158; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 360, XI, 225; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, I, 114; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 391-392.

⁶⁵⁵ Buhârî, *Sahîh*, II, 71, no: 1239; Müslim, *Sahîh*, IV, 1704, no: 2162.

⁶⁵⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 566, XIX, 321; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VI, 186; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 552, III, 297; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 89, XXIV, 488; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IV, 422, VI, 120; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 285-286.

olmayacağından insanlar birbirlerine güzellik ve esenlikten başka bir şey dilemeyecek, sadece hoşnutluk sesleri işitilecektir.⁶⁵⁷

Sâlih kullar için “*Rableri katında bağışlanma, çok değerli nimetler ve mükâfatlar vardır, mükâfatlarını eksiksiz olarak alacaklardır.*”⁶⁵⁸ Allah’ın emir ve yasaklarına uygun olarak yaşayan bir Müslüman zaman zaman şeytanın oyun ve desiselerine yenik düşerek ya da dünyalık zevklere dalarak günaha girebilir, hatalar yapabilir. Bu duruma düşen Müslümanın hatasından dönüp tevbe ettiği takdirde Rabbi tarafından bağışlanacağına ve dünyada Allah için katlandığı zorlukların karşılığını eksiksiz olarak alacağına dair söz alması muhakkak ki çok büyük bir lütuftur. Zira bu bağışlama ve mükâfatı vaad eden, vaadinden asla dönmeyecek olan Allah’tır.⁶⁵⁹ Müslüman bu teminatın bilincinde olarak günaha girdiğinde ümitsizliğe düşmeyerek tevbe etmeli, işlediği sâlih ameller karşılığında çok değerli nimetleri elde edeceğini bilerek bu uğurda çektiği zorlukların karşılıksız kalacağına dair endişe duymamalıdır.⁶⁶⁰

Hz. Peygamber bir hadisinde “*Yüce Allah, ‘Ben sâlih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlüne gelmeyen nimetler hazırladım’ buyurdu. İsterseniz şu ayeti okuyun: ‘Artık onlar için yapmakta olduklarına mükâfat olarak gözlerin aydın olacağı ne mutluluklar saklandığını kimse bilemez.*”⁶⁶¹ ”⁶⁶² buyurmuştur. Ayet ve hadislerde müjdelenen bu mükâfatlara nail olmak isteyen bir kul sâlih olarak Allah’ın rızasını kazanmak için elinden geleni en iyi şekilde yapmaya gayret etmelidir.

3.3.3. Hesap Gününe Dair Mükâfatları

İnsanı imtihan için yaratan, hak ve hakikati öğretecek elçiler gönderen Yüce Allah aynı zamanda insana dünyada istediği gibi yaşama özgürlüğü de vermiştir.

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 220, XIX, 321; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VII, 248; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 28, 297; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 553, XXIV, 488; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, V, 218, VI, 120; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 227; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1514; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 520-521.

⁶⁵⁸ Bakara, 2/62; Âl-i İmrân, 3/57; Maide, 5/9; Hûd, 11/11; İsrâ, 17/9; Kehf, 18/1-3; Tâhâ, 20/82; Hac, 22/50; Kasas, 28/67, 79-80; Sebe’, 34/4, 37; Fâtır, 35/7; Fussilet, 41/8; Muhammed, 47/2; Fetih, 48/29; İnşikak, 84/25; Tin, 95/6.

⁶⁵⁹ İbrahim, 14/47; Hac, 22/47; Rûm, 30/6.

⁶⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 465, X, 99; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 381, III, 599; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXI, 105, XXV, 192; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VII, 150; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 37-38; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 156-157.

⁶⁶¹ Secde, 32/17.

⁶⁶² Buhârî, *Sahîh*, IV, 118, no: 3244; Müslim, *Sahîh*, IV, 2174, no: 2824.

İradesini istediği yönde kullanabilecek olan insanlar hem bu dünyada hem de ahirette tercihlerine göre çeşitli değerlendirmelere tabi tutulacaktır. Bu bilinçte olan bir Müslüman hem dünyasını hem de ahiretini kazanacak şekilde yaşamalı, yaptığı her şey için bir gün hesaba çekileceğini unutmamalıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de ölümden sonra hesabın görüleceğine dair birçok ayet bulunmaktadır.⁶⁶³ Ayetlerden birinde ise *“Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, insan ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.”*⁶⁶⁴ buyrulurken dünyadaki hiçbir davranışın karşılıksız olmayacağına dair Müslümanlar uyarılmıştır. Hesap gününde hiç kimsenin haksızlığa uğramayacağı *“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onun karşılığını görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onun karşılığı görür.”*⁶⁶⁵ ayetleri ile bildirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de bir hadisinde *“Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nerede kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden.”* buyurarak insanların hesap gününde tüm hayatından sorguya çekileceğini Müslümanlara bildirmiştir.

Ayet ve hadislerde önemle belirtilen öldükten sonraki hayatın ve hesap gününün varlığına iman eden Müslümanlar; dünyada iken bu bilinçle hareket etmeli, hayatını Allah’ın rızasını kazanmaya yönelik olarak şekillendirmelidir. Fakat İslâm dini insanların sadece ahirete yönelip dünyayı yok saymalarını değil, *“Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver, bizi cehennem azabından koru.”*⁶⁶⁶ ayetine uygun yaşayarak dünya ahiret dengesini kurmalarını istemiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in de en çok yaptığı dua ayette zikredilen duadır.⁶⁶⁷ Hayatını bu ölçülere göre yaşayan Müslümanlar ayet ve hadislerde belirtildiği üzere sâlih kullar arasına dâhil olarak birçok mükâfata layık olacaktır. Bu mükâfatlardan hesap gününe dair olanlar da bulunmaktadır.

⁶⁶³ A’râf, 7/6-9; İbrahim, 14/51; Enbiyâ, 21/1; Mü’min, 40/16-18.

⁶⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/30.

⁶⁶⁵ Zilzâl, 99/7-8.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/201.

⁶⁶⁷ Müslim, *Sahîh*, IV, 2070, no: 2690.

Hesapların görüldüğü gün sâlih kullar; “Herhangi bir korku duyup üzüntü çekmeyecek,⁶⁶⁸ zerre kadar haksızlığa uğratılmayacak,⁶⁶⁹ bilakis ecirlerine karşılık olarak Allah onlara lütfundan daha fazlasını ihsan edecektir.”⁶⁷⁰ Ayetlerde Allah’ın peygamberi aracılığıyla gönderdiği dine uyarak peygambere itaat eden ve davranışlarını ıslah eden insanların geçmişte işledikleri günahlardan ötürü korku duyup endişe ve üzüntüye kapılmamaları, sâlih kul oldukları müddetçe geçmiş günahların sevaba çevrileceği müjdelanmaktadır. Aynı şekilde kalbinde iman ve itaat taşıyan mümin de gelecekte başına gelebilecek sıkıntı ve belalardan endişe etmemeli, inanmış olmanın verdiği huzur ve sükûnet ile sâlih amellere devam ederek Allah’ın rızasına ve lütfuna sığınmalıdır.⁶⁷¹

Haksızlığa uğratılmak olarak çevrilen zulüm kelimesi genel olarak hak edene hakkının verilmemesi ya da hakkının elinden alınması şeklinde tanımlanmaktadır. Adil-i mutlak olan Yüce Allah’ın kullarına asla haksızlık etmeyeceği muhakkaktır. Ayetlerde haksızlığa uğratılmayanların sadece müminler veya hem müminler hem de kâfirler olduğuna dair farklı görüşler vardır.⁶⁷² Her iki görüşe göre de Allah insanlara dünyada işledikleri günah ve sevaplardan ötürü hak ettikleri karşılığı verecektir. Mümin olup sâlih ameller işleyenlerin haksızlığa uğrama endişesi taşımaması, Allah’ın adaletinden emin olması hatta sevaplarına karşılığında fazlasının lütfedilmesini istemesi gerekmektedir.

Mümin olsun kâfir olsun günah işleyenlere karşılığının tam olarak verilmesi Allah’ın adaletinin tecellisidir.⁶⁷³ Dünyada her türlü sıkıntı ve musibete katlanan, günahların cazibesine kapılmayıp Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğen müminlere Allah’ın lütfundan fazlasını ihsan etmesi haksızlık olarak değil bilakis Allah’ın sâlih kuluna karşı kereminin ve cömertliğinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

⁶⁶⁸ Bakara, 2/62, 277; Maide, 5/69; En’âm, 6/48; A’râf, 7/35.

⁶⁶⁹ Nisâ, 4/124; Meryem, 19/60-63; Tâhâ, 20/112.

⁶⁷⁰ Nisâ, 4/173; Nahl, 16/97; Kehf, 18/30-31, 88; Neml, 27/89; Rûm, 30/44-45.

⁶⁷¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 21, X, 476; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, IV, 87-88; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIV, 235; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, III, 368; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 739; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 324, 413.

⁶⁷² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, IX, 248-249, XVIII, 219-220, 379-380; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VII, 313; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 567-568, III, 26-27, 89; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XI, 228, XXI, 552-554, XXII, 103; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 369, V, 218-220, 280; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1547; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 116-117, III, 555-556.

⁶⁷³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, IX, 426, XVII, 289; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, III, 430; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 633, 720, III, 387-388; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XI, 274, XX, 267, XXI, 460-461; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 196, 288-289; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 151-152, III, 474.

Müslüman Allah’a kulluk ve itaatten geri durmamalı fakat amellerinin kendini kurtarmayacağını bilincinde olarak Allah’ın lütfu ve keremiyle muamele etmesi için dua etmelidir.

Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiğine göre hesap gününde sâlih kulların elde edeceği bir diğer mükâfat “*önceki kötülükleri silinip yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendirilecek*”⁶⁷⁴ olmalarıdır. Ayetlerde zikredilen kötülüklerin örtülmesi, silinmesi, iyiliklere çevrilmesi gibi ifadeler çeşitli anlamlara gelmektedir. Kişinin tevbe ederek iman edip sâlih ameller işlemesi sonucu geçmişte işlediği günahlar affedilir, yerine sevap yazılır. Hatta kul geçmiş günahlarını hatırlayıp pişmanlık duyarak tekrar tekrar tevbe ettiğinde duyduğu pişmanlıktan ötürü sevap işlemiş olur. Bazı âlimler geçmişte işlenen günahlar yerine sevap yazılması görüşünü kabul etmemiş günahların silindiğini fakat yerine iyilik yazılmayacağını, kişinin pişmanlıkla tevbe etmesi sebebiyle sevaba nail olduğunu ifade etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre de kötülüklerin iyiliğe çevrilmesi ile kastedilen kişinin tevbe ettikten sonra inkârının yerini iman ve itaatin, kötü amellerinin yerini ise iyi amellerinin almasıdır. Tüm görüşler genel olarak değerlendirildiğinde kişi yaptığı hatalardan pişman olup tevbe eder ve sâlih amellerde süreklilik gösterirse hem bu dünyada iyi bir insan olarak kötülükleri yok olur hem de ahirette yaptıkları iyilikler sebebiyle işlediği günahlar affolunur ve duyduğu pişmanlıktan dolayı sevaba nail olur. Ayette ifade edilen daha güzeliyle ödüllendirme ise cennete gitmekten daha üstün daha yüce bir ödüldür. Çünkü kişi iman edip imanının gerektirdiklerini yerine getirdiğinde cennetle ödüllendirilmiştir. Yapılan tevbe ve süreklilik arz eden sâlih amellere karşılık alacağı ödül kişinin gözünün görmediği, kulağının duymadığı, aklının hayal edemediği bir şey olmalıdır. Bu ödülün cennette rû’yetullah yani Allah’ı görme şeklinde olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır.⁶⁷⁵

Sâlih kullar hesap gününde “*adaletle ödüllendirileceklerdir.*”⁶⁷⁶ Allah, dünya hayatında çeşitli sıkıntılara ve zalimlerin zulümlerine katlanan ve hak ettiğini alamayan kullar için adaletin tecelli etmesi ve haklı haksızın belli olup adaletli bir şekilde

⁶⁷⁴ Furkan, 25/70; Ankebût, 29/7; Tegâbün, 64/9; İnşıkak, 84/25.

⁶⁷⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 310, XX, 10-11, XXIII, 420; Mâtürîdî, *Te’vilât’ul-Kur’ân*, VIII, 209; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 294, 441, IV, 548; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 484, XXV, 30, XXX, 554; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VI, 115, 238, VIII, 160; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 605; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1707; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 150-151, 242-243.

⁶⁷⁶ Yûnus, 10/4.

yargılanması için ahirette yeniden dirilmeyi vaadetmiştir.⁶⁷⁷ İnsanların bu dünyada haklarını tam olarak alması ve adaleti sağlaması imkansızdır. Özellikle tüm dünyayı yönetebilmek ve imkanların hepsine sahip olmak adına adaletsiz, zalim ve acımasız bir şekilde hareket eden kâfirlere karşı dünya hayatına meyletmeyip ahiret hayatını kurtarmak için sâlih ameller işlemeyi sürdüren ve yapılan haksızlıklarla baş edemeyen Müslümanlar için adaleti sağlayacak olan Rablerinin varlığını ve vaadini bilmek; büyük bir rahatlık ve huzur sebebidir.

Kur’ân-ı Kerim’de sâlih kulların “*çabaları asla inkâr edilmeyecektir, yazılmaktadır.*”⁶⁷⁸ buyrulmaktadır. Ayette iman etmiş olarak yapılan sâlih amellerin kaydedildiği, asla inkâr edilmeyeceği, karşılığının tastamam olarak verileceği ifade edilmektedir. Yapılan sâlih amellerin değer ifade etmesi için imanın şart koşulması; kâfirlerin sırf dünyayı güzelleştirmek ya da iyi insan olmak adına yaptıkları erdemli davranışların Allah katında bir değer ifade etmediğini, karşılığını alamayacaklarını belirtmek içindir. Yapılan davranışların ahirette değer kazanması ve inkâr edilmemesi için temel şart Allah’a, peygamberine ve gönderdiği esaslara inanmaktır.⁶⁷⁹

Allah sâlih kulları “*karanlıklardan aydınlığa çıkaracak,*⁶⁸⁰ *yüzlerinde toz toprak bulaştığı ve aşağılanmışlık izi olmayacaktır.*”⁶⁸¹ Yüce Allah iman ederek sâlih ameller işleyen kullarını küfrün, şirkin, şüphenin, cehennemin karanlığından imanın, esenliğin ve cennetin nuruna çıkaracağını müjdelemektedir.⁶⁸² İman etmeden önce türlü günahlara batmış, ümitsizlik içerisinde affedilmeyeceğini düşünen ya da iman etmiş olduğu halde gerekli aksiyonları göstermeyerek dünya hayatına dalan bir kul; peygamber aracılığıyla gönderilen, uyarıcı, yol gösterici, aydınlatıcı bir nimet olan kitaba uyup dünya ve ahiret için iyi ve yararlı işler yaparsa Allah’ın izniyle içinde bulunduğu karanlıktan aydınlığa muhakkak çıkacaktır.

⁶⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XV, 21-22; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 324; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 206; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IV, 217; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1144; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 104.

⁶⁷⁸ Enbiyâ, 21/94.

⁶⁷⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 524; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, VII, 375; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 184-185; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, V, 326; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 1578; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 591-592.

⁶⁸⁰ Talâk, 65/11.

⁶⁸¹ Yûnus, 10/26.

⁶⁸² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXIII, 468; Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Ku’rân*, X, 72; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 560-561; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXX, 565-566; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, VIII, 177; Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, 384; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 2378; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, V, 319-320.

Dünyada çektiği sıkıntı ve zorluklara rağmen iman edip sâlih ameller işlemekten geri durmayan kul; mahşer günü karşılığını daha güzeliyle alacak, yüreklerinde bulunan korku ve dehşetten kâfirlerin yüzlerini kaplayan karartı ve tozun aksine yüzünde korku ve kederden eser olmayacak, huzur ve mutluluk içinde mükâfatını bekleyecektir.⁶⁸³

3.3.4. Dünya Hayatına Dair Mükâfatları

Yüce Allah; rızasına uygun yaşayarak sâlihlerden olan kullarına sadece ahirete yönelik mükâfatlar vermemiş, dünya hayatında da bahtiyar olmalarını sağlayacak lütuflarda bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de *"İnanmaları sebebiyle doğru yola gidenlerin hidayetleri güçlendirilecektir."*⁶⁸⁴ buyrulurken iman edip sâlih amel işleyen kulların inanmaları sebebiyle hidayete erecekleri, bu hidayet için iman sâlih amelle süslenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sâlih amel işleyen kul bu dünyada iyilikler yapması sebebiyle Allah tarafından doğru ve iyi işlere yönelecek ve işlerinde kolaylık sağlanacaktır. Aynı şekilde ahirette de işlenen sâlih ameller kabirden cennete kadar kişinin yol göstericisi olacak ve kişi sâlih amelle değerlendirilen imanının nuru sayesinde hidayete erecektir.⁶⁸⁵

Sâlih kullara bu dünyada verilecek bir diğer mükâfat ise *"Güzel bir hayat yaşatılacak,"*⁶⁸⁶ *Allah işlerinden kolay olanı buyuracaktır."*⁶⁸⁷ ayetlerinde bildirilmektedir. Buna göre iman edip dünya ve ahiret için güzel işler yapanların güzel bir hayat yaşayacağı ifade edilmektedir. Rahatlık ve huzuru kapsayan yaşanılacak güzel hayatın dünyada, kabirde ya da cennette olduğuna dair farklı görüşler vardır. Fakat âlimlerin çoğuna göre ayette dünya hayatı kastedilmektedir. Zira ayetin devamında da ahirette daha güzeliyle ödüllendirme olacağı buyrulmaktadır. Âlimler dünyada güzel bir hayat ile helal rızık, mutluluk, sağlık, huzur, kanaatkarlık ve Allah'a ibadet etme

⁶⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, 71-73; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'rân*, VI, 34; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 342; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 241; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VIII, 3795-3796; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1153; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 229-230.

⁶⁸⁴ Yûnus, 10/9, Meryem, 19/76.

⁶⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, 27-28, XVIII, 244; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'rân*, VI, 13, VII, 255; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 330-331, III, 38; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 213-214, XXI, 562; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 218-219, V, 229; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 312, III, 231; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1146; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 524-525.

⁶⁸⁶ Nahl, 16/97.

⁶⁸⁷ Kehf, 18/88.

anlamalarının kastedildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁸⁸ Gerek şahsî hayatında gerek toplumda güzel işler yapan sâlih kul hem kendi hayatını hem de toplumu düzeltmiş olur. Eğer Müslümanlar bugün Allah'ın vaad ettiği gibi güzel ve ferah bir hayat sürmüyorsa; toplumdaki her bir bireyin kendi yaşantısını düzelterek iyi işler yapmaması sebebiyledir. Müslümanların dünyada güzel bir hayatla müjdelenmesi; bazı Müslümanların ve kâfirlerin sahip olduğu Müslümanın ahireti elde edebilmek için dünya hayatında çileli, yokluk ve sıkıntı içerisinde, hayatın güzelliklerinden mahrum olarak yaşaması gerektiği düşüncesinin doğruluktan uzak olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah kulunun iman edip güzel işler yaparak hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasını istemektedir.

Dünya hayatını sâlih ameller işleyerek sürdüren mümin kul için Allah dünyada ve ahirette kolaylıklar sağlayacaktır. Allah'ın dünyada kolay işler lütfetmesi; kuluna yapılması zor ve güç şeyler emretmemesi, Kendine yaklaştıracak güzellikleri öğretmesi, dünya hayatına yönelik işlerde kolay yollar açması; ahirette kolay olanı buyurması ise imanla yapılan güzel işlere karşılık zor ve çetin bir azap değil sadece kolaylık ve güzelliklerin bulunduğu cennetle ödüllendirmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁸⁹

Yüce Allah, *“Rahman onlar için gönüllerde sevgi yaratacaktır.”*⁶⁹⁰ buyurarak sâlih kulların dünya hayatında layık olacağı bir diğer mükâfatı bildirmektedir. İman edip dünyada hayırlı ve güzel işler yaparak Allah'ın sevgisini kazanan kulları Allah hem sevecek hem de kullarına sevdirecektir. Hz. Peygamber (s.a.s) *“Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail'e der ki: 'Ben falanı sevdim, sen de sev.' Cebrail göktekilere aynı şekilde seslenir. Sonra onun için yeryüzünde sevgi yerleşmiş olur. 'İman edip sâlih ameller işleyenler için Rahman gönüllerde sevgi yaratacak.' ayeti bunu ifade eder.”*⁶⁹¹ buyurarak kulun sâlih ameller işleyerek yaratıcısı tarafından sevilmesinin ne kadar büyük bir nimet olduğuna dikkat çekmiştir. Ayette Allah'ın rahmet, şefkat ve merhametinin bolluğunu ifade eden Rahman ismi celîli ile anılması bu sevgiyi

⁶⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII, 289-291; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VI, 568; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 633; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 267; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 516; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 58; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1428; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, II, 116-117, III, 384-385.

⁶⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 98-99; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Ku'rân*, VII, 206; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 744; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 497; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 174; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1494.

⁶⁹⁰ Meryem, 19/96.

⁶⁹¹ Müslim, *Sahîh*, IV, 2030, no: 2637; Tirmizî, *Sünen*, V, 317, no: 3161.

insanların kalbine karşılıksız olarak yani herhangi bir iyilik yaptığında ya da akrabalık bağlarından oluşan sevgi sebebiyle değil sadece Allah'ın rızasını gözeterek sâlih ameller yaptığı için lütfedeceğini göstermektedir.⁶⁹² İnsanlar arasında oluşan sevgi ve muhabbet duygusu kardeşliği, huzuru ve mutluluğu artıracak böylece inanan ve inanmayan tüm toplumlarda amaçlanan ama bir türlü sağlanamayan birlik, beraberlik, güven, sevgi, saygı ve hürmet İslâm'ın ilkeleriyle sağlanmış olacaktır.

Sâlih kulların dünyada sahip olacağı kıymetli mükâfatlardan biri de Kur'ân-ı Kerim'de “Allah onlara yeryüzünde iktidar verecek, hoşnutluğuna vesile olan dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak ve korkularını güvenliğe çevirecektir.”⁶⁹³ buyrularak ifade edilmiştir. Allah; iman edip dünya ve ahiret için sâlih işler yapan ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadan kulluk eden müminlere yeryüzünde tasarruf etmeyi, korkusuzca yaşamayı ve dinlerini rahatça yaşayabilecekleri güvenli ortamları vaad etmektedir.⁶⁹⁴ İslâm'ın ilk yıllarında korku içerisinde dinlerini gizlice yaşayan ve zaman zaman ümitsizliğe kapılan Müslümanlara müjde olan bu ayeti o dönemle kısıtlamamak, günümüze yönelik de yorumlamak gerekmektedir. Müslümanlar, bu ayette kastedilen iktidarlığı salt bir yöneticilik olarak değil; yeryüzünü ıslah etme, onarma, Allah'ın belirlediği ve insanların uymasını istediği sistemi gerçekleştirme hakkına sahip olma şeklinde anlamalı ve buna sahip olmak için gayret etmelidir. Bunu sağladığı takdirde adalet ve huzuru temin etmiş olacak ve dini sağlamlaştırmış olacaktır. Sonuç olarak da dünya düzenine hükmetmiş, dininin yayılmasını sağlamış ve korkusuzca güven içinde yaşamış olacaktır. Fakat başta da belirtildiği gibi Allah'ın bu vaadinin gerçekleşmesi Müslümanın kalbinde en ufak bir şirk zerresi olmadan, halis ve saf bir imanla Allah'a bağlanmasına ve sâlih ameller işleyerek bu vadin gerçekleşmesi için gayret etmesine bağlıdır.

Allah'ın rızasına uygun hareket ederek sâlihlerden olan kulların kazandığı mükâfatlar değerlendirildiğinde; İslâm dininin ilkelerine göre yaşayan insanların

⁶⁹² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 261-263; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'rân*, VII, 263; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 47; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 567-568; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 238; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 233; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1521; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 528-529.

⁶⁹³ Enbiyâ, 21/105-106; Nûr, 24/55.

⁶⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 549-550, XIX, 208-210; Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'rân*, VII, 587; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 138, 251-252; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 192, XXIV, 412-414; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, V, 337, VI, 71-74; Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 334, 557-558; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1580, 1673; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 595-596, IV, 112-114.

yaratıcı tarafından sürekli destekleneceği, dünyada, ahirette ve hesap gününde en güzel mükâfatlara layık olacağı, en büyük ödül olan Rabbinin hoşnutluğunu kazanmış olarak ebedi saadet yurdu cennete girmeye hak kazanacağı görülmektedir. Sayılan bu güzelliklere sahip olmak isteyen bir Müslüman; yaşantısını Allah'ın razı olacağı şekilde düzeltmeli, kendine, içinde bulunduğu topluma ve tüm dünyaya faydalı olacak güzel işler yaparak sâlihlerden olmaya çalışmalıdır.

3.4. Ayet ve Hadislerde Tespit Edilen Sâlih Kulların Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Hayatını son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) aracılığıyla gönderilen, hüküm ve ilkeleri kıyamete kadar geçerli olan İslâm dinine göre yaşayan bir Müslüman; ayet ve hadislerde belirtildiği üzere sâlihlerden olarak bir kulun sahip olabileceği en üst mertebeye erişebilir. Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla “iman edenler ve sâlih amel işleyenler” şeklinde yer alan ayetler, sâlih ameller için iman etmenin gerekliliğini vurguladığı gibi imanın tam olabilmesi için de sâlih amellerin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bilinçte olan bir Müslüman bu ayetlerin içerdiği fiil ve davranışları tespit edip hayatının bir parçası haline getirerek hem imanını sağlamlaştırır hem de sâlih kullardan olur.

Ayet ve hadislerde yer alan sâlih kulun sahip olması gereken özellikler tespit edildiğinde bu özelliklerin ideal insanın sahip olması gereken evrensel niteliklere sahip özellikleri barındırdığı görülmektedir. Bu bakımdan İslâm dininin yetiştirdiği sâlih insan profili, dünya üzerinde iyi ve ahlâklı bir insan yetiştirmek isteyen tüm sistemlerin içerdiği özellikleri taşımaktadır. İslâm ahlâkına göre yetişmiş ve bunu yaşantısına hakkıyla yansıtabilmiş bir Müslüman sahip olduğu özelliklerle herkes tarafından ahlâklı ve iyi kabul edilebilecek niteliktedir.

Bu çalışma; sâlih olmak isteyen bir müminin taşıması gereken özellikleri ve İslâm dininin yetiştirmek istediği insan profilinin en mükemmel ve evrensel değerlere en çok sahip olduğunu; başta Müslümanlar olmak üzere İslâm'ın gerici, eskide kalmış ve çağdaş olmadığını düşünen herkese ispat etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple de ayet ve hadislerde sâlih amel veya sâlih kişilerden bahsederken zikredilen özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. İslâm dininin evrenselliği ve sâlih kul olmanın öneminin iyice kavranması için belirlenen bu özellikler ahlâki ve toplumsal açıdan değerlendirilecektir.

3.4.1. Ahlâki Açıdan Değerlendirilmesi

Yüce Allah; imtihan etmek için⁶⁹⁵ dünyaya gönderilen insanı başıboş bırakmamış, dünya ve ahiret mutluluğu için yapması gerekenleri peygamberleri aracılığıyla kitap göndererek bildirmiştir.⁶⁹⁶ Bu kitapların sonuncusu ve hükümleri kıyamete kadar sürecek olan Kur'ân-ı Kerim de Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilerek, ilk müfessiri tarafından Müslümanlara açıklanmıştır. İmtihani kazanarak Allah'ın rızasına ulaşmak isteyen bir Müslüman, ayet ve hadislerle göre bir yaşam sürerek sâlihlerden olmaya gayret etmelidir.

Ayet ve hadislerle göre sâlihlerden olan bir Müslümanın ahlâki özellikleri; dürüstlük, yardımseverlik, mütevazı, sabırlı, tasarruflu, sözüne sadık, insanlara karşı saygılı olmak; cimrilik, nankörlük, gurur ve kibir gibi kötü hasletlerden uzak durmaktır.

İslâm'ın iyi ve ahlâklı bir insanda olmasını istediği özellikler; inançlı veya inançsız toplumda iyi, ahlâklı ve erdemli insanlar olmasını isteyen herkesin kabul edebileceği genel ahlâk kurallarıdır. Dünya üzerinde bir arada insanca yaşayabilen ahlâklı toplumlar oluşturmak isteyen tüm sistemlerin arzuladığı insan tipinin sahip olması gereken özellikler; kâinatın yaratıcısı tarafından belirlenerek insanlara bildirilmiştir. Fakat ne yazık ki insanoğlu ancak ilâhi bir sistemin kurallarına uyularak mümkün olabilecek bu hakikati görmezden gelerek dünyayı kendi çabaları ile imar etmeye çalışmakta fakat kendi çıkarlarını düşünen ve kötülüğü yaymak isteyenler sebebiyle başarılı olamamaktadır. Şüphesiz insanların yaratıcının belirlediği İslâm dininin esaslarını bırakıp başka sistemler oluşturmaya çalışmasında, hak olan ve evrenselliğini her zaman koruyan İslâm'ın esaslarını hakkıyla yaşamayarak insanlara örnek olmayan Müslümanlar da suçludur.

Allah; İslâm ahlâkını hakkıyla yaşayarak sâlihlerden olan Müslümanlara yeryüzünde hakimiyet vaad etmiştir.⁶⁹⁷ Bugün Müslümanların içinde bulunduğu durum ne yazık ki vaad edilenin tam aksidir. Yüce Allah'ın vaadinden dönmeyeceği kesin

⁶⁹⁵ Kehf, 18/7; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/2-3; Teğâbün, 64/15.

⁶⁹⁶ Bakara, 2/151; A'râf, 7/35; Nahl, 16/36.

⁶⁹⁷ Enbiyâ, 21/105-106; Nûr, 24/55.

olduğuna göre⁶⁹⁸ bu vaadin gerçekleşmeme sebebi Müslümanların sâlihlerden olacak bir yaşam srmemesidir.

Müslümanların sâlihlerden olması için taşıması gereken ahlâki zellikler İslâm'ın ilk gönderildiği zamandan kıyamete kadar geçerliliğini koruyacak niteliktedir. Bu özelliklere sahip olan bir Müslüman, tüm çağlarda hem çevresine örnek olan hem de herkes tarafından onaylanan vasıfları sayesinde İslâm'ın evrenselliğini tüm dünyaya gösterebilir. Bu sebeple Müslüman olduğunu söyleyen bir insanın; İslâm'ı hakkıyla yaşayarak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışması ve dinin hakikatlerine göre yaşayarak sâlihlerden olup dünya üzerinde yaşanabilecek en iyi sistemin İslâm dini olduğunu tüm insanlığa göstermesi gerekmektedir.

3.4.2. Toplumsal Açıdan Değerlendirilmesi

Bir toplumdaki insanlar ne kadar ahlâki özelliklere sahip olursa olsun toplum içinde birlikte yaşama ahlâkına sahip değerlerse o toplumda birlik, düzen, huzur ve güvenliğin olması imkansızdır. Bu sebeple geçmişten günümüze dünya üzerinde iyi bir yaşam sürmeyi hedefleyen insanlar; bireysel ahlâka önem verdikleri kadar birlikte yaşama sanatına da önem vermişler, toplumların barış içerisinde yaşaması için çeşitli gayretler göstermişlerdir. Fakat tarih boyunca doymak bilmeyen ihtirası sebebiyle kendi çıkarları için her şeyi yok etmeyi göze alabilecek kötülüğe sahip insanların varlığı da hiç eksik olmamıştır. İyi ve kötünün mücadelesi şeklinde süregelen dünya hayatında düzen ve birlik sağlamak adına yaratıcı tarafından yol gösterici kitap ve elçiler gönderilmiş, insanların bu yolda birlik sağlayarak huzur ve mutluluk içinde yaşamaları emredilmiştir.

Allah'ın insanları uyarmak ve hidayete erdirmek için gönderdiği son ilâhi din olan İslâm'ın hüküm ve esasları kıyamete kadar geçerliliğini koruyacak niteliktedir. İnsanların bireysel ve toplumsal yaşamlarına dair gerekli olan tüm ilkeleri barındıran İslâm dini; tüm dünyanın uygulayabileceği ve uyguladığı takdirde düzen ve huzurun sağlanabileceği tek sistemdir. İslâm esaslarına göre yaşayan Müslümanlar; bu toplumsal ahlâk kurallarını hayatlarına geçirerek ve insanlara tebliğ ederek İslâm'ı yaymaya çalışmalı, evrenselliğini tüm dünyaya göstermelidir.

⁶⁹⁸ l-i İmrân, 3/9.

İslâm dininin esaslarına göre yaşayarak toplumda birlik ve güveni sağlayan Müslümanlar ayet ve hadislerde belirtildiği üzere sâlihlerdir. Buna göre sâlihler; haksız yere insan hayatına kıymaz, yeryüzünde fesat çıkarmaz, insanlarla ilişkilerinde haksızlık etmez, yalan yere şahitlik etmez, topluma faydalı olacak kalıcı iyi işler yapar, cimrilik ve israftan kaçınır, insanlara yardım eder, iyiliği emredip kötülükten men eder, çevresindeki insanlarla bağlarını koparmayıp iyilikle geçinirler. Taşıdığı özellikler bakımından sâlih kullar, sadece İslâm toplumlarında geçerli olabilecek özelliklere değil tüm dünyada iyi olarak kabul edilebilecek niteliklere sahiptir.

Ayet ve hadislerde belirtilen özelliklere sahip olarak sâlihlerden olan bir Müslümanın taşıdığı bu toplumsal özelliklerin tüm insanların bozulmamış fitratına uygun ve toplumsal açıdan birlik ve beraberliği sağlayacak nitelikte olması; İslâm dininin evrensel ilkelere sahip olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Allah'a, resulüne ve gönderdiği dine uyarak Müslüman olduğunu söyleyen bir insan; ayet ve hadislerde sıklıkla belirtilen sâlih bir kulun taşınması gereken özelliklere sahip olmaya çalışarak hem kendi dünya ve ahiretini kurtarmalı hem de İslâm'ın Müslümanların uygun olmayan yaşantıları sebebiyle yüksellemeyen itibarını yeniden hak ettiği konuma çıkarmaya çalışmalıdır. Bu bilinçte olan bir Müslüman; toplum içinde yaşantısı, hal ve hareketleriyle çevresine güzellikler saçarak uyulduğu takdirde tüm insanların huzur, güven ve mutluluk içerisinde yaşayacağı esasların İslâm dininde olduğunu tüm dünyaya göstermiş olacaktır.

SONUÇ

Yüce Allah; insanlık tarihi boyunca dünyaya imtihan için gönderdiği insanoğluna yol gösterici olacak dinler göndermiş ve insanlar arasından bu dinleri tebliğ edecek peygamberler görevlendirmiştir. Fakat insanların çoğu dinlerin hakikatini kabul etmeyerek gönderilen bazı elçileri katletmiş, dinleri de tahrif etmişlerdir. Merhameti sonsuz olan Yüce Allah, her defasında insanoğluna yeni bir şans vererek doğru yola ulaşmasını, Allah'ın birliğini kabul etmesini ve dinin esaslarına göre yaşamasını emretmiştir. Bu ilâhi çağrıların hiç şüphesiz en mükemmeli ve sonuncusu Hz. Muhammed'e (s.a.s) gönderilen İslâm dinidir.

İslâm dininin son din olması ve kıyamete kadar başka elçi gönderilmeyecek olması; bu dinin hükümlerinin her çağa ve topluma uygun olmasını, geçerliliğini yitirmemesini gerektirir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinin birçoğu evrensel değerler içermekte ve kıyamete kadar yaşayacak olan her insanın fıtratına uymaktadır.

Günümüzde İslâm dininin dünya ve ahiret mutluluğu, bireysel ve toplumsal yaşam kuralları adına gerekli olan esasları en güzel şekilde barındırdığı başta Müslümanlar olmak üzere birçok insan tarafından fark edilmemektedir. İnsanlar dünya üzerinde iyi bir insan yetiştirmenin ve toplum olarak mutlu bir yaşam sürmenin yollarını ilk çağdan itibaren araştırmakta fakat tüm insanlığı memnun edebilecek ortak bir sonuca varamamaktadır. Oysa İslâm dininin yetiştirmek istediği insan ve toplum özellikleri her çağa uyabilecek ve herkes tarafından kabul edilebilecek niteliktedir. Tüm insanlığın tarih boyunca aradığı iyi insan ve iyi toplum modeli Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde müminler olarak takdim edilmiştir. Erkek ve kadın bu müminlerin en önemli özelliklerinden biri de sâlih ve sâliha olmalarıdır.

En genel tanımıyla sâlih mümin; içinde bulunduğu her durum ve koşulda faydalı iş yapan, hal ve hareketlerinde yanlışlık bulunmayan, toplumun faydasına çalışan, yaptığı işi en iyi şekilde yapan kimsedir. Allah'a iman, itaat, tevbe ve ibadet konusunda mükemmel olan; ihlas, samimiyet, adalet, doğruluk, dürüstlük, hoşgörü, sabır, şükür, tevazu, iyilik gibi hasletlere sahip; yaşadığı toplumun ve çağın şartlarına göre hareket ederek, İslâm'ın ilke ve esaslarının evrenselliğini yaşayışıyla tüm insanlara gösteren bir Müslüman sâlih olma vasfı kazanacaktır.

Bu tezde analizi yapılan sâlih kavramı ve sâlih bir insanda bulunan özelliklerin mahiyetine bakıldığında bu özelliklerin sadece Müslümanları bağlayan, belirli bir zamanda yaşayan insanlar için geçerli olan ya da sadece dini nitelikli davranışları kapsayan özellikler olmadığı görülmüştür. İyi niyet ve samimiyetle bir işi, kişiyi ya da toplumu düzeltmek adına yapılan her türlü faydalı ve güzel davranışların sâlih amel olabileceği, hayatını bu esaslara göre şekillendiren bir kişinin de sâlih olabileceği tespit edilmiştir. Yaptığı her işi en iyi şekilde yapmak, söylediği her sözü iyi ve güzel söylemek, toplum için faydalı olabilecek yararlı davranışları gaye edinmek sâlih bir kulun temel özellikleridir.

Tarih boyunca felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim ve tasavvuf gibi birçok ilimde iyi insan ve iyi toplum yetiştirmek için uğraşılmış, birçok kitap yazılmıştır. Bu ilim dallarının “iyi, erdemli, mutlu, kâmil” insan olarak nitelediği insanın niteliklerine bakıldığında hemen hepsinin İslâm esaslarına göre yetişen sâlih kulun özelliklerini tarif ettiği görülmektedir. Fakat insanlık tarihinin ortak gayreti olan birlikte huzur içinde yaşama düşüncesi; zikredilen ilim dallarının gayretlerine rağmen sağlanabilmiş değildir. Tüm insanları kapsayan ortak insani değerlerin varlığı ve sağlanması ancak Yüce yaratıcı tarafından ilkeleri belirlenen İslâm dinine uymakla ve bu dinin evrensel değerlerini kabul etmekle mümkün görünmektedir. Bu noktada Müslümanlara düşen en önemli görev; İslâm dininin evrensel ahlâki esaslara sahip olduğunu, kıyamete kadar yaşayacak tüm toplumlara uygunluğunu, birey ve toplum mutluluğunu sağlayacak niteliklerin ancak ayet ve hadislere göre yaşayıp sâlih Müslüman olmakla mümkün olacağını tüm dünyaya yaşayışıyla ve tebliğ faaliyetleriyle anlatmak olmalıdır.

Bu çalışmada sâlih kavramının kişinin yaşayışıyla ilgili olan bölümünde kavramın evrenselliğine ve niteliklerine değinilmiştir. Sâlih kavramının bir diğer özelliği ise hadis usulü ilminde râviyi ve mervîyi niteleyen bir kavram olmasıdır. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde sâlih kavramının hadis usulündeki kullanımı üzerinde durulmuştur. Hadis usulünde sâlih kavramı râviyi nitelemek için iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki yaşayış biçimi olarak İslâm’ın ilke ve esaslarına göre bir hayat süren iyi Müslümanı nitelemek anlamında, ikincisi ise hadis rivayetinde ta’dil mertebesi olarak kullanılmasıdır. Sâlih kavramı ta’dil mertebelerinin orta ve alt basamaklarında sayılmıştır. Sâlih, sâlih terimiyle yakın anlamda kullanılan sâlihu’l hadis ve daha alt mertebedeki râviler için kullanılan suveylih terimleri genellikle râvinin

i'tibar için yazılabileceğini, hadisinin tek başına delil olamayacağını ifade etmektedir. Fakat bu kavramlar diğer cerh ve ta'dil lafızlarıyla birlikte sıklıkla kullanılmıştır. Ta'dilin üst mertebesindeki lafızlarla birlikte kullanıldığında râvinin tevsîkini belirtirken, zaman zaman hafif cerh bildiren kavramlarla da kullanılarak râvinin zabt açısından kusuruna işaret etmiştir. Sâlih kavramının râvi için kullanımı hususunda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, bu kavramın yaşayış şekli için mi yoksa rivayete ehliyet durumunu belirtmek için mi kullanıldığının belirlenmesidir. Zira sâlih bir hayat süren fakat rivayete ehliyeti olmayan bir râvinin hayat tarzını nitelemek için kullanılan sâlih lafzının ta'dil terimi olarak anlaşılması ya da ta'dil lafzı olarak kullanıldığında kişilik özelliği olarak değerlendirilmesi büyük hatalara sebebiyet verebilir.

Sâlih kavramının rivayeti nitelemek için ilk kullanımı Ebû Dâvûd'un *Sünen* 'indeki rivayetleri değerlendirmesiyle olmuştur. Ebû Dâvûd'un bazı rivayetlerini sâlih olarak nitelenmesi üzerine bu terimin hangi mertebeye delalet ettiğine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Âlimler mervîyi niteleyen sâlih kavramının hangi mertebeye delalet ettiğine dair belli bir görüşte birleşmemiş olsalar da genel itibarıyla bu kavramın hem ihticâca hem de i'tibara elverişli hadisler için kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu sebeple bu lafızla nitelenen her bir rivayet için ayrı araştırma yapılması, elde edilen diğer bilgilerle birlikte değerlendirilerek karar verilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın son bölümünde ayet ve hadislerde sâlih olarak nitelenen ameller ve kişiler incelenmiş, sâlih kulda bulunması gereken özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen özelliklerin evrensel ahlâki ilkelere, tüm insanlığın ortak değerlerine ve yaşayışına uygun, her çağ ve toplumda uygulanabilecek nitelikte olduğu görülmüştür. Nitekim İslâm dininin esaslarına göre hareket ederek sâlih olan bir kişi; doğru sözlü, yardımsever, dürüst, alçakgönüllü, sağduyulu, sabırlı, merhametli olup; kibir, yalan, ikiyüzlülük, gösteriş, nefret ve düşmanlıktan uzak durmalıdır. Sayılan bu özellikler ise evrensel ahlâki ilkeler olup, iyiliği ve güzelliği yaymak isteyen her sistem tarafından kabul edilebilecek niteliktedir.

Sâlih kullar toplum için faydalı olabilecek niteliklere sahiptir. Sâlihlerden olmak isteyen bir kişi sadece kendini düzelterek sâlih olunmayacağını bilir, toplumun ıslahı için de elinden gelen gayreti sarf eder. Buna göre sâlihler; haksız yere insan hayatına

kıymaz, yeryüzünde fesat çıkarmaz, insanlarla ilişkilerinde haksızlık etmez, yalan yere şahitlik etmez, topluma faydalı olacak kalıcı iyi işler yapar, cimrilik ve israftan kaçınır, insanlara yardım eder, iyiliği emredip kötülükten men eder, çevresindeki insanlarla bağlarını koparmayıp iyilikle geçirirler. Bu vasıflara sahip bir topluluk; dünya üzerinde iyiliği yaymak isteyen tüm sistemler tarafından istenilen niteliktedir. Bu da İslâm dininin oluşturmak istediği toplumun evrensel nitelikte olduğunu ve İslâm'ın kıyamete kadar güncelliğini, geçerliliğini ve mükemmelliğini koruyacağını göstermektedir.

Yüce Allah; belirtilen özellikleri hayatının bir parçası haline getirerek sâlihlerden olan kullarına dünya ve ahirette mükâfatlar vaad etmiştir. İslâm dininin ilkelerine göre yaşayarak sâlih olan bir Müslüman; Allah tarafından sürekli desteklenecek ve korunacak, dünyada, hesap gününde ve ahirette en güzel mükâfatları kazanacak, ödüllerin en yücesi olan Yaratıcısının hoşnutluğuna layık olarak ebedi saadet yurdu olan cennete girecektir.

Günümüz toplumlarında Müslümanların genel olarak ruh hallerine bakıldığında mutsuzluk, umutsuzluk, yorgunluk ve ikinci planda kalma psikolojisinin hâkim olduğu görülmektedir. Oysa Kur'ân-ı Kerim'in oluşturmak istediği insan profili tam olarak bu halin zıddıdır. Kur'ân'ın temel hedefi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Müslümanların yeryüzünde bu kadar mutsuz ve çaresiz gibi olmalarının sebeplerinden biri de Kur'ânî öğretiyi kulak verip onun hedeflediği sâlih insan prototipine sahip olmaya çalışmamasıdır. Başta Müslümanlar ve tüm insanların farkına varması gereken çok önemli bir husus şudur ki; Kur'ân'da sürekli vurgulanan sâlih davranışları yerine getiren “sâlih bir kul” tüm dünyada her milletin yetiştirmek istediği evrensel özelliklere sahip insanın ta kendisidir. İslâm dini bu insan tipini 1400 yıl önce inananlara hedef olarak belirleyerek evrenselliğini ve toplumlar için uygulanabilecek en iyi sistem olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Müslümanların içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının en önemli çaresi toplum olarak ayet ve hadislerde belirtilen sâlih kulların özelliklerine sahip olmaya çalışmak olmalıdır. Bu özelliklere sahip olan bir toplum hem kendi izzetini yükseltecek hem de İslâm dininin mükemmelliğini dünyaya gösterecektir.

Hiç şüphesiz Müslümanların sâlih kulların özelliklerine sahip olarak dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilmesi için bireysel ve toplumsal olarak gayret etmesi

gerekmektedir. Ülkemiz için düşünüldüğünde bu noktada ilâhiyat ve diyanet camiası olarak adlandırılan ve dini ilke ve esaslara göre hareket ettiği düşünülen kurumlara ciddi bir sorumluluk düşmektedir.

İlk olarak ilâhiyat fakültelerinde yetiştirilen insanların sâlih insan profiline uygun ve sâlih insan yetiştirebilecek nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Sâlih bir insan ve toplumda bulunan özelliklerin evrensel nitelikte olduğu ve bunu yerleştirmeyi hedefleyen İslâm dininin dünya üzerindeki en mükemmel sistem olduğu, ilâhiyatçılara çok iyi bir şekilde öğretilmelidir. Zira İslâm'ın gerici, tarihsel, yobaz ve çağdışı olmadığı ilk olarak Müslüman olduğunu söyleyen insanlara anlatılmalıdır. İslâm'ın evrensel, güncel ve her çağda geçerli olduğunu kavrayan ilâhiyatçılar ise bu özellikleri temsil ve tebliğ yoluyla inanan inanmayan herkese anlatmalıdır.

İslâmi ilimleri öğreten okullarda yetişerek sâlih olmanın önemini kavrayan Müslümanlar; Diyanet İşleri Başkanlığı ya da Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışarak sâlih insan ve sâlih toplum oluşturma amacını gerçekleştirmeye çalışmalıdır. İlgili kurumlarda bireylerin ve toplumun ıslahını sağlamayı hedefleyen ıslah grupları kurularak insanları her türlü yanlışlık ve kötülükten uzaklaştırıp iyilik ve güzelliği yaymak hedeflenebilir. İslâm'ın öngördüğü sâlih insan profilini toplumda oluşturmak adına ahlâk birimi ya da daha önceki İslâm toplumlarında görülen “hisbe teşkilatı” veya “muslihûn müessesesi” gibi sistemler kurulabilir.

Hiç şüphesiz sâlih olmayı hedefleyen Müslümanlar, dünyayı ıslah etme konusu üzerine yoğunlaştığında yapılabilecek birçok fikir bulabilir ve bu fikirleri hayata geçirerek başta ülkemiz olmak üzere tüm İslâm ülkelerini içinde bulunduğu durumdan daha iyi bir noktaya getirebilir. Böylece kıyamete kadar geçerliliğini koruyacak olan evrensel ilkelere sahip İslâm dininin, insanlığın kurtuluşu ve birlikte yaşayabilmesi için en uygun sistem olduğunu tüm dünyaya gösterebilir.

KAYNAKÇA

- Aba, Veli, “Hatîb el-Bağdâdî’nin Hadis Usulü Anlayışı”, Basılmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *el-‘İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl*, (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), Riyad: Daru’l-Hani, t.y.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvût-Adil Mürşid vd.), Kahire: Müessesetü’r Risale, 1421/2001.
- Akarsu, Bedia, *Ahlâk Öğretileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Akbaş, Oktay, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6/16, 2008.
- Akın, Murat, “Değerler Eğitimi Açısından İman Amel-i Sâlih İlişkisi”, *III. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi*, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 29, 2018.
- Aktan, Coşkun Can, “Ahlâk ve Ahlâk Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2009): 38-59.
- Ali b. Medînî, Ebu’l Hasen Ali b. Abdullah es-Sa’dî, *el-‘İlel*, (thk. Muhammed Mustafa el-A’zami), Beyrut: el-Mektebetü’l İslâmiyye, 1400/1980.
- Ali b. Medînî, Ebu’l Hasen Ali b. Abdullah es-Sa’dî, *Su’âlâtü Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medînî*, (thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir), Riyad: Mektebetü’l-Me’arif, 1404/1984.
- Alptekin, Zeynel Abidin, “Kur’ân’da İman Kavramının Semantik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2009.
- Altın, Muhammed Emin, “İman ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı 2011.
- Altınışik, Sadettin, “Kur’ân’da İhsan Kavramı”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 1999.
- Altuntaş, Abdurrahman, “Enbiyâ Sûresi 21/105. Âyet Bağlamında Yeryüzüne Sâlih Kulların Mirasçı Olması”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18, 2020.
- Altuntaş, Abdurrahman, “Kur’ân’da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2018):81-113.
- Arslan, Ali, “İnsanoğlunun Yaratılış Gayesi ve Sâlih Amel”, *Emeğin Değeri: Din ve Emek İlişkisi*, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 27, 2018.
- Aruçi, Muhammed, “Ülû’l-azm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:294-295, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Atalay, Hakan, “İslahat Hareketleri ve Selefilik”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2016.
- Aydın, Ali Arslan, “Kur’ân-ı Kerim’den İki İlahi Esas İman ve Sâlih Amel”, *Diyanet İlmi Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Hicret özel sayısı (1981):181-203.

- Aydın, Mehmet S., “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:10, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Azîmâbâdî, Ebu't Tayyib Muhammed Şemsü'l Hak b. Emir Ali, *Avnü'l Ma'bûd*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1415/1994.
- Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usulü ve Istılahları (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Balcı Arvas, Fatma, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/5 (2018):40-63.
- Balcı, Fatma, “Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2011.
- Başok Diş, Sebile, “Descartes’a Göre Edilgiler, Akıl ve Ahlâk Arasındaki İlişki”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Ankara, 74 (2021):5-26.
- Belen, Zeynep, “Din Psikolojisi Açısından Maslahat”, *İslâmi İlimlerde Maslahat*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir), Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necat, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *et-Târihu'l-Kebîr*, (thk. Muhammed Abdulmuîd Hân), Haydarâbâd: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Usmâniyye, t.y.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyid Şerif, *Kitâbu't Ta'rifat*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1403/1983.
- Çağrııcı, Mustafa, “Sâlih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:31, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:10, İstanbul: TDV Yayınları 1989.
- Çağrııcı, Mustafa, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:544, İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Çakan, İsmail L., *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Demir, Ömer, “Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Sâlih Amel Örneği”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2013.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İstanbul: İfav Yayınları, 2000.
- Doğan, Recai, “Nitelikli Din Eğitim-Öğretiminin Sosyal ve Evrensel Barışa Katkısı”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Salah Meselesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*, İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail, “Tağlîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:372, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke ve Gayrihim fî Vasfî Sünenih*, (thk. Muhammed es-Sebbağ), Beyrut: Daru'l Arabiyye, t.y.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen'i Ebî Dâvûd, (I-IV)*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sâlih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:32, İstanbul: TDV Yayınları 2009.
- Ekici, Zeynep, "Yahya b. Main'in Tarih'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-hadis" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri", Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2018.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *İrvâ'u'l-Gafil fî Tahrici Ehadisi Menari's-Sebil*, Beyrut, Mektebetü'l İslâmiyye, 1405/1985.
- Ellek, Hasan, "İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması (Akitler Çerçevesinde)", Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2012.
- Ellek, Hasan, "Kur'ân ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane, 2/3 (2013):91-112.
- Eren, A. Cüneyt, "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 18/59 (t.y.):133-158.
- Ersoy, Ersan, "Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56 (2018):356-366.
- Fahrüddîn Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et Taberistânî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, (thk. Muhammed Naim el-Araksusi), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1426/2005.
- Frolov, İvan, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- Fromm, Erich, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1994.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, (thk. Fuad Abdu'l Mün'im Ahmed), İskenderiye: Dâru'l Da'vet, t.y.
- Harman, Ömer Faruk, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:266, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk, "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:469, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33:224-227, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, (thk. Ebû Abdullâh es-Sevrekî İbrahim Hamdi el-Medeni), Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, (thk. Mahmud Tahhan), Riyad: Mektebetu'l-Me'arif, 1403/1983.
- Hatiboğlu, İbrahim, “el-Muhaddisu'l-Fâsıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:394-395, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28-61, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Irâkî, Zeynüddin Ebu'l Fazl Abdurrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerhu Mukaddimetü 'bni's-Salah*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine: el-Mektebetü's Selefiyye, 1389/1969.
- Itr, Nûruddîn, *Menhecü'n-Nakd fî 'Ulûmi'l-Hadîs*, Dımeşk: Daru'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcanî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, (thk. Adil Ahmed Muveccid-Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1271/1952.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn Itr), Dımeşk: Matbaatu's-Sabâh, 1421/2000.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Meârif, 1326/1908.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sikât*, Haydarabat: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Usmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), Halep: Dâr'ul-Vai, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ' İsmâîl b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1419/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Halep: Dâru'l İhyâi'l Kütübî'l Arabiyye, 1952.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdadî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Daru Sadr, 1968.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrîzûrî, *Ma'rifetü Envâ-i 'Ulûmi'l-Hadîs Mukaddimetü İbni's-Salah*, (thk. Nûruddîn Itr), Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-Sikât*, (thk. Abdu'l-İlim el-Bustî), Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İşcan, Mehmet Zeki, “Gazali'nin İhya ve Islah Düşüncesine Genel Bir Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 47/3, 2011.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usuli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire: Dâru't Turâs, 1379/1970.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hâkim en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:193, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hatîb el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:454, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar, "Kava'idü't-Tahdîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:60, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:121, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karadoğan, Ebubekir, "Kur'ân ve Sünnet'te İman Açısından İnsanların Özellikleri", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2008.
- Karagöz, İsmail, "İhsan ve Muhsin Kavramları Özelinde Çok Anlamlı Kur'ân Kavramlarının Çeviri Sorunu", *Kur'ân Mealleri Sempozyumu*, 2, İzmir, 2007.
- Karagöz, İsmail, "Kur'ân'da Sâlih Amel Kavramı Sâlih ve Müslih İnsanların Özellikleri", *Diyanet İlmi Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 33/2, 1997.
- Kâsimî, Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Said ed-Dımaşki, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, t.y.
- Kesgin, Sâlih, "Hadis Usul Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İla Ma'rifeti Usuli'r-Rivaye ve Takyidi's-Sema' Adlı Eseri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 2015.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Komisyon (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.
- Kulaksızoğlu, Adnan - Bülent Dilmaç, "İnsani Değerler Eğitimi Programı", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 2000.
- Kurt, Yusuf, "Kur'ân'da Amel", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Cami' li-Ahkâmî'l Kur'ân*, (thk. Ahmed Berdûnî), Kahire: Daru'l Kütübi'l Mısıryye, 1384/1964.
- Kurul (Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Bünyamin Erul), *Hadislerle İslâm*, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Kutluer, İlhan, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:421, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mâlik b. Enes, b. Mâlik b. Âmir el-Medenî, *Muvatta (I-VIII)*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), y.y. Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1425/2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *et-Tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), İskenderiye: Daru'l Camiati'l Mısıryye, t.y.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vîlât'ül-Kur'ân*, (thk. Mecdî Basellûm), Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Merad, Ali, "İslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:143, İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Mevdudî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, çev. Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mizzî, Ebu'l Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Rical*, (thk. Beşşâr Avvâd), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Mukatil b. Süleyman, b. Beşîr el-Belhî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'ânî'l Kerim*, çev. Beşîr Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003.
- Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l Ahvezî*, Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, t.y.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l Arabî, 1375/1956.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *el Mücteba min es-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Halep: Mektebetü'l- Matbûâtî'l- İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmü'd-Din b. Ömer b. Muhammed, *Akâidü'n-Nesefî (İslâm İnancının Temelleri Akaid)*, çev. Bayrak Yayınları, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rîfeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, (thk. Muhammed Osman el-Haşet), Beyrut: Daru'l-Kütübî'l Arabî, 1405/1985.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügat*, Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, t.y.
- Oktay, Ayşe Sıdika, "İslâm Düşüncesindeki Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:119, İstanbul: TDV Yayınları 2011.
- Özasma, Halil İbrahim, "Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2016.
- Özaydın, Abdülkerim, "Emir bi'l Ma'rûf Nehiy ani'l Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:138-141, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özdemir, Şuayip, "Kur'ân'da İslah Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 39/2 (2003):111-128.
- Özensel, Ertan, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/3, t.y.
- Özervarlı, M. Sait, "Firdevs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:123-124, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özkan, Halit, "Suyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:202, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî), Beyrut: Daru'l Kalem-Daru's-Şam, 1412/1991.

- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman İbn Hallâd, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, (thk. Muhammed Accâc el-Hâtib), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Mugîs bi Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mısır, Mektebetü's Sünne, 1424/2003.
- Selvi, Dilaver, "Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü", *Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2016.
- Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde)*, çev. Dünya Yayıncılık, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1980.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:212, İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Solmaz, Mekki, "Tedebbür'ün Mahiyeti, Birey ve Toplum Islahı Açısından Önemi", *Batman Akademi Dergisi*, Batman, 5/1 (2020):85-105.
- Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1971.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn, *Elfîyyetü's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadîs*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), y.y. Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb), y.y. Dâru Tayyibe, t.y.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn, *Avârifü'l Meârif (Gerçek Tasavvuf)*, çev. Dilaver Selvi, y.y. Semerkand Yayınları, t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Müessesetü'r Risale, 1420/2000.
- Tekin, Mustafa, "Dindarlık Bağlamında Amel-i Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Dindarlık Olgusu Sempozyumu*, Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Ahmed Mahmud Şâkir ve diğerleri), Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaa Mustafa el- Babi el-Halebi, 1975.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman, "Amel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:13, İstanbul: TDV Yayınları 1991.
- Yahyâ b. Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürri, *Târîhu İbn Ma'in (ed-Dûrî rivayeti)*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Mekke: İhyâu't-Turâsi'l İslâmiyye, 1399/1979.
- Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh (Dârimî rivayeti)*, (thk. Ahmet Muhammed Nurseyf), Dimeşk: Daru'l-Me'mun li't-turas, t.y.
- Yalvaç Arıcı, Handan, Mutluluk Tarihi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (2020):217-243.
- Yaman, Ahmet, "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37:485, İstanbul: TDV Yayınları 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Adn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:390-391, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yücel, Ahmet, "Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır" Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l- Kamûs*, (thk. Mecmuatu'l Muhakkikin), y.y. Daru'l Hidaye, t.y.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l A'lâm*, (thk. Beşşâr Avvâd), y.y. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Tezkiratü'l-Huffaz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebû'l Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Arabi, 1407/1986.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Şeyma ÇELEBİ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Marmara Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler	
1.	
2.	